

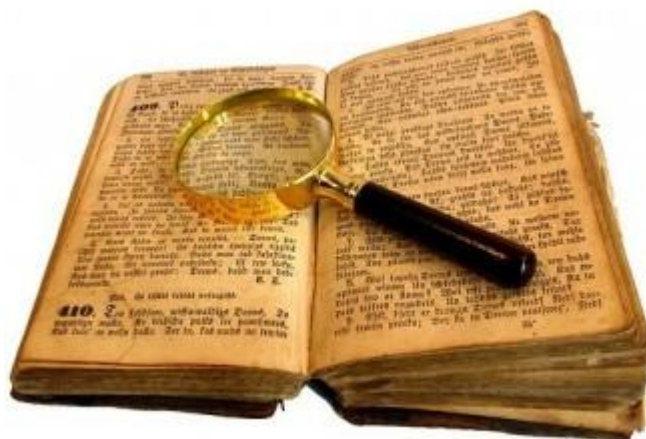
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Бруханський Р. Ф.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ВИКЛАДАННЯ ОБЛІКОВИХ ДИСЦИПЛІН

Опорний конспект лекцій

(для студентів спеціальності „Облік і оподаткування”)

Тернопіль – 2017

Бруханський Р. Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін : опорний конспект лекцій для студентів спеціальності „Облік і оподаткування”. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 110 с.

Автор: Бруханський Руслан Феоктистович, доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу

Рецензенти: Хомин Петро Якимович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та контролю Тернопільського національного технічного університету

Пархомець Микола Кирилович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу

Відповідальний за випуск: Бруханський Р. Ф., д.е.н., доц., завідувач кафедри обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

© Бруханський Р.Ф., 2017

© ТНЕУ, 2017

ЗМІСТ

Тема 1. Наука й наукові дослідження: теоретичні основи	5
1.1. Інтерпретація сутності науки	5
1.2. Ретроспективи становлення та розвитку науки	7
1.3. Теоретико-концептуальні основи науки	8
1.4. Визначальні параметри наукового дослідження	10
1.5. Класифікація наукових досліджень	12
Тема 2. Методологічні основи наукових досліджень	13
2.1. Об'єкт і предмет наукового дослідження	13
2.2. Методи дослідження та їх класифікація	15
2.3. Стадії наукового дослідження	17
Тема 3. Наукові дослідження у галузі бухгалтерського обліку	19
3.1. Програма наукового дослідження	19
3.2. Основні види наукових робіт	21
3.3. Ефективність наукових досліджень	25
Тема 4. Організаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень	27
4.1. Генерування та ідентифікація наукової ідеї	27
4.2. Гіпотеза наукового дослідження	29
4.3. Моніторинг стану обраної проблеми	30
4.4. Вибір теми наукового дослідження	31
4.5. Формування структурних елементів наукового дослідження	33
4.6. Порядок складання плану наукової роботи	41
Тема 5. Інформаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень	45
5.1. Визначення та класифікація інформації	45
5.2. Джерела інформації в бухгалтерських наукових дослідженнях	49

5.3. Методика пошуку джерел наукової інформації	53
5.4. Аналіз, інтерпретація та узагальнення наукової інформації	57
Тема 6. Методика проведення бухгалтерських наукових досліджень . . .	61
6.1. Порядок акумулювання наукових фактів та їх використання	61
6.2. Характеристика типових методів наукових досліджень	64
6.3. Вибір та застосування найбільш використовуваних методів бухгалтерського наукового дослідження	71
Тема 7. Відображення й презентація результатів наукових досліджень .	78
7.1. Загальний порядок оформлення наукової роботи	78
7.2. Порядок формування окремих елементів наукової роботи	83
7.3. Оформлення списку використаних джерел	88
7.4. Плагіат у наукових публікаціях: види та сервіси перевірки тексту на унікальність	92
Тема 8. Параметри професійної майстерності викладача облікових дисциплін	94
8.1. Компоненти професіоналізму вузівського викладача	94
8.2. Параметри професійної активності викладача	95
8.3. Професійні можливості викладача вищої школи	96
8.4. Сутність і предмет методики викладання облікових дисциплін . . .	97
8.5. Етика ділового спілкування викладача	99
Тема 9. Методологія викладання облікових дисциплін з врахуванням специфіки форм навчального процесу	101
9.1. Ідентифікація навчального процесу та спектру методів навчання .	101
9.2. Лекція як базова організаційно-методична форма навчання	104
9.3. Сутність і особливості проведення практичних занять	105
9.4. Значення самостійної роботи студентів у навчальному процесі . .	107
9.5. Методика контролю у навчально-виховному процесі	108
Джерела інформації	110

Тема 1

Наука й наукові дослідження: теоретичні основи

План лекційних питань

1.1. Інтерпретація сутності науки

1.2. Ретроспективи становлення та розвитку науки

1.3. Теоретико-концептуальні основи науки

1.4. Визначальні параметри наукового дослідження

1.5. Класифікація наукових досліджень

1.1. Інтерпретація сутності науки

Історія прогресивного розвитку людства є основним свідченням наукових звершень. Стереотипи мислення певних сторічних віх становлення суспільства володіли обмеженістю, науково-технічний прогрес завжди виходив за межі уявлення пересічних громадян. Лише окремі генії наважувались неординарно мислити і генерувати новітні ідеї, часто осміяні більшістю. Власне так і формувались зародки сучасної науки, охарактеризованої видатним науковцем, Нобелівським лауреатом Альбертом Ейнштейном як «драма ідей».

Однозначно трактувати сутність науки практично неможливо, оскільки вона є безмежно складною й багатогранною. Більшість тлумачних словників України диференціює глибину категорії «наука» наступними зрізами: 1) форма суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу; 2) система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ; 3) освіта, навички, знання, набуті окремою людиною; 4) порада, урок, виховання; 5) навчання.

У широкому розумінні наука – це сфера пізнавальної діяльності людини, яка охоплює генерування та систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів і т.д. нових знань про навколишній світ для практичної діяльності й прогресу людського суспільства. Досить оригінально поєднав категорії науки та життя всесвітньовідомий німецький філософ Імануїл Кант, стверджуючи, що «наука – це організоване знання, а мудрість – це організоване життя».

Законодавство України не містить чіткого визначення поняття «наука», однак пункт 12 статті 1 розділу 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015 р. формулює зміст дефініції «наукова діяльність» як інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на одержання нових знань та (або) пошуку шляхів їх застосування.

Основою науки є збір, систематизація та критичний аналіз фактів, синтез нових знань і узагальнень, що характеризують природні або суспільні явища, які досліджуються, та дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їх перебіг.

Безпосередньою метою науки є моніторинг, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності, що становлять предмет її вивчення, на основі відкритих нею законів, тобто теоретичне відображення дійсності з метою використання в практичній діяльності людей. Наука як сфера людської діяльності виконує функцію розробки і теоретичної систематизації об'єктивних знань про дійсність. У перебігу історичного розвитку наука перетворилася на найважливіший соціальний інститут. Поняття науки містить і діяльність задля отримання нового знання, і результат цієї діяльності – спектр отриманих на даний час наукових знань, що створюють наукову картину всесвіту.

У сучасному суспільстві найбільш поширені дефініції науки прийнято диференціювати у розрізі трьох векторів: 1) наука як процес (власне наукова діяльність); 2) наука як результат (отримання наукових знань); 3) наука як соціальний інститут (сукупність наукових установ, асоціацій вчених тощо).

Наука має дві важливих складові: 1) систему наукових знань 2) систему наукової діяльності. Система наукових знань складається з таких основних елементів, як теорія, гіпотези, закони, поняття й наукові методи.

Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища.

Закон – внутрішній зв'язок явищ, що зумовлює закономірний розвиток.

Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких процесів (явищ) або причин, які зумовлюють даний наслідок (гіпотеза є складовою наукової теорії).

Поняття – думка, інтерпретована в узагальненій формі.

Наукові методи (входять до складу знань) – спектр накопичених методів дослідження, які використовуються у процесі наукової діяльності.

Науковою діяльністю є інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття й використання нових знань. Вона включає етапи отримання наукової продукції: 1) постановка (виникнення) проблеми; 2) побудова гіпотез; 3) застосування нових методів дослідження, спрямованих на доведення гіпотез; 4) узагальнення результатів наукової діяльності. Наукова діяльність існує в різних видах: науково-дослідна діяльність; науково-організаційна діяльність; науково-педагогічна діяльність; науково-інформаційна діяльність; науково-допоміжна діяльність та ін.

Наука в сучасному суспільстві виконує ряд конкретних функцій: 1) пізнавальну – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства; 2) культурно-виховну – розвиток культури, гуманізацію виховання і формування новітнього типу людини; 3) практичну – удосконалення системи суспільних відносин.

1.2. Ретроспективи становлення та розвитку науки

Ретроспективи становлення та розвитку науки охоплюють багато тисячоліть. Перші елементи науки з'явилися у Стародавньому світі в зв'язку з «інтелектуальним стрибком» VIII-VI століть до н.е. Зокрема, у Давній Греції сформувалися перші форми пізнавальної діяльності: систематичне доведення, раціональне обґрунтування, логічна дедукція, ідеалізація, які започаткували фундамент розвитку сучасної науки. Механізм накопичення знань поступово вдосконалювався за рахунок встановлення певних обрядів, традицій, а потім – і писемності. У суспільстві з'являється потреба в посередниках, які переносили б знання від одного прошарку до іншого «по горизонталі» (від учителя до учня), на відміну від шляхів трансляції знань «по вертикалі» (від батька до сина). Розвиток суспільства посилюється діяльністю перших філософів, які застосовують навички логічних міркувань, визначення понять, прийоми доведення й спростування, побудови аргументації, умовиводів. В результаті виникла перша форма науки – наука античного світу, або протонаука, предметом вивчення якої була вся природа в цілому. У цей період з'являються першооснови хімії, необхідні для видобування металів з руд, фарбування тканин. Потреби у відліку часу, орієнтування на Сонце, Місяць, визначення порядку зміни сезонних явищ заклали підґрунтя для астрономії. У V ст. до н.е. з філософської системи античної науки в самостійну галузь пізнання починає виділятися математика. У середині IV ст. до н.е. виокремлюється астрономія. Формуються перші теоретичні системи знання в галузі геометрії, механіки, астрономії (Евклід, Архімед, Птолемеї); робляться спроби аналізу закономірностей суспільства і мислення (Арістотель, Платон, Геродот).

У середньовіччя з появою феодалізму розвиваються позитивні наукові ідеї в галузі математики, астрономії, фізики, медицини, історії (Ібн Сіна, Ібн Рушд, Аль-Біруні та ін.). У Західній Європі прогресивно розвивається біологія.

Суттєвий науковий ривок відбувається в добу Відродження (XIV – початок XVII століть) – період первісного нагромадження капіталу, становлення капіталістичних відносин, глибоких соціальних конфліктів, релігійних

війн, ранніх буржуазних революцій, виникнення друкарства. Двома видатними здобутками цієї епохи були зрозумілий виклад «системи небес», у центрі якої розміщується Сонце (система М. Коперника), та перша детальна анатомія людського тіла, наведена в працях А. Везалія. Відбувається подальша диференціація науки, в університетах починається викладання основ фундаментальних наукових дисциплін – математики, фізики, хімії.

У XVII-XVIII століттях створюються класична механіка, диференціальне й інтегральне числення, аналітична геометрія, хімічна атомістика, система класифікації рослин і тварин, стверджується принцип збереження матерії і руху (Ісаак Ньютон, Г. В. Лейбніц, Рене Декарт, Джон Дальтон, Карл Лінней, М. В. Ломоносов та ін.). Відбувається оформлення науки в соціальний інститут, створюються перші європейські академії, наукові товариства, починається видання наукової періодичної літератури.

У зв'язку з промисловим переворотом кінця XVIII століття почався новий етап у розвитку науки. В XIX столітті виникли нові фізичні дисципліни (термодинаміка, електродинаміка), створюються еволюційне вчення і клітинна теорія в біології, формулюється закон збереження і перетворення енергії, розвиваються нові концепції в астрономії і математиці (Дж. К. Максвелл, М. Фарадей, Ж. Б. Ламарк, Ч. Дарвін, Т. Шванн, М. Шлейден та ін.).

Надзвичайно високими темпами розвивалась наука в XX столітті. На основі досягнень математики, фізики, хімії, біології та інших наук набули розвитку молекулярна біологія, генетика, кібернетика і т.д. Суттєво трансформувався характер наукових досліджень, підхід до вивчення явищ. Попередня ізоляція окремих дисциплін відходить в небуття, настає ера їх взаємодії та взаємопроникнення.

Швидкі темпи розвитку науки у XX ст. стимулювали створення наукознавства, яке вивчає закономірності функціонування й розвитку науки, структуру та динаміку наукової діяльності, економіку й організацію наукових досліджень, форми взаємодії з іншими сферами життя суспільства.

1.3. Теоретико-концептуальні основи науки

Наукова теорія – це найвища форма узагальнення й систематизації знань. Існує багато різних визначень теорії на основі застосування гносеологічного, логічного і методологічного підходів до її визначення. Гносеологія номінує теорію як узагальнення результатів багатомісячної історії, впродовж якої предметно-практична й духовна діяльність людини розширювала горизонт

пізнання явищ природи, суспільства й мислення. Гносеологія встановлює, внаслідок чого з'являється теорія і для чого вона потрібна. Логіка розкриває структуру теорії та її співвідношення із закономірностями розвитку об'єктивної дійсності. Методологія визначає, що і як вивчається за допомогою теорії. Таким чином, теорія узагальнює предметно-практичну діяльність людей, створює систему елементів, де визначальному елементу субординаційно підпорядковані всі інші, що пояснюють виникнення, взаємозв'язки, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження.

Функціями наукової теорії є: пояснювальна, передбачувальна, фактична, систематична і методологічна.

Розробка наукової теорії органічно пов'язана з такими чинниками: виникнення ідей, формулюванням принципів, законів, міркувань, положень, категорій, понять; узагальнення наукових фактів; використання аксіом; висунення гіпотез; доведення теорем.

Ідеї виникають на основі практики й змінюються у зв'язку зі зміною суспільного буття. Існують передові, прогресивні ідеї, які сприяють розвитку суспільства, і непрогресивні ідеї, які гальмують його. Ідеї виникають раптово, як результат тривалих, напружених пошуків. Наукова ідея – форма думки, яка дає нове пояснення явищ. Вона базується на знаннях, які вже накопичено, і розкриває раніше не помічені закономірності.

Видатний фізик Фермі стверджував, що генерувати ідеї повинні професори, а їх перевіркою займатися аспіранти.

Ідея органічно пов'язана з принципом і законом. У теорії ідея виступає як вихідна думка, що об'єднує поняття й міру знання в цілісну систему. У ній міститься фундаментальна закономірність, на якій ґрунтується теорія, тоді як в інших поняттях відбито лише ті чи інші аспекти цієї закономірності.

Принцип – це головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань. Принцип не вичерпує всього змісту ідеї. Якщо в основі теорії лежить завжди одна ідея, то принципів може бути декілька. Ідеї та принципи створюють закони науки, що відбивають суттєві, стійкі та постійно повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки між явищами, предметами, елементами, якостями. Звичайно, закони виступають у формі певного співвідношення понять, категорій.

Категорії – це найбільш загальні, фундаментальні поняття, які відбивають суттєві властивості явищ дійсності. Вони бувають загальнофілософськими, загальнонауковими і такими, що належать до окремої галузі науки. За

допомогою категоріального синтезу визначаються зв'язки, відношення між явищами, подіями, діями, які вивчаються; встановлюється їхня єдність.

Принцип і категорії, що його розкривають, становлять сутність наукової теорії, а перші здогадки, формулювання гіпотези, попередні висновки висловлюються як тлумачення.

Тлумачення як логічна форма дозволяють трактувати знання про навколишню дійсність та у найбільш широкому, універсальному вигляді використовуються при відкритті законів і повідомленні про наукові відкриття іншим людям.

Свою специфічну «матеріалізацію» вербально висловлені ідеї знаходять у гіпотезах, які є формою осмислення фактичного матеріалу, формою переходу від фактів до теорії. Без гіпотези неможливо розпочати дослідження, оскільки невідомо, з якою саме метою необхідно його проводити, що і як спостерігати.

Наукові дослідження починаються з інформаційного пошуку. Потім переходять до наукового пошуку. Між інформаційним і науковим пошуком існує діалектичний взаємозв'язок, оскільки науковий пошук починається з висування гіпотези, яка перевіряється експериментом.

Необхідність кожного експерименту має бути теоретично обґрунтована, а аналіз експериментального матеріалу має або ствердити гіпотезу, або внести до неї корективи. Тому корисно гіпотезу попередньо перевірити орієнтовним експериментом або теоретичними розрахунками й лише після цього на її основі розробити детальний план і методику дослідження. Якщо гіпотезу доведено – вона стає науковою теорією.

Система теорії, на відміну від системи дійсності, включає в себе лише суттєві, стійкі зв'язки, які повторюються. Така структура наукової теорії виникає на певній емпіричній підставі (на відомих фактах: даних суспільної практики, результатах експерименту тощо). При цьому факти входять до складу теорії в узагальненому вигляді.

1.4. Визначальні параметри наукового дослідження

Наукове дослідження – процес дослідження певного об'єкта (предмета або явища) за допомогою наукових методів, яке має на меті встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання у практичній діяльності людей.

Наукове дослідження містить об'єкт і предмет, на пізнання яких воно спрямоване.

Об'єктом дослідження є процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, і обране для вивчення.

Предмет знаходиться в межах об'єкта, який вивчається.

Мета наукового дослідження включає визначення об'єкта, достовірність вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблення у науці принципів і методів пізнання для отримання корисних для діяльності людини результатів, впровадження в практику, отримання певного ефекту.

Виділяють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні. Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату. Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень, зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці тощо. До основних результатів наукових досліджень належать: наукові реферати; наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, нарадах, семінарах, симпозіумах; дипломні, магістерські роботи; звіти про науково-дослідну роботу; наукові переклади; дисертації (кандидатські або докторські); автореферати дисертацій; депоновані рукописи; монографії; наукові статті; аналітичні огляди; авторські свідоцтва, патенти; алгоритми і програми; звіти про наукові конференції; бібліографічні покажчики та ін.

Суб'єктами наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Ознаки наукового дослідження:

- 1) творчий характер – встановлення нових фактів, здобуття нових знань;
- 2) самостійність – представлення власного варіанту вирішення поставлених завдань;
- 3) наступність – послідовність зв'язку із попередніми дослідженнями у даній галузі, передбачення перспектив наступних досліджень;
- 4) новизна та унікальність – обов'язкові елементи новизни різного ступеня: від узагальнення і конкретизації вже відомого – до принципово оригінальних підходів, технологій;

- 5) зв'язок з іншими науками – розгалуження наукових галузей, утворення на їх перетині нових;
- 6) органічний зв'язок теорії і практики – як найсуттєвіша умова вірогідності науково-педагогічного дослідження.

1.5. Класифікація наукових досліджень

Виділяють два види наукового дослідження: емпіричне і теоретичне.

Емпіричні дослідження – спостереження і дослідження конкретних явищ, узагальнення, класифікація та опис результатів дослідження, впровадження їх у практичну діяльність людей. Емпіричні дослідження використовуються для відповіді на емпіричні питання, які повинні бути точно визначені згідно з даними. Як правило, дослідник має певні теорії на тему, з якої ведеться дослідження. На основі цієї теорії пропонуються певні припущення або гіпотези. З цих гіпотез робляться прогнозування конкретних подій. Ці прогнозування можуть бути перевірені відповідними експериментами. Залежно від результатів експерименту, теорії, на яких гіпотези та прогнози були засновані, будуть підтверджуватися чи спростовуватися.

Теоретичні дослідження – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій.

В емпіричному дослідженні, як правило, використовують такі методи, як спостереження, опис, експеримент; у теоретичних дослідженнях, поряд з цими методами використовують методи абстрагування, ідеалізації, аксіоматизації, формалізації, моделювання й ін. Крім того, на емпіричному і теоретичному рівнях використовують такі логічні методи, як аналіз-синтез, індукція-дедукція та ін. Відрізняються емпіричні і теоретичні дослідження також отриманими результатами. У першому випадку вони фіксуються у виді тверджень, правил, рекомендацій, у другому – це теоретичні знання: наукові концепції, закони і закономірності, відкриття і винаходи й ін. Емпіричне дослідження здійснюється практичними працівниками, зайнятими професійної діяльністю. Отримані знання фіксуються у виді тверджень, правил, рекомендацій і ін. Наукове дослідження проводиться спеціально підготовленими до цього вченими. Отримані знання фіксують у вигляді наукових концепцій, закономірностей і законів, винаходів тощо.

Незважаючи на відмінність емпіричного і теоретичного знання, вони тісно між собою взаємозалежні: теоретичне дослідження будується на основі

знань, фактів, виявлених у процесі вивчення реальної дійсності. Емпіричний рівень дозволяє вивчати реальну дійсність, виявляти нові факти і явища, і на основі їхній будувати узагальнення, робити висновки, давати практичні рекомендації. На теоретичному рівні висувуються загальні закономірності, що дозволяють пояснити взаємозв'язок раніше відкритих фактів і явищ, формулювати закони, на основі яких можливо пророчити розвиток майбутніх подій. Це лише загальна схема наукових досліджень, відкриття нових наукових законів. Перехід від емпіричного рівня до теоретичного означає якісний стрибок у знанні.

Поряд з розмежуванням наукових досліджень за видами (емпіричне і теоретичне) виділяють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні.

Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини.

Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Тема 2

Методологічні основи наукових досліджень

План лекційних питань

2.1. Об'єкт і предмет наукового дослідження

2.2. Методи дослідження та їх класифікація

2.3. Стадії наукового дослідження

2.1. Об'єкт і предмет наукового дослідження

Процес пізнання включає в себе накопичення фактів. Без систематизації та узагальнення, без логічного осмислення фактів не може існувати ніяка наука. Спираючись на конкретні методи дослідження, вчений отримує відповідь на те, з чого потрібно розпочати дослідження, як узагальнити факти і яким шляхом дійти до висновків. Формою здійснення розвитку науки є наукове дослідження.

Науково-дослідний процес – це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур.

При проведенні наукових досліджень відрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» пізнання і дослідження.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника, тобто процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Вирізняють об'єкти природні, соціальні, ідеалізовані. Досліджувати можна емпіричні (якість продукції, собівартість) та теоретичні (дія закону вартості) об'єкти.

На емпіричному рівні вчений має справу з природними і соціальними об'єктами, теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами. Усе це зумовлює істотну різницю і в методах дослідження.

Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання, тобто це визначення певного «ракурсу» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Один і той же об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів.

Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове (наприклад, об'єкт дослідження – підприємство, предмет дослідження – витрати виробництва).

Залежно від ступеня складності виділяють прості і складні об'єкти дослідження, відмінність між ними визначається кількістю елементів та видом зв'язку між ними. Прості об'єкти складаються з кількох елементів, наприклад заробітна плата робітників. До складних відносять об'єкти з невизначеною структурою, яку необхідно дослідити, наприклад собівартість виробів.

Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі і зосередженні уваги на найсуттєвіших з них.

Фактор – це активно діючі рушійні сили, які через причинно-наслідковий зв'язок призводять до якісних і кількісних змін в об'єкті дослідження.

Критеріями відбору суттєвих факторів є мета дослідження та рівень накопичених знань у цьому напрямку. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Якщо будь-який суттєвий фактор не враховано, то висновки, здобуті в результаті дослідження, можуть бути помилковими, неповними або зовсім хибними. Виявлення суттєвих факторів простіше, якщо дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії. Якщо теорія не дає відповіді на поставлені запитання, то використовують гіпотези, наукові ідеї, сформовані в процесі попереднього вивчення об'єкта дослідження.

Класифікація об'єктів дослідження здійснюється за двома методами:

1) за наявністю і відсутністю ознак – полягає в тому, що більшість об'єктів поділяються на два класи. Один з них має певну властивість, а другий не має її. Наприклад, витрати поділяються на виробничі (далі нема поділу) та невиробничі (пов'язані з виробництвом і не пов'язані).

2) за видозміною ознак – полягає у тому, що члени поділу являють собою такі сукупності предметів, в кожній із яких загальна для всіх сукупностей ознака виявляється по особливому, з тими чи іншими варіаціями.

При класифікації об'єктів наукових досліджень виходять з того, що наука пояснює характер тих чи інших процесів діяльності, ґрунтується на певних методах їх дослідження. Використовуючи певний метод дослідження вчений отримує відповідь на те, з чого потрібно починати дослідження, яким чином групувати об'єкти і давати оцінку фактам.

2.2. Методи дослідження та їх класифікація

Наукова, як і будь-яка інша, діяльність передбачає використання певних прийомів, способів, операцій з метою досягнення мети. Сукупність таких прийомів називають поняттям «метод» (з грецької означає «шлях пізнання»).

Метод – спосіб досягнення мети, розв'язання конкретної задачі; сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об'єктивної дійсності з метою її пізнання.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів і способів для проведення будь якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок».

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

У методології наукових досліджень виділяють два рівня пізнання: 1) теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій; 2) емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження.

Сучасна наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач. При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які спроможні дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження, специфіки предмета пізнання та інформаційного забезпечення. Вирізняють методи загальні (або загально-філософські), загальнонаукові, які застосовують у дослідницькому процесі різних наук, і часткові – при розв'язанні прикладних наукових задач.

Загально-філософські методи – це методи, що формулюють загально методологічні принципи, визначають сутність і логіку дослідження об'єкта. Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є діалектичний метод. Об'єктивну основу його утворюють найбільш узагальнені закони розвитку матеріального світу. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Загальнонаукові методи дослідження умовно поділяють на три групи:

- 1) теоретичні методи - методи, що використовуються на теоретичному рівні дослідження. Особливість теоретичного дослідження полягає у використанні абстрактних уявлень, ідей, положень, концепцій, які мають безпосереднє відношення до процесу практичного пізнання. Найчастіше у процесі теоретичного пізнання наука послуговується методом сходження від абстрактного до конкретного, гіпотетико-дедуктивним, системним методами.
- 2) емпірико-теоретичні – методи, що використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, моделювання). Сутність їх полягає у зорієнтованості на безпосередню дійсність й одночасному використанні абстрактних пізнавальних образів (уявлень, ідей, понять, концепцій), які стосуються цієї дійсності.
- 3) емпіричні – методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння). Найхарактерніша їх особливість полягає у пізнанні феноменів, їх зв'язків і відношень завдяки безпосередньому з'ясуванню їх параметрів.

Часткові методи (в літературі також використовується термін «спеціальні методи») – це сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми.

До часткових методів економічної науки відносять методи документалістики (інформаційне моделювання, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичне і синтетичне документування), розрахунково-аналітичні методи (функціонально-вартісний аналіз, кластерний аналіз, факторний аналіз, кореляційно-регресійний аналіз, економіко-математичні методи, статистичні розрахунки).

2.3. Стадії наукового дослідження

Наукове дослідження є складним і багатограним процесом, у якому поєднуються організаційні, технічні, економічні, правові і психологічні аспекти, зокрема кінцева мета, предметна сфера, інформаційне забезпечення, методичне забезпечення, програмне і технічне забезпечення, час реалізації задачі, витрати на реалізацію задачі тощо. Співвідношення означених аспектів у кожному науковому дослідженні має неповторну специфіку. Дослідження різняться за цільовим призначенням, джерелами фінансування і термінами проведення, вони потребують різного технічного, програмного, інформаційного і методичного забезпечення. Однак усім їм притаманні спільні методологічні підходи і універсальні послідовні процедури.

У процесі наукового дослідження виділяють такі складові елементи: виникнення ідеї, формулювання теми; формування мети та завдань дослідження; висунення гіпотези, теоретичні дослідження; проведення експерименту, узагальнення наукових фактів і результатів; аналіз та оформлення наукових досліджень; впровадження та визначення ефективності наукових досліджень;

Наукове дослідження доцільно поділяти на етапи: організаційний; дослідний; узагальнення, апробація, реалізація результатів дослідження.

1. Організаційний етап. Організація наукового дослідження передбачає вивчення стану об'єкта дослідження, конкретизацію місця наукової теми у науковому дослідженні; визначення об'єкта дослідження. На даному етапі відбувається попереднє визначення теоретичної бази (теоретичні основи, що є базою для наукового дослідження, розгляд історії, оцінка сучасного стану проблеми, збір інформації про об'єкт, висунення і обґрунтування гіпотез). Організаційно-методична підготовка наукового дослідження передбачає

складання: програми наукового дослідження, техніко-економічного обґрунтування (відображення найважливіших показників наукової роботи), плану дослідження теми, методики дослідження (перелік методів і прийомів, які будуть використовуватися в науковому дослідженні, висування гіпотез та їх узагальнення), робочий план (складається відповідно до програми і плану наукового дослідження, вказуються календарні строки, етапи робіт і т.д.).

2. Дослідний етап включає в себе: створення нової інформації; перетворення інформації на ПЕОМ; застосування теоретичних і емпіричних методів дослідження. На даному етапі проводяться спостереження, обстеження, вибираються критерії оцінки, здійснюється збирання і групування інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій. Виконання дослідження передбачає доведення гіпотез, формулювання висновків і пропозицій, науковий експеримент, коригування попередніх результатів, оприлюднення проміжних результатів – на конференціях, у статтях, доповідях. Створення нової інформації полягає у проведенні спостережень і виборі оціночних критеріїв, досліджуваних економічних процесів, а також збереженні і групуванні інформації. При цьому передбачається вивчення технологічних процесів, застосування прогресивних засобів виробництва, економічних видів сировини, використання досягнень технічного прогресу в управлінні виробництвом, впровадженні новітніх методів і технічних засобів у плануванні, обліку і контролі виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств, корпорацій, галузі. Це дає змогу виявити позитивні і негативні фактори, що впливають на функціонування об'єкта дослідження, і визначити, якими критеріями їх вимірювати. Для характеристики досліджуваних процесів, виявлення закономірності і тенденцій їх розвитку збирають і групують інформацію для наступного перетворення її відповідно до мети дослідження.

3. Етап узагальнення, апробації і реалізації результатів дослідження складається з: узагальнення результатів дослідження; апробації; реалізації результатів дослідження.

Узагальнення результатів дослідження – вербальний виклад результатів дослідження у вигляді звіту про виконану науково-дослідну роботу, дисертації, студентської науково-дослідної роботи та інших форм подання завершеної наукової продукції. Якість виконаної роботи визначають апробацією.

Апробація включає в себе колективне обговорення виконаного дослідження на науково-технічних радах, його рецензування і експертизу, оприлюднення кінцевих результатів у спеціальних журналах, а також у виступах дослідників з доповідями і повідомленнями на науково-практичних

конференціях, симпозіумах, семінарах. Крім того, результати дослідження підлягають апробації зовнішнім рецензуванням.

Реалізація результатів дослідження здійснюється дослідним впровадженням їх у практику за участю замовника теми. При цьому виявляються недоробки, які потім усуваються дослідником, коригується звіт про науково-дослідну роботу, дисертація, оприлюднюються кінцеві результати дослідження. Реалізація результатів дослідження завершується складанням акту впровадження за участю представників дослідника і замовника, а також здійсненням авторського нагляду за виробничим впровадженням результатів науково-технічних досліджень, захист дисертації.

Тема 3

Наукові дослідження у галузі бухгалтерського обліку

План лекційних питань

3.1. Програма наукового дослідження

3.2. Основні види наукових робіт

3.3. Ефективність наукових досліджень

3.1. Програма наукового дослідження

Програма наукового дослідження – це науковий фундамент, який регламентує всі етапи і стадії підготовки, організації та проведення наукового дослідження. Пояснюється це визначальним впливом програми дослідження на використання тих чи інших методів, логіки, техніки, процедур та принципів для досягнення дослідницької мети.

Програму наукового дослідження складають на початку будь-якого наукового дослідження й визначають його межі і структуру, обумовлюючи тим самим змістову цінність, якість і терміни отримання нової наукової інформації.

Функціями програми наукового дослідження є:

- 1) теоретико-методологічна (дає змогу визначити наукову проблему та підготувати базу для її вирішення);
- 2) методична (дає змогу обрати способи збору даних);
- 3) організаційна (дає змогу спланувати діяльність на всіх етапах роботи).

Програма наукового дослідження містить діагностичний, прогностичний, практичний, узагальнюючий етапи та етап впровадження (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Приклад програми наукового дослідження

№ з/п	Питання дослідження	Термін виконання, днів
<i>Діагностичний етап</i>		
1	Формулювання провідних ідей	2
2	Формулювання гіпотези	1
3	Визначення напрямку дослідження	1
4	Визначення проблеми дослідження	1
5	Ознайомлення зі станом обраної для дослідження проблеми	2
6	Накопичення наукових фактів у процесі дослідження	3
7	Формулювання об'єктів дослідження	1
8	Визначення предмета дослідження	1
<i>Практичний етап</i>		
1	Вибір теми дослідження	1
2	Формулювання актуальності дослідження	1
3	Визначення мети і завдання дослідження	2
4	Розробка попереднього плану дослідження	2
5	Пошук і збір інформації	5
6	Аналіз та інтерпретація інформації	2
7	Вибір методів дослідження	1
<i>Узагальнюючий етап</i>		
1	Групування та систематизація зібраної інформації	2
2	Наукове опрацювання зібраної інформації та формування попереднього варіанту наукової роботи	5
3	Формулювання попередніх висновків, їх апробація та уточнення, внесення коригувань до наукової роботи	3
4	Складання остаточного плану наукового дослідження	1
5	Оформлення остаточного варіанта наукової роботи	2
<i>Етап впровадження</i>		
1	Впровадження результатів наукових досліджень в теорію і практику	30
2	Оцінка ефективності результатів наукових досліджень	5

3.2. Основні види наукових робіт

Процедури обробки та втілення результатів наукових досліджень полягає у встановленні ступеня їхньої адекватності досліджуваному явищу, точності й надійності, на підставі яких у вербальному або формалізованому вигляді узагальнюється здобуте теоретичне чи емпіричне знання про динамічні або статистичні закономірності, закони, принципи у галузі бухгалтерського обліку.

Результати будь-якого наукового дослідження мають бути донесені до користувачів, використані іншими науковцями та практиками. Інакше наукове дослідження може не досягнути планованих результатів і взагалі може втратити сенс. Є різні форми реалізації результатів наукових досліджень (рис. 3.1).

Конспект – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо, тобто скорочений запис певної інформації. У конспекті дістають своє відображення основні положення тексту, які за потреби доповнюються, аргументуються, ілюструються яскравими прикладами.

Анотування – процес аналітично-синтетичного опрацювання інформації, основною метою якого є складання загальної характеристики документа, що розкриває логічну структуру та найсуттєвіший зміст. Анотації використовують для короткої характеристики наукової статті, монографії, дисертації тощо, а також у видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності.

Реферат – короткий виклад у письмовій чи усній формі основного змісту наукової праці чи кількох праць, які вивчав дослідник, з аналізом запропонованих шляхів вирішення певної проблеми, а також висловленням власних думок автора щодо цієї проблеми. Якщо реферат цих ознак не має, то він є лише конспектом публікацій.

Курсова робота є самостійною роботою студента дослідницького характеру, спрямована на вивчення конкретної проблеми. Курсова робота дає можливість виявити здатність студента самостійно осмислити проблему, творчо, критично її дослідити; вміння збирати, аналізувати і систематизувати літературні джерела; застосовувати здобуті знання при вирішенні практичних завдань; формулювати висновки та пропозиції з предмета дослідження.

Звіт про виробничу практику – наукова робота студента за результатами проходження виробничої практики. Звіт має містити відомості про виконання всіх розділів програми практики. У звіті мають бути відповідні розрахунки, таблиці, схеми, рисунки. Структура звіту: титульна сторінка; зміст; вступ, в якому розкривають мету, завдання та об'єкт виробничої практики; теоретичний аналіз матеріалів, зібраних відповідно до програми практики та завдань

керівника практики від вищого навчального закладу; висновки про результати проходження виробничої практики та пропозиції щодо вдосконалення організації і методики ведення обліку та складання звітності на базовому підприємстві; додатки (первинні документи, облікові реєстри, звітність за період проходження виробничої практики).

Магістерська робота – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження, яке студент виконує на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі IV рівня акредитації. Вона має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих дипломником знань, умінь і навичок зі спеціальних дисциплін. Це дослідження має елементи наукової творчості, теоретичної та практичної новизни. Воно передбачає систематизацію, закріплення, розширення та поглиблення теоретичних і практичних знань зі спеціальності, а також застосування їх під час вирішення конкретних наукових, виробничих та інших завдань. Магістерська робота – це документ, на підставі якого визначають рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати знання під час вирішення конкретних проблем, схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми дослідження, готовність як випускника магістратури до виконання завдань професійної діяльності у сфері бухгалтерського обліку.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) – кваліфікаційна наукова праця, підготовлена особисто для прилюдного захисту і здобуття наукового ступеня кандидата наук. Вона має містити результати проведених автором досліджень та отримані ним нові науково обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки. Основні наукові результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук обов'язково повинні бути опубліковані автором у формі наукових монографій чи статей у наукових фахових виданнях України або інших країн, а також доповідатись на конференціях різного рівня.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто у вигляді спеціально підготовленого рукопису або опублікованої наукової монографії. Вона містить висунуті автором для прилюдного захисту науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувача в науку. Порівняно з дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата наук докторська дисертація є науковою роботою більш високого науково-методологічного

рівня. Докторська дисертація повинна містити раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, які в сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему. Як наукова праця вона повинна мати внутрішню єдність і свідчити про власний внесок її автора в науку.

Автореферат дисертації – це стислий виклад основних результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеню кандидата чи доктора наук, складений автором дисертації у вигляді брошури. В авторефераті мають бути висвітлені основні ідеї та висновки дисертації, показаний внесок автора у проведене дослідження, ступінь новизни і практична значущість результатів дослідження. Основне призначення автореферату – інформувати наукову громадськість про виконане дисертаційне дослідження та ввести отримані результати у сферу наукової комунікації. Автореферат не тільки повідомляє наукове співтовариство про факт написання та захисту дисертації, але й стисло передає її зміст. Публікація автореферату дає змогу одержати до дня захисту відгуки від спеціалістів галузі, в якій виконана дисертація. Автореферат є документом, без якого дисертація не може бути допущена до захисту. Автореферат пишеться безпосередньо по дисертації, він повинен повністю відповідати змісту і висновкам дисертації. Але при цьому автореферат не повинен бути лише механічним скороченням обсягу дисертації. Автореферат – це окрема наукова праця.

Повідомлення (3-5 хв.) й доповіді (8-15 хв.) здійснюються на наукових (науково-практичних, науково-теоретичних) конференціях, а також семінарах, симпозіумах, „круглих столах”, конгресах, форумах тощо. Текстовим вираженням наукових повідомлень і доповідей є опубліковані тези.

Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції матеріали, в яких викладено основні аспекти планованої наукової доповіді дослідника.

Рецензія – вид наукової комунікації, її автором, як правило, є учений тієї ж галузі, якої стосується рецензована наукова стаття, монографія, підручник або навчальний посібник, кваліфікаційна робота або дисертація. Рецензія передбачає аналіз та оцінювання певного твору (наукової праці), критичний огляд, рекомендацію до захисту чи друку, проведення наукового обговорення й діалогу. Рецензією також вважають відгук (відзив) наукового керівника (консультанта), офіційних опонентів під час захисту кваліфікаційної роботи, кандидатської і докторської дисертацій.

Наукова стаття – один із найбільш розповсюджених видів наукових публікацій, де подаються кінцеві або проміжні результати проведеного

дослідження, висвітлюються пріоритетні напрями розробок ученого, накреслюються перспективи подальших напрацювань.

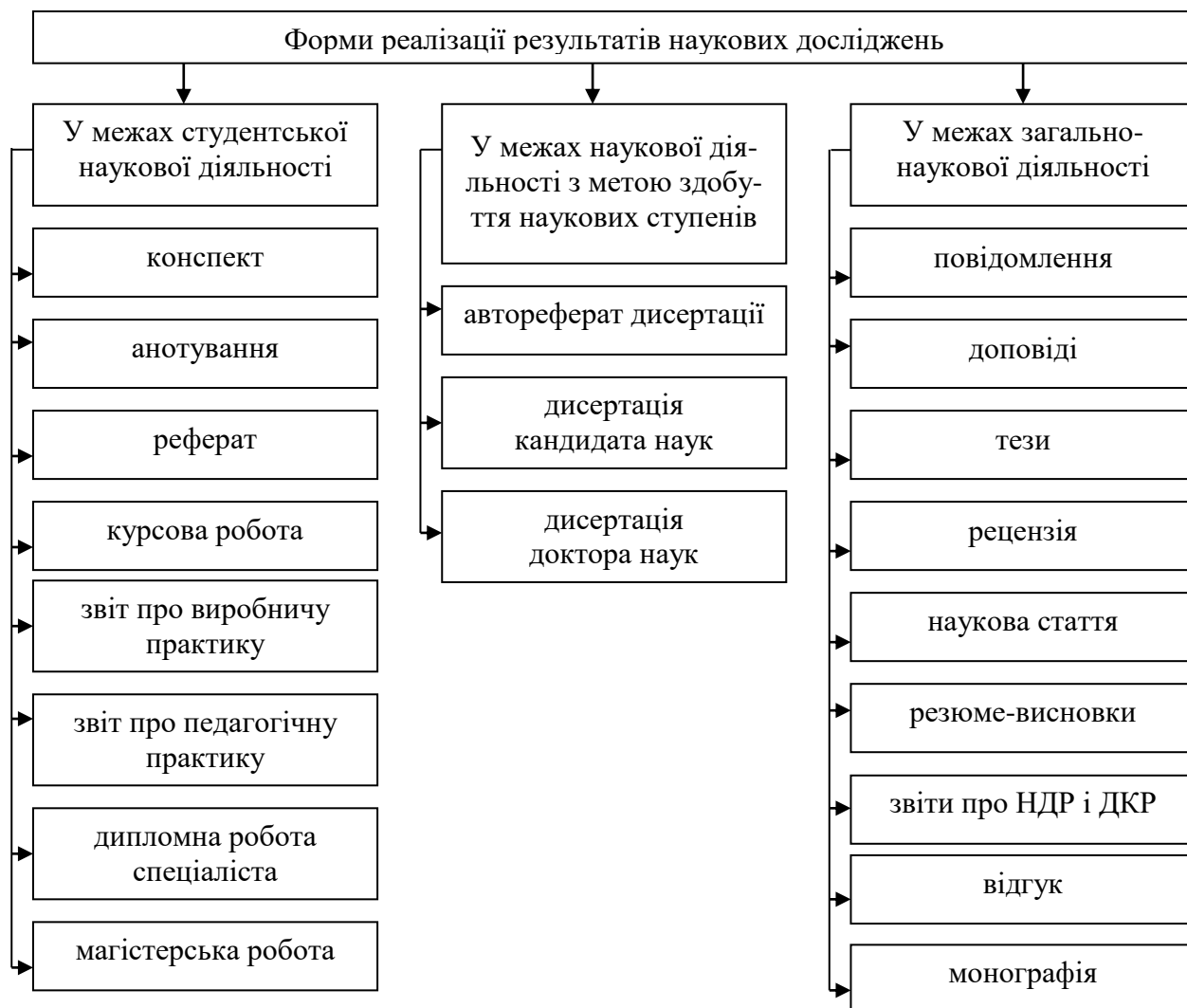

Рис. 3.1. Основні види наукових робіт

Резюме-висновки – це короткий виклад суті доповіді або статті, короткий висновок із сказаного, написаного або прочитаного. Як анотація, реферат чи огляд, резюме-висновки використовують для підбиття підсумків того чи іншого наукового дослідження. Обсяг такого резюме мінімальний, форма лаконічна, мовні засоби точні. Основна формула: мінімум засобів – максимум інформації. Найчастіше резюме зводиться до трьох-чотирьох чітких, виразних речень, які розкривають суть проведеного дослідження (або аналізованого об’єкта).

Звіти про науково-дослідну роботу (НДР) і дослідно-конструкторські розробки (ДКР) – це документи (рукописні, машинописні), що містять детальний опис ходу й результатів наукових досліджень, проведених на замовлення державних чи приватних інституцій. У більшості випадків такі дослідження проводяться на оплатній основі з метою використання отриманих

результатів на практиці. Звіт про науково-дослідну роботу або дослідно-конструкторські розробки – це документи, що містять систематизовані відомості про проведену науково-дослідну роботу з описом процесу та результатів дослідження.

Монографія – це наукова праця у вигляді книги з поглибленим вивченням однієї або декількох тісно пов'язаних між собою наукових тем. Композиційна структура монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (за потреби), вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

3.3. Ефективність наукових досліджень

Для проведення ефективного і результативного наукового дослідження дослідник повинен володіти специфічними навичками та прийомами. Не існує загально визначеної процедури, за допомогою якої можна було б досягти високих наукових результатів. Кожен дослідник знаходить свої, найбільш ефективні для нього підходи, способи та прийоми проведення наукового дослідження. Проте можна узагальнити основні підходи, дотримання яких є обов'язковим для успішного проведення наукового дослідження:

1. Здатність ознайомитись із станом справ в обраному напрямі дослідження. Ознайомлення зі станом справ в обраному напрямі є важливим етапом на початку власного наукового дослідження. Саме на цьому етапі формується думка і робляться висновки щодо того, чи є необхідність продовжувати наукові дослідження в обраному напрямі. Саме на цьому етапі необхідно регулярно спілкуватись з іншими науковцями, відвідувати конференції, семінари та колоквиуми, читати наукові та науково-практичні видання в обраній науковій галузі, а також спілкуватись із бухгалтерами-практиками.

2. Здатність визначати мету і завдання планованого наукового дослідження. Дослідник має бути не тільки ознайомленим із станом справ в обраному напрямі дослідження, з результатами, отриманими іншими науковцями, але й чітко уявляти мету і завдання своєї наукової роботи. Інакше кажучи, він повинен розуміти, як він може поліпшити стан справ з питання, яке обрано для наукового опрацювання.

3. Здатність зрозуміти суть отриманої науково-практичної інформації. Досліднику необхідно мати здібності для розуміння отриманої інформації із різних наукових джерел, від інших науковців, з практики щодо обраного

напрямку дослідження. Такі здібності формуються під час навчання та самостійної підготовки. Здатність читати і розуміти зміст наукових публікацій є важливою як для вчених, так і для практиків.

4. Уміння застосовувати відповідні експериментальні, математичні та обчислювальні прийоми дослідження. Дослідження у галузі обліково-аналітичного інформаційного забезпечення, до якої належить і бухгалтерський облік, інколи пов'язані із великою кількістю математичних обчислень. Саме тому ця галузь наукових досліджень вимагає від науковців аналітичного складу мислення.

5. Здатність мислити критично і аналітично. При виконанні наукових досліджень проводять перевірку поставлених гіпотез, аналіз певних припущень, оцінюють зібрані факти й докази, критично розглядають отримані наукові результати та висновки. Все це вимагає від науковця здатності аналітично і критично оцінювати отриману інформацію з метою формування об'єктивних висновків.

6. Здатність використовувати прогресивні наукові підходи. Проводячи експерименти або наукові дослідження, які ґрунтуються на новітніх теоретичних і практичних даних, науковець повніше обґрунтовує результати власного дослідження, що підвищує довіру до отриманих ним результатів наукової роботи з боку інших дослідників.

7. Здатність сформулювати наукову роботу та впровадити отримані наукові результати. Після того, як дослідник зібрав наукові дані зібрані і проаналізував їх і зробив висновки і затвердив, він має опублікувати результати наукових досліджень одним із можливих способів, наприклад, у вигляді наукової статті або тез. При цьому він має чітко розрізняти, яку частину роботи виконав сам, а які дані запозичив у інших науковців і зазначити це.

8. Уміння спілкуватися і відстоювати власну думку перед слухачами. Ефективна комунікація передбачає не тільки опублікування результатів власних наукових досліджень, а й здатність обстоювати результати свого дослідження на конференціях, семінарах, симпозіумах, перед іншими дослідниками і практиками. Розумна критика завжди є доцільною для підвищення результатів наукової роботи.

9. Здатність критично переглянути значення власної наукової роботи. Дослідник повинен мати можливість критично переглянути свою наукову роботу. При цьому він має визначити, чи є причинно-наслідковий зв'язок у роботі, чи є послідовність та логічність викладу матеріалу. Потрібно також визначити, чи містить наукова робота нові ідеї, чи досягнуто мети, чи вирішено

поставлені завдання. І, нарешті, чи можна використати отримані результати в теорії чи практиці.

Будь-яка наукова робота виконується для поліпшення, вдосконалення обраного напрямку дослідження. При цьому треба прагнути досягнути ефективності наукового дослідження.

Під економічною ефективністю наукових досліджень у бухгалтерському обліку в цілому розуміють зниження витрат суспільної і живої праці на отримання необхідної економічної інформації з метою прийняття управлінських рішень.

Тема 4

Організаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень

План лекційних питань

4.1. Генерування та ідентифікація наукової ідеї

4.2. Гіпотеза наукового дослідження

4.3. Моніторинг стану обраної проблеми

4.4. Вибір теми наукового дослідження

4.5. Формування структурних елементів наукового дослідження

4.6. Порядок складання плану наукової роботи

4.1. Генерування та ідентифікація наукової ідеї

Первинним поняттям у будь-якому науковому дослідженні є наукова ідея, яка є формою відображення у мисленні людини нового розуміння об'єктивної реальності. Наукові ідеї є своєрідним якісним стрибком думки за межі вже раніше пізнаного. Вони виступають і як передумови створення теорій, і як елементи, що об'єднують окремі теорії у певну галузь знань.

Ідея є основою творчого процесу, продуктом людської думки, формою відображення дійсності. Вона ґрунтується на наявних знаннях, виявляє раніше не помічені закономірності. Науковій ідеї притаманні усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. Розвиток ідеї до стадії її завершення відбувається як процес наукового дослідження. Ідея відрізняється від інших форм мислення тим, що в ній не тільки відображається об'єкт вивчення, а й міститься усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності.

В основі ідей лежать реальні факти і події. Життя висуває конкретні завдання, однак часто не відразу виникають продуктивні ідеї для їх вирішення. У такому разі на допомогу приходить здатність дослідника проаналізувати ідеї, погляди попередників, запропонувати новий, незвичний аспект розгляду завдання, яке протягом тривалого часу не могли вирішити при загальному підході до справи.

Нова ідея – це не просто зміна уявлень про об'єкт дослідження, це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттями даних і, здавалося б, перевірених рішень. Нові ідеї можуть виникати під впливом парадоксальних ситуацій, коли виявляється неочікуваний результат, який надто розходиться із загальноприйнятими положеннями науки – парадигмами.

Технологія роботи з ідеями:

- 1) виявлення наукових суперечностей в межах обраної теми дослідження;
- 2) аналіз причин виникнення виявлених суперечностей;
- 3) вивчення наукових праць з метою пошуку способів зняття суперечностей;
- 4) адаптація віднайдених способів зняття суперечностей;
- 5) інтегрування адаптованої ідеї в обрану тему дослідження;
- 6) коригування теорії, що формує основу дослідження;
- 7) самостійна розробка ідеї, яка усуває суперечності в обраній темі;
- 8) проектування реалізації ідеї в дослідженні;
- 9) інтегрування ідеї у практику;
- 10) теоретичне обґрунтування ідеї;
- 11) коригування практики відповідно до нової ідеї.

Розрізняють такі види наукових ідей:

1) за змістом:

– конкретні – виражають предмет, що кваліфікується за природною або формальною ознакою і може належати конкретному суб'єкту. Ці ідеї можуть бути поняттями чи концепціями якостей або властивостей (продуктивність, ефективність, прибутковість) або назвами понять (доходи, витрати, фінансові результати);

– абстрактні – виражені природними або формальними ознаками і не можуть належати конкретному суб'єкту;

2) за масштабами вираження:

– одиничні – виражають концепцію або набір концептуальних особливостей, що належать лише одній людині;

– універсальні – містять природні або формальні ознаки і можуть бути застосовані окремими науковцями або їх групами;

– трансцендентні – можуть бути застосовані індивідуально різними групами науковців;

– особливі – виражають тільки частину розширеної універсальної або трансцендентної ідеї;

3) за значенням для наукової діяльності:

– конструктивні – які мають значущість для наукової діяльності;

– деструктивні – не мають значущості для наукової діяльності.

У дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку наукові ідеї народжуються переважно з практики, хоча деколи, передусім у наукових дослідженнях високого рівня, ідеї виникають також із потреб самої науки.

Матеріалізованим вираженням наукової ідеї є гіпотеза.

4.2. Гіпотеза наукового дослідження

Гіпотеза наукового дослідження являє собою можливу (передбачувану) відповідь на питання, яке ставить перед собою дослідник, і складається із передбачуваних зв'язків між досліджуваними фактами.

Формулювання гіпотези починається ще під час роздумів над метою і темою дослідження. Аналізуючи стан обраної для дослідження проблеми, дослідник розмірковує про необхідність дослідити у першу чергу більш актуальні питання, сформулювати попередні уявлення про зв'язки, які можуть існувати між уже відомими фактами. На основі цього поступово виникає уявлення про гіпотезу дослідження.

Наукова гіпотеза – це твердження, що містить припущення щодо рішення, яке стоїть перед дослідником певної наукової проблеми. По-суті гіпотеза – це головна ідея можливого рішення.

Для уникнення можливих помилок у формулюванні гіпотез у дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку слід дотримуватися певних підходів:

- 1) гіпотеза має бути сформульована чіткою грамотною мовою, що відповідає предмету дослідження;
- 2) гіпотеза має бути або обґрунтованою попередніми знаннями, впливати з них або, у разі повної самостійності, не суперечити їм;
- 3) гіпотеза може виконувати функції захисту інших гіпотез з урахуванням набутих нових та існуючих старих знань;
- 4) гіпотеза має бути сформульована так, щоб істинність висунутих у ній припущень не була очевидною.

Найбільш продуктивними є гіпотези, сформульовані у такому вигляді: «Якщо має місце А, то матиме місце й В при виконанні умови С».

Під час формулювання гіпотези у бухгалтерських наукових дослідженнях слід дотримуватися наступних вимог:

- гіпотеза має відповідати вихідним методологічним принципам програми дослідження;
- гіпотеза має розкривати механіку функціонування облікового явища і передбачати перспективу його розвитку;
- наукове припущення має бути нестандартним (унікати тривіальних формулювань);
- гіпотеза формулюється так, щоб чітко проглядалися положення, які потребують доведення;
- гіпотеза передбачає, який засіб розв'язання обліково-аналітичного завдання є ефективним;
- у гіпотезі передбачають оптимальний варіант вирішення проблеми з декількох можливих варіантів;
- гіпотеза має давати ймовірне знання про причину тих чи інших явищ або подій;
- формулюючи гіпотезу, автор тим самим визначає стратегію, головну ідею дослідження, ті положення, які потребують перевірки, підтвердження, аргументації;
- гіпотеза формулюється так, щоб її можна було експериментально перевірити (необхідність перевірки впливає з самої суті гіпотези як припущення);
- формулювання гіпотези має бути простим і доступним для розуміння.

4.3. Моніторинг стану обраної проблеми

Будь-який науковець має на меті у межах обраного наукового напрямку вирішити одну або декілька наукових проблем.

Науковою проблемою (від грец. *problema* – задача, завдання) є сукупність нових питань, які суперечать існуючим знанням у науці і потребують наукового вирішення.

Проблема наукового дослідження у більшості випадків виникає з потреб розвитку суспільства та його окремих індивідів. Правильний, обґрунтований вибір проблеми наукового дослідження є запорукою його майбутнього успішного завершення.

При виборі бухгалтерської наукової проблеми дослідники повинні діяти так: відокремити відоме від невідомого; локалізувати невідоме в часі та просторі; сформулювати проблему і визначити, що необхідно для її дослідження.

Розрізняють три основних етапи вибору проблеми бухгалтерського наукового дослідження:

- 1) формулювання проблеми та окреслення очікуваного результату;
- 2) диференціація теми, підтем та дослідницьких питань;
- 3) визначення актуальності, цінності проблеми для науки та практики.

Для того щоб успішно вирішити обрану для наукового дослідження проблему, дослідник повинен передусім мати якнайповніше уявлення про все те, що вже було зроблено його попередниками в обраній сфері вивчення.

Огляд стану опрацювання проблеми дає змогу:

- 1) провести якісний і кількісний аналіз обраної проблеми;
- 2) обґрунтувати предмет дослідження;
- 3) визначити суперечності між теоретичним обґрунтуванням і практичною реалізацією предмета дослідження;
- 4) виділити прогресивні тенденції, шляхи, форми, методи і прийоми вирішення поставлених завдань;
- 5) визначити межі проведення дослідження, обґрунтувати умови і вимоги до його здійснення та можливого використання результатів.

Вивчати стан проблеми слід почати з найбільш ґрунтовної публікації (це може бути монографія, дисертація, тематичний збірник наукових праць та ін.), яка є найбільш близькою до обраної для дослідження проблеми. Під час ознайомлення з нею може виявитись, що в тексті, у підрядкових посиланнях та у переліку використаної літератури наведено праці, потрібні для подальшого опрацювання з метою ознайомлення зі станом обраної для дослідження проблеми. Оскільки наукова проблема є сукупністю складних теоретичних або практичних питань, то в процесі наукового дослідження або визначення їх параметрів проблеми поділяють на складові компоненти – теми.

4.4. Вибір теми наукового дослідження

За результатами ознайомлення зі станом обраної наукової проблеми у разі прийняття обґрунтованого рішення щодо її подальшого дослідження, формулюють тему наукової роботи як назву того аспекту проблеми, який потребує дослідження.

Тема – це згорнутий в одне речення головний зміст наукової проблеми, вивченню якої вона присвячена. За допомогою ключових понять і сутнісних зв'язків між ними тема виражає головну ідею, мотив, спрямування наукового дослідження.

Дехто вважає, що правильний вибір теми наукового дослідження – це вже наполовину забезпечене успішне її виконання.

Залежно від проблем науки бухгалтерського обліку теми наукових досліджень поділяють на види:

1) теоретичні – передбачають дослідження окремих концепцій теорії науки, що стосуються її наукових законів, розробки аксіоматичних знань;

2) методологічні – стосуються методів науки бухгалтерський облік, які застосовують у процесі вивчення її об'єктів;

3) організаційні – застосовують для організації досліджень у галузі бухгалтерського обліку і використання їх результатів у практичній діяльності.

У темі має бути відображена проблема дослідження. Тема показує рух від досягнутого, традиційного до нового. Тема наукового дослідження має відображати зміст планованої наукової роботи. Формулювання теми має бути конкретним. У темі відображають спрямування дослідження на вивчення конкретного аспекту облікової теорії чи практики.

Слід уникати багатопредметності при формулюванні теми дослідження (відобразити в темі лише один предмет). Тема має забезпечувати цілісність дослідження у галузі бухгалтерського обліку, єдність і логічний зв'язок усіх його методологічних характеристик.

При обранні теми дослідник особливу увагу приділяє таким вимогам.

По-перше, тема має бути актуальною, містити елементи новизни, бути перспективною. Актуальність теми полягає у її важливості, значущості в даний час. Визначити актуальність теми теоретичного дослідження може лише досвідчений учений відповідної галузі або науковий колектив. Це пояснюється відсутністю чітких критеріїв для встановлення рівня актуальності означених досліджень та необхідністю широкої обізнаності з проблемою. Актуальність прикладних наукових розробок визначати легше, оскільки більш актуальною буде та тема, яка забезпечує вищий економічний ефект.

По-друге, при виборі теми дослідник повинен враховувати наявність теоретичної бази, завдяки якій він може мати максимально повну уяву про те, що в галузі бухгалтерського обліку вже зроблено і що необхідно зробити. Тобто, щоб обрати тему, дослідник повинен познайомитися з фундаментальною літературою з теми. Причому таке ознайомлення здійснюється, як правило, в

ретроспективному плані, тобто від останніх за часом джерел до більш ранніх. Працюючи з теоретичними джерелами, треба пам'ятати, що в кожному з них, особливо в частині формулювання загальних висновків, присутній момент суб'єктивного. А це означає, що читати треба праці різних авторів, у тому числі й зарубіжних.

По-третє, вибираючи тему, слід враховувати можливість її виконання саме в цьому вищому навчальному закладі чи науковій установі. Справа в тому, що кожна кафедра, будь-який інший науковий підрозділ, як правило, має свій профіль, кваліфікацію і компетентність. Відповідна спеціалізація наукових досліджень цілком виправдана, оскільки сприяє підвищенню теоретичного рівня досліджень, поліпшенню їх якості та зростанню ефективності. Проте в окремих випадках наукові колективи свідомо йдуть на виконання непрофільних тем, близьких до основної тематики. Робиться це з міркувань розвитку ініціативи і творчості, виключення монополізму, що може мати місце при вузькоспеціалізованій тематиці досліджень окремих колективів.

По-четверте, при виборі теми наукового дослідження слід враховувати зв'язок її з конкретними господарськими планами, основними потребами виробництва на даному етапі. Адже будь-яка тема в кінцевому підсумку варта дослідження тільки за умови, що отримані результати будуть впроваджені у практику, тобто дістануть відповідне застосування. Якщо на етапі обрання теми стає зрозуміло, що результати дослідження не будуть впроваджені, то таку тему розробляти не варто. Безпомилково визначитися в цьому питанні досліднику можуть допомогти відвідування великих підприємств, галузевих та академічних інститутів, кафедр споріднених вищих навчальних закладів. Доцільно також скористатися консультаціями провідних учених і практиків.

При виборі теми наукового дослідження варто пам'ятати про те, що в процесі подальшої роботи можливі деякі її уточнення. Причому потребу в цьому дослідник може відчувати вже на етапі складання плану дослідження.

4.5. Формування структурних елементів наукового дослідження

Під час постановки проблеми і визначення теми наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку необхідно чітко з'ясувати структурні елементи наукового дослідження, до яких належать:

- актуальність наукового дослідження;
- мета наукового дослідження;
- завдання наукового дослідження;

- об'єкт наукового дослідження;
- предмет наукового дослідження;
- новизна результатів наукового дослідження.

1. Актуальність наукового дослідження визначається тим, чи його результати сприятимуть вирішенню конкретних практичних завдань або чи сприятимуть усуненню існуючих теоретичних суперечностей у галузі бухгалтерського обліку загалом або в її окремих ділянках. Актуальність наукового дослідження обґрунтовують насамперед новизною отриманих у процесі його проведення результатів, на основі яких можуть бути встановлені нові теоретичні закономірності та визначені шляхи їх застосування для конкретних практичних потреб бухгалтерської практики.

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку розрізняють певні види їх актуальності:

1) фундаментальна – прогнозування теоретичного значення теми; аналіз рівня опрацювання теми в науці; врахування можливих впливів запланованих результатів на існуючі теоретичні уявлення в даній галузі;

2) прикладна – визначення прикладної потреби в опрацюванні теми; аналіз рівня розв'язання даного питання в бухгалтерській практиці; прогнозування обліково-економічного ефекту від впровадження одержаних результатів.

2. Мета наукового дослідження вже закладена у самій назві обраної теми. Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал.

Мета (ціль) наукового дослідження – це авторська стратегія в одержанні нових знань про об'єкт та предмет дослідження.

Формулювання мети дослідження спрямоване на кінцевий результат, який має одержати дослідник у науковій діяльності. Таким чином, мета – це те, що ми хочемо отримати при проведенні дослідження, ціль, яку ми перед собою ставимо.

Мета передбачає відповідь на запитання «що бажає одержати дослідник і яким має бути цей результат?». При цьому із формулювання мети має бути зрозуміло: що досліджується; для чого досліджується (суспільне значення); яким шляхом досягається результат.

Цілі наукового дослідження – це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження. Ціль дослідження полягає в пізнанні проблеми. Але сама по собі проблема є не чим іншим, як суперечністю. Тому в науковому дослідженні необхідно виділити мінімум три підцілі:

- вивчення однієї сторони суперечності;
- вивчення другої сторони суперечності;
- з'ясування їх співвідношення.

Основні цілі наукового дослідження – це передбачення його результату, визначення оптимальних шляхів вирішення завдань. Крім основних цілей бухгалтерського наукового дослідження можуть бути і неосновні, які мають допоміжний, або обслуговуючий, характер.

Допоміжні цілі бухгалтерського наукового дослідження можуть бути спрямовані на різні аспекти вирішення основних цілей.

Обов'язковим атрибутом більшості бухгалтерських наукових досліджень є практичні цілі, через які реалізується практично-перетворювальна функція дослідження.

3. Визначивши мету дослідження, науковець повинен сформулювати завдання, які він перед собою ставить з метою реалізації поставленої мети.

Завдання наукового дослідження – це деталізований перелік дій, які повинні бути проведені в ході наукового дослідження з метою реалізації його мети. Завдання дослідження формулюються після проведення аналізу рівня вивчення об'єкта з огляду на поставлену мету і є тим мінімумом питань, відповіді на які необхідно обов'язково отримати для досягнення мети.

Завдання наукового дослідження передбачають опис:

- 1) основних характеристик (сутності) досліджуваного явища;
- 2) характеристику процесу розвитку досліджуваного явища;
- 3) розробку та (або) обґрунтування критеріїв показників цього явища.

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку розрізняють такі види завдань:

- 1) за науковими рівнями: теоретичні, емпіричні, логічні, статистичні, аналітичні, експериментальні;
- 2) за часом виникнення: постійні, тимчасові.

Теоретичні завдання наукового дослідження вирішують за допомогою певної системи умовиводів, що спираються на існуючі в науці знання і факти.

Емпіричне завдання наукового дослідження – це завдання, що реалізується через спостереження об'єктів, фіксацію фактів, проведення експериментів, установлення співвідношень, зв'язків, закономірностей між окремими явищами.

Логічні завдання наукового дослідження розв'язують методами логічного аналізу наукового знання, яке існує у вигляді окремих суджень або їхніх цілих систем.

Статистичні завдання наукового дослідження вирішуються на основі методів статистичного аналізу, використовуючи апарат математичної статистики.

Аналітичні завдання наукових досліджень також виступають здебільшого у ролі елементів розв'язання їхніх експериментальних завдань. Розв'язання аналітичних завдань полягає в отриманні достовірно точних експериментальних даних і на математичному описі процесів, що досліджуються, або математичній формі подання результатів дослідження.

Експериментальні завдання наукових досліджень розв'язуються на основі цілеспрямованого керування змінами стану окремих сторін або відношень об'єкта дослідження і точного опису фактів, що відображають відповідні зміни стану самого об'єкта.

Постійні завдання наукового дослідження – це завдання, які вивчаються на всіх етапах здійснення наукового дослідження. Тимчасовими є завдання, які вивчаються на обумовлених конкретних етапах здійснення наукового дослідження.

Завдання бухгалтерського наукового дослідження формулюють за допомогою таких основних дієслів: вивчити; розробити; виявити; встановити; обґрунтувати; визначити; перевірити.

У своїй сукупності завдання мають дати уявлення про те, що слід зробити для розв'язання поставленої проблеми. Таким чином, завдання дослідження виступають як часткові, порівняно самостійні цілі стосовно загальної мети в конкретних умовах перевірки висловленого припущення (гіпотези).

4. Правильне визначення проблеми наукового дослідження вимагає передусім визначення об'єкта дослідження.

Об'єкт наукового дослідження – це те, на що спрямований процес пізнання науковця, це процес або явище, у межах якого виникають проблеми (чи проблема) для вивчення. Об'єкт дослідження здебільшого є широким, інтегральним поняттям, яке у галузі бухгалтерського обліку – це обліково-аналітичний процес у цілому або його окремі ділянки, певні облікові суперечності.

Визначити об'єкт наукового дослідження означає дати відповідь на запитання “що розглядається у дослідженні?”.

Під класифікацією об'єктів наукового дослідження розуміють їх поділ на групи за певними ознаками з метою вивчення та наукового узагальнення:

1) за науковими рівнями:

1.1) теоретичні;

- 1.2) емпіричні: натуральні (фізичні); штучні;
- 2) за ступенем складності:
  - 2.1) прості;
  - 2.2) складні.

Теоретичні об'єкти наукового дослідження виступають результатом досягнення синтезу знань (у формі наукової теорії: дія закону попиту та пропозиції, закону вартості, подвійності фактів господарського життя підприємства тощо).

Емпіричні об'єкти наукового дослідження зорієнтовані на безпосереднє вивчення явищ. Емпіричні об'єкти поділяють на натуральні (фізичні), які існують в природі незалежно від волі та свідомості людей, і штучні (технічні), які створюються в результаті людської діяльності.

Прості об'єкти наукового дослідження звичайно складаються з кількох елементів (заробітна плата працівників), а складні – мають невизначену структуру і вимагають виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу (собівартість продукції підприємств лісового господарства). При цьому розрізняють матеріальні, енергетичні та інформаційні фактори впливу.

Поширеними є також методи класифікації об'єктів наукового дослідження за наявністю та відсутністю ознак, а також за їх видозміною. Такий поділ об'єктів дає змогу виділити два їх класи, з яких один має певну властивість, а другий – не має. Цей поділ може бути деталізований у межах кожного класу об'єктів. Класифікація об'єктів за видозміною ознак передбачає виділення сукупностей об'єктів, у кожній з яких загальна для всіх ознака виявляється особливим чином.

Вивчення факторів, що зумовлюють розвиток об'єкта наукового дослідження, дає змогу охарактеризувати його оточуюче середовище – усе те, що оточує об'єкт наукового дослідження і впливає на його елементи. Результати наукового дослідження значною мірою залежить від повноти і глибини вивчення впливу середовища на об'єкт наукового дослідження.

Об'єкти, що вивчаються у науковій роботі, розглядаються у процесі їх діалектичного розвитку, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, оскільки і явища природи, і технічні системи не існують відособлено.

Характерною ознакою сучасної науки є системний підхід до вивчення об'єктів дослідження. Це означає, що останні розглядають не ізольовано, а як складне ціле, виявляють не тільки структуру і властивості об'єкта, але і зв'язки його частин, підсистем, їх функції, встановлюють його взаємозв'язок із

навколишнім середовищем, тобто об'єкт дослідження вивчають як частину більш загальної системи.

Основними об'єктами наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку є: бухгалтерський, фінансовий або управлінський облік; фінансовий, економічний або стратегічний аналіз; ревізія і контроль, аудит; контролінг; бюджетування; податковий облік та система оподаткування.

При цьому об'єкт дослідження може бути дещо звужений за рахунок його спрямування на окрему облікову статтю, наприклад: “Облік і контроль витрат”, “Фінансовий аналіз собівартості продукції” тощо.

5. Окрім об'єкта, на початковій стадії наукового дослідження визначають також його предмет, яким є найбільш значущі, з практичного і теоретичного погляду властивості, сторони, особливості об'єкта, що підлягають безпосередньому вивченню. При цьому найбільш важливою вимогою є відповідність предмета об'єкту дослідження.

Предмет наукового дослідження – це та частина об'єкта, що безпосередньо піддається дослідженню і визначає його тему. Отже, предмет дослідження є поняттям більш вузьким порівняно з об'єктом.

При формуванні предмета наукового дослідження створюють умови, необхідні для наукової експертизи цього дослідження, визначення ступеня його наукової новизни порівняно з подібними дослідженнями, які були проведені раніше іншими дослідниками.

Предмет наукового дослідження є тією точкою зору, за допомогою якої дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш суттєві (з погляду дослідника) його ознаки. Предмет включає в себе ті сторони і властивості об'єкта, які максимально відтворюють проблему і підлягають вивченню, тобто він фіксує певні аспекти, елементи, зв'язки та відношення об'єкта, що розкриваються у процесі пошукової роботи. В одному об'єкті, залежно від поставленої мети, можна виділити декілька предметів дослідження.

Майстерність визначення предмета наукового дослідження традиційно пов'язана з тим, наскільки науковець наблизився, по-перше, до сфери найбільш актуальних проблем об'єкта (можливість пояснити походження і розвиток, генезис) і, по-друге, до сфери істотних зв'язків між елементами об'єкта, зміна яких впливає на всю систему організації об'єкта.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове:

Об'єкт	Предмет
Бухгалтерський облік витрат	Комплекс теоретичних, методичних і практичних питань, пов'язаних з обліком витрат
Внутрішньогосподарський контроль витрат	Методика, організація та інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю витрат в умовах ринкової конкуренції і поширення нових інформаційних технологій
Управлінський (внутрішньогосподарський) облік витрат	Комплекс теоретичних, методичних, організаційних та практичних питань, пов'язаних з управлінським (внутрішньогосподарським) обліком підприємств конкретної галузі

6. Наукове дослідження, виконане на актуальну тему з метою вирішення визначених проблем, має містити наукову новизну отриманих результатів. В Україні прийнято під час здійснення наукових досліджень формувати наукову новизну отриманих результатів за допомогою фраз: вперше; удосконалено; набуло подальшого розвитку.

Питання новизни є одним із найбільш суперечливих і складних при здійсненні різних видів наукових досліджень, у тому числі в галузі бухгалтерського обліку. Одні вчені можуть вважати отриманий науковцем результат новим, інші – давно відомим. При цьому, роблячи висновки, вони спираються на свій особистий досвід, який за зростаючої кількості робіт, розширення тематики досліджень і одночасного часткового зменшення доступних джерел інформації стає дедалі менш надійним. Тому кожен науковець повинен уміти чітко і обґрунтовано визначати новизну свого власного наукового результату, а також захистити свій вибір у майбутньому.

При формулюванні наукової новизни важливо враховувати три головні умови:

1. Розкриття результату, тобто у науковій роботі необхідно вказати, який тип нового знання здобув дослідник. Це може бути вироблення концепції, методики, класифікації, закономірностей тощо. Отже, слід розрізняти теоретичну і практичну новизну.

2. Визначення рівня новизни отриманого результату, його місце серед відомих наукових фактів. У зіставленні з ними нова інформація може виконувати різні функції: уточнювати, конкретизувати існуючі відомості,

розширювати і доповнювати їх або суттєво перетворювати. Залежно від цього виділяють такі рівні новизни: конкретизацію, доповнення, перетворення.

3. Оцінкою нових результатів є їх розгорнутий і чіткий виклад, а не формальне, нічим не підкріплене запевнення, що теоретичні позиції і практичні висновки дослідження є новими.

Отже, можна виділити три рівні новизни наукових досліджень:

- а) перетворення відомих даних, докорінна їх зміна;
- б) розширення, доповнення відомих даних;
- в) уточнення, конкретизація відомих даних, поширення відомих результатів на новий клас об'єктів, систем.

Усі наукові положення у галузі бухгалтерського обліку з урахуванням досягнутого рівня новизни є теоретичною основою (фундаментом) вирішеної у дослідженні наукової задачі або наукової проблеми. Насамперед за це науковій роботі можуть надаватись позитивні відгуки.

Наукова новизна і теоретична значущість наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку полягають у розкритті змісту концепції, методу чи методики, виявленні й формулюванні закономірностей облікового процесу або опису облікових моделей. Практична значущість наукової новизни включає обґрунтування нової облікової чи методичної системи, рекомендації, вимоги, пропозиції. У науковій новизні одержаних результатів подають короткий перелік нових наукових положень (рішень), запропонованих науковцем особисто. Необхідно показати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (вперше здобуто, вдосконалено, дістало подальший розвиток).

Кожне наукове положення у галузі бухгалтерського обліку чітко формулюють, відокремлюючи його основну сутність і зосереджуючи особливу увагу на рівні досягнутої при цьому новизни. Сформульоване наукове положення у галузі бухгалтерського обліку повинно читатися і сприйматися легко й однозначно (без нагромодження дрібних і таких, що затемнюють його сутність, деталей та уточнень). У жодному випадку не можна вдаватися до викладу наукового положення у вигляді анотації, коли просто констатують, що в науковій роботі зроблено те й те, а сутності і новизни положення із написаного виявити неможливо. Подання наукових положень у вигляді анотації є найбільш розповсюдженою помилкою науковця при викладенні загальної характеристики роботи, яка зустрічається у 90% наукових робіт. Часто трапляються наукові роботи, висновки яких повторюють відомі положення або очевидні істини.

При формуванні наукової новизни під час наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку варто висловлювати власну думку (якщо вона має вагомі аргументи), але не слід зловживати займенником „я” настільки, щоб це впадало у вічі. Як правило, для офіційних доповідей доречно уникати особових займенників я, ми, ти, ви, бо вони надають спілкуванню і тексту відтінок особистого звертання, неофіційного характеру. Найчастіше у науковій комунікації переважає використання безособових форм (досліджено, розглянуто, проаналізовано); для розмовної лексики, неофіційного спілкування, безпосереднього звернення до слухача чи читача автор може обрати „я”. Об’єктивності думки сприяють і безособові речення, пасивні звороти, зворотні дієслова.

Особові конструкції легко перетворити в безособові. Наприклад: я переконаний – цілком зрозуміло, що; ми вважаємо – вважається, що... Надмірне захоплення „я” чи „ми” у науковому дослідженні у галузі бухгалтерського обліку постійно наштовхує на думку, що автор більше захоплюється собою, аніж об’єктом дослідження, за особистісним фоном може загубитися суть. Постійне „ми” змушує задуматися над тим, чому дослідник постійно „звеличує” себе, звертаючись до форми множини. Займенник ми найчастіше означає той колектив (автор і співавтор, група авторів), що працював над концепцією, аналізом, результатами розвідки, впровадженням їх у практику тощо.

4.6. Порядок складання плану наукової роботи

На початку проведення наукового дослідження необхідно скласти його план, який дасть змогу систематизувати й упорядкувати, спрямувати усю наступну дослідницьку діяльність.

Формуючи план наукової роботи, дослідник конкретизує ті головні питання обраної теми, на яких він має намір сконцентрувати свою увагу. Пункти плану певною мірою мають відображати мету і завдання наукового дослідження, а також плановані до отримання результати. Таким чином, складання плану є важливим моментом наукової діяльності дослідника.

План наукової роботи – це сформований перелік назв окремих частин наукової роботи різного рівня, що забезпечує логічну послідовність викладу матеріалу наукового дослідження з метою виконання його завдань.

На початку наукового дослідження скласти остаточний варіант плану майбутньої наукової роботи досить складно, тому досліднику доводиться розробляти декілька варіантів плану: попередній; робочий; остаточний.

Попередній план наукової роботи тільки в основних рисах дає характеристику предмета дослідження і надалі уточнюється без зміни основного напрямку наукового дослідження. Він може мати довільну форму, зазвичай це план-рубрикатор, який складається з переліку рубрик, поєднаних внутрішньою логікою дослідження теми. Попередній план наукового дослідження зазвичай складають на основі гіпотези, тобто на основі припущення, що визріває інтуїтивно або відповідно до розробленої версії. Попередній план лише в основних рисах характеризує предмет дослідження, є достатньо гнучким щодо можливих змін і уточнень.

На відміну від попереднього, робочий план більш точно відображає тему наукового дослідження і повніше охоплює його мету і завдання. Робочий план наукової роботи – це попередній план, що зазнав певних уточнень у процесі опрацювання наукової роботи. В ньому більш докладно розписуються проблеми, питання, думки до кожного пункту дослідження, джерела, на основі яких дослідник має намір розробляти відповідне питання.

Остаточний план – це реферативний виклад розміщених у логічному порядку питань, за якими надалі буде систематизуватися увесь напрацьований матеріал. Він дає повне уявлення про основні положення дослідження, принципи розкриття обраної теми, співвідношення обсягів окремих частин тощо. Остаточний план – це практично назви розділів і параграфів майбутньої наукової роботи разом з їх реферативним оглядом. Остаточний план найменше наближений до етапу вибору теми і найбільше пов'язаний з етапом формування остаточного варіанта наукової роботи.

Складання плану є важливим елементом наукової діяльності дослідника. Як показує досвід, кожен, хто проводить будь-яке наукове дослідження, від самого початку роботи і до її завершення повинен мати план: план наукового реферату, план доповіді, план статті, план дисертації, план монографії тощо. При цьому автор має усвідомити черговість і логічну послідовність запланованих пунктів, адже саме логічна послідовність викладу матеріалів є передумовою реалізації поставлених наукових завдань.

Основні положення плану формулюють, щоб були зрозумілими ідейна спрямованість наукового дослідження, вихідні позиції дослідника і структура роботи. Структура наукової роботи має бути простою, прозорою і забезпечувати пропорції між окремими її частинами, що полегшує написання роботи та групування зібраних матеріалів.

На основі опрацьованого таким чином плану зібраний матеріал поділяють на окремі розділи та підрозділи (параграфи). Таке групування зібраного

матеріалу полегшує збирання нотаток і матеріалів до папок з окремими частинами праці.

Більшість наукових робіт, наприклад наукові реферати, курсові й дипломні роботи, мають декілька розділів, що розміщуються в логічній послідовності. Це означає, що кожний наступний розділ має логічно випливати з попереднього, причому розділи повинні співвідноситися один з одним як загальне з частковим або навпаки.

Наукові роботи у галузі бухгалтерського обліку, зокрема дипломні роботи та дисертації, здебільшого містять від трьох до п'яти розділів.

Перший розділ наукової роботи присвячується вивченню теоретичних засад об'єкта дослідження. У ньому розглядають економічну сутність об'єкта дослідження, класифікаційні ознаки та класифікації, аналізують і розробляють визначення (дефініції), алгоритми (моделі) формування показників тощо. Проводять поглиблений економіко-правовий аналіз чинної нормативної бази, дають огляд спеціальної літератури з обраної теми. У процесі економіко-правового аналізу нормативної бази розглядають чинні закони, постанови Верховної Ради, укази Президента України, накази міністерства фінансів та інших органів державного управління. Нормативно-правові акти потрібно розглядати у цілому у зв'язку з об'єктом дослідження (наприклад, ті, що визначають поняття об'єкта дослідження, його різновиди), а також з огляду на організацію і ведення бухгалтерського обліку та економічного аналізу об'єкта дослідження (аналізу і контролю, обліку та аудиту тощо – залежно від обраної теми) на підприємствах. Під час розгляду законодавчої та нормативно-довідкової бази за темою необхідно опрацювати нормативно-правові акти (загальною кількістю не менш як 20), у тому числі найновіші закони, постанови уряду, накази міністерств тощо.

Перший розділ наукової роботи повинен також містити огляд наукової та навчально-методичної літератури за темою дослідження, за результатами якого обґрунтовують теоретичну базу обраної теми, дають огляд літературних джерел, нових розробок, іншу інформацію, пов'язану з темою. На основі опрацювання наукової, навчально-методичної літератури розкривають підходи різних авторів до розкриття теми дослідження, показують подібність чи відмінність їхніх поглядів, обґрунтовують свої власні погляди. Опрацьованих літературних джерел має бути не менше 30, у тому числі публікації за останні 3 роки (монографії, підручники, посібники, статті тощо).

У першому розділі наукової роботи потрібно також розглянути теоретичні підходи всіх складових теми дослідження, наприклад: організація

бухгалтерського обліку та економічного аналізу; методика обліку та аудиту; облік і контроль тощо. Для цього можна виділити окремі підрозділи.

Виклад результатів дослідження у першому розділі дипломної роботи (а також у наступних розділах) має бути наскрізним, тобто вони мають становити основу для подальшого дослідження, результати якого будуть розкриватися в наступних розділах дипломної роботи.

У другому розділі наукових робіт у галузі бухгалтерського обліку наводять коротку організаційно-виробничу та фінансово-економічну характеристики базового підприємства і результати його фінансово-господарської діяльності. Розглядають організаційну структуру базового підприємства, наводять схему структури апарату управління. Особливу увагу приділяють структурі обліково-аналітичного апарату і розкриттю функцій окремих його підрозділів (окремих виконавців).

У другому розділі роботи можна також розкрити облікову політику базового підприємства, порядок організації фінансового та управлінського обліку (податкового обліку та контролю, обліку та аудиту, контролю і ревізії – залежно від обраної теми дипломної роботи), описати ступінь комп'ютеризації обліково-аналітичних робіт тощо.

Структура плану другого розділу залежить від обраного об'єкта дослідження та поставлених завдань. У наукових роботах, теми яких присвячені питанням організації та методики бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, у другому розділі можна розкрити питання документування, первинного обліку, аналітичного та синтетичного обліку об'єкта дослідження, порядку відображення об'єкта дослідження у фінансовій звітності. Крім того, можна розглянути питання інвентаризації, автоматизації обліку, міжнародні стандарти фінансової звітності тощо.

Третій розділ наукової роботи може містити обґрунтування методики загального і факторного аналізу об'єкта дослідження на матеріалах базового підприємства. При цьому для проведення аналізу використовують показники не менш, як за 2 останні календарні роки діяльності базового підприємства.

На відміну, від третього розділу, у наступних розділах наукової роботи можуть бути розглянуті питання і пропозиції щодо організації та методики проведення зовнішнього та (або) внутрішнього аудиту, ревізії, контролю у цілому на базовому підприємстві, а також окремих об'єктів його бухгалтерського обліку.

Зазначимо, що структура, а відповідно і план залежать передусім від виду наукової роботи. Наприклад, структура наукової статті відрізнятиметься від

наведеної вище, адже метою статті є здебільшого глибоке дослідження одного питання обраної проблеми, тому основна увага в ній має бути зосереджена саме на ньому. Натомість, тези доповідей на конференції повинні містити короткий реферативний огляд планованого виступу за обраною вузькою темою, що також вимагає специфічного планування.

Тема 5

Інформаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень

План лекційних питань

5.1. Визначення та класифікація інформації

5.2. Джерела інформації в бухгалтерських наукових дослідженнях

5.3. Методика пошуку джерел наукової інформації

5.4. Аналіз, інтерпретація та узагальнення наукової інформації

5.1. Визначення та класифікація інформації

Рівень розвитку науки значною мірою визначається характером, достовірністю, цільовим призначенням інформації, яка одержана в результаті процесів пізнання. Інформація є теоретичним і експериментальним підґрунтям для досягнення мети наукових досліджень і вирішення поставлених завдань. Вона є доказом обґрунтованості наукових положень, їх достовірності і новизни. Існує думка, що вирішення науково-технічних проблем на 90 % залежить від наявної інформації і тільки на 10 % – від інтуїції.

Інформація – це певні відомості про об'єкти, явища навколишнього середовища, їх параметри, якість і стан. Інформація створюється в результаті діяльності наукових колективів, окремих учених і фіксується в системі точних понять, тверджень, теорій, гіпотез. Інформація є загальнонауковим поняттям, яке включає не тільки відомості, а й збір, збереження та обробку отриманих даних. Основна роль інформації в дослідженнях полягає в тому, щоб виключити суб'єктивні висновки, мати можливість отримати оптимальне рішення проблеми. Рівень наукових досліджень залежить від достовірності, ступеня використання інформації і здатності дослідника переробити її.

У науковій літературі вирізняють різні ознаки класифікації інформації. Найбільш поширені класифікаційні ознаки видів інформації представлено в табл. 5.1.

Класифікація інформації в розрізі ознак за видами

Класифікаційна ознака	Види інформації
За характером, призначенням, сферами виникнення, формами фіксації призначенням	<ul style="list-style-type: none"> – науково-технічна – управлінська – облікова – статистична
За функціональною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> – планова – облікова – контрольна
За рівневою ознакою	<ul style="list-style-type: none"> – вертикальна – горизонтальна
За змістовною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> – за об'єктами відображення – за галузями діяльності – за типами відносин
За організаційною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> – систематизована – несистематизована
За формою відображення	<ul style="list-style-type: none"> – візуальна – аудіоінформація – аудіовізуальна
За формою подання	<ul style="list-style-type: none"> – цифрова – вербальна – кодована
За порядком виникнення	<ul style="list-style-type: none"> – первинна – похідна
За характером носіїв інформації	<ul style="list-style-type: none"> – документована – не документована
За призначенням	<ul style="list-style-type: none"> – директивна – звітна – довідково-нормативна
За напрямом руху	<ul style="list-style-type: none"> – вхідна – вихідна
За стабільністю	<ul style="list-style-type: none"> – умовно-змінна – умовно-постійна
За способом відображення	<ul style="list-style-type: none"> – текстова – графічна
За способом обробки	<ul style="list-style-type: none"> – піддається механізованій обробці – не піддається механізованій обробці

Науковою є далеко не вся інформація, яку отримують в процесі наукового дослідження.

Наукова інформація – це отримувана в процесі пізнання логічна інформація, яка адекватно відображає явища і закони суспільства, мислення та економіки і використовується в суспільно-економічній практиці.

Наукова інформація поширюється в часі і просторі певними каналами, засобами і методами. Найпоширенішою є класифікація наукової інформації залежно від нагромадження, використання, призначення (рис. 5.1).

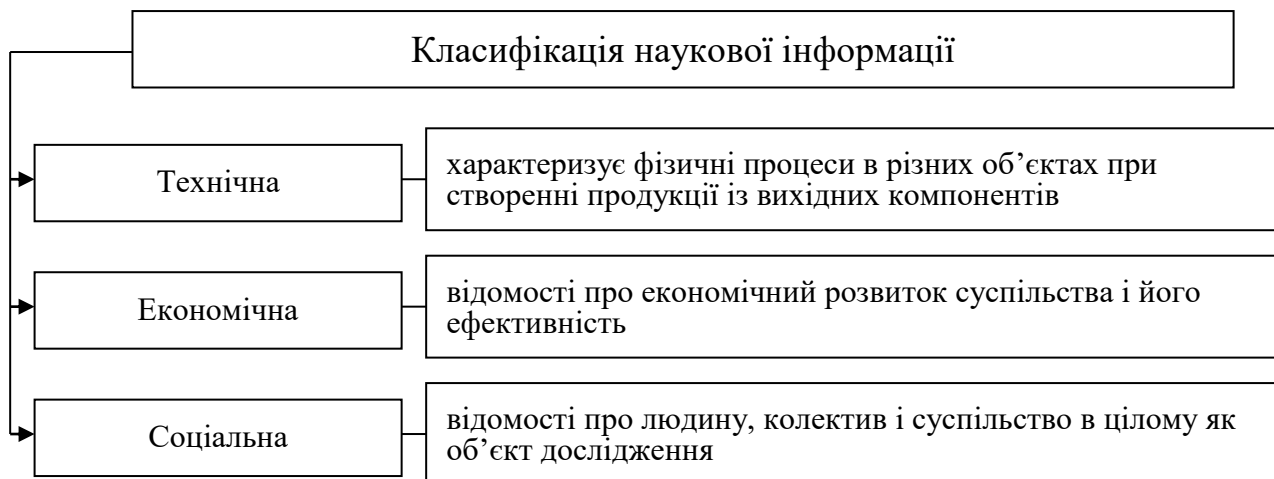

Рис. 5.1. Класифікація наукової інформації

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку найбільше використовують економічну інформацію.

Економічна інформація – це сукупність відомостей про економічні процеси, що відбуваються у виробничій і невиробничій сферах, які використовують для їх організації та управління.

Наукову економічну інформацію, з якою працює дослідник, прийнято поділяти на:

1) первинну – тиражовані видання, тобто монографії, наукові збірники, матеріали наукових конференцій та семінарів, офіційні видання нормативного, статистичного і виробничого характеру тощо, а також нерозтиражовані джерела, зокрема дисертації, депоновані рукописи, звітні документи про науково-технічну та виробничу діяльність, документи громадських організацій;

2) вторинну – інформацію, яка вже піддавалася аналітико-синтетичному і логічному осмисленню. Таку інформацію містять різноманітні інформаційні видання (наприклад, реферативні журнали, реферативні та аналітичні огляди), довідкова література – енциклопедії, словники, довідники, каталоги, картотеки, бібліографічні видання.

Під інформацією в бухгалтерських наукових дослідженнях розуміють відомості щодо функціонування суб'єкта економіки, зафіксовані у носіях облікової інформації. До інформації, яку використовують у бухгалтерських наукових дослідженнях, ставлять певні вимоги (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Вимоги до бухгалтерської інформації, яку використовують у наукових дослідженнях

Вимога	Зміст
Достовірність	Абсолютна відповідність первинної і вторинної бухгалтерської інформації
Економічність (раціональність) формування	Отримання інформації такої ж якості з меншими витратами для досягнення ефективності її формування. Наприклад, підприємство може скористатися послугами аудиторської фірми для ведення бухгалтерського обліку або створити на підприємстві окремий штат – бухгалтерію. Бухгалтерська інформація буде такої ж якості, але затрати на утримання бухгалтерії на підприємстві будуть меншими, ніж послуги аудиторської фірми
Однозначність	Облікова інформація тотожно характеризує одні й ті процеси, об'єкти
Точність	Не допускається відображення в обліку приблизних цифр. Бухгалтерська інформація має точні підрахунки
Системність	Формування інформації за визначеними напрямками і розрізами. Наприклад, бухгалтерська інформація формується за такими напрямками: інформація про основні засоби, нематеріальні активи, запаси, дебіторську, кредиторську заборгованість, грошові кошти та ін. У свою чергу, інформація про основні засоби формується у розрізі надходження, вибуття основних засобів, інвентарних номерів, ціни, матеріально відповідальних осіб
Комплексність	Охоплення інформацією всіх аспектів, що характеризують процеси, об'єкти для досягнення повного відображення
Реальність	Відображення в інформації справжнього стану процесів і об'єктів
Оптимальність	Формування інформації відповідно до потреб користувачів для забезпечення її достатності та уникнення надлишковості
Зіставність	Формування інформації за однозначними параметрами для досягнення зіставності її показників. Користувачі повинні мати можливість порівняти бухгалтерську інформацію за різні звітні періоди та інформацію різних підприємств. Бухгалтери та науковці повинні відображати господарські операції, складати звітність за єдиними правилами і методикою

Продовження таблиці 5.2

Доречність (актуальність)	Формування інформації у визначені терміни, що забезпечує її оперативність, своєчасність і корисність. Тільки своєчасна бухгалтерська інформація може бути корисною для використання у наукових дослідженнях
Доказовість	Формування бухгалтерської інформації за визначеними правилами (законодавчо, методично тощо), які створюють можливість відтворення подій, відображених в ній
Істотність	Забезпечення важливості та вагомості інформації, у якому полягає її значення для конкретної ситуації
Зрозумілість	Формування інформації за параметрами, доступними для розуміння. Бухгалтерська інформація має бути доступною для розуміння особам, що мають необхідні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації
Повнота	Відображення в обліковій інформації всіх фактів життя суб'єкта економіки за певний період
Контрольованість	Інформація обліку піддається контролю під час її формування та використання

Інформація, яку використовують у наукових бухгалтерських дослідженнях, може міститися в різних джерелах, що вимагає вивчення їх видів та структури, а також методів пошуку.

5.2. Джерела інформації в бухгалтерських наукових дослідженнях

Наукові дослідження у бухгалтерському обліку ґрунтуються на різних джерелах інформації, тобто документах, які відображають інформацію про стан, поведінку, використання об'єктів вивчення. Джерела інформації дають змогу досліджувати об'єкти за певною періодизацією, тобто в динаміці з періодами, що потрібно для вивчення і зіставлення факторів, які впливають на результати наукових досліджень.

Джерела інформації у наукових дослідженнях поділяють на:

- рукописні;
- друковані.

Рукописними є джерела, при створенні яких письмові знаки наносять від руки. До рукописів належать також джерела інформації, створені за допомогою засобів машинопису і комп'ютера. Наприклад, науковий реферат, депонований рукопис, дисертація тощо.

Особливим машинописним джерелом інформації є депоновані твори, які використовують як носії інформації у процесі наукових досліджень.

Депонованими (переданими на збереження) називаються наукові роботи, виконані індивідуально або у співавторстві і розраховані на обмежене коло користувачів. Депонування здійснюється централізовано органами науково-технічної інформації. Відомості про депоновані твори оперативно наводяться у реферативних та інших журналах. У нашій державі ці функції виконує Інститут науково-технічної інформації і техніко-економічних досліджень.

Друковані джерела інформації – це друкована продукція, що пройшла редакційно-видавничу обробку, наприклад, підручники, посібники, журнали, брошури тощо. Класифікацію друкованих джерел інформації, які можуть бути використані у бухгалтерських наукових дослідженнях, подано в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Класифікація друкованих джерел інформації, які можуть використовуватись у бухгалтерських наукових дослідженнях

Типи друкованих джерел інформації	Характеристика
Офіційні	Публікації законодавчих, нормативно-правових актів державних і господарських органів управління
Наукові	Результати наукових, експериментальних та інших досліджень у галузі бухгалтерського обліку
Науково-популярні	Відомості у галузі бухгалтерського обліку, призначені для ознайомлення з ними непрофесійного загалу читачів
Підручники	Знання наукового і прикладного характеру, зведені у систему, призначені для науково-педагогічних цілей
Виробничі	Знання з організації та методики бухгалтерського обліку і аудиту для використання у практичній діяльності фахівцями
Довідкові	Містять коротку наукову і прикладну інформацію для ознайомлення практикуючих фахівців у галузі бухгалтерського обліку, а також для наукових досліджень
Нормативно-виробничі	Правила, норми і нормативи, технологічні вимоги, стандарти, призначені для використання у галузі бухгалтерського обліку
Патентно-ліцензійні	Право на використання інтелектуальної власності, трудову діяльність у галузі бухгалтерського обліку
Каталоги	Нормативно-виробничі довідники різних видів знань наукового прикладного характеру
Інформаційні	Систематичні відомості про видані праці з питань науки і практичної діяльності у галузі бухгалтерського обліку

Крім того, джерела наукової бухгалтерської інформації поділяють на:

1) первинні – в яких містяться результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані, ідеї, факти. На основі цих документів формується первинна інформація. Первинна інформація – це вихідні дані, які є результатом конкретних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду для підтвердження достовірності висновків і результатів дослідження. Найбільш поширеними і змістовними методами нагромадження первинної інформації є опитування, спостереження, експеримент, тестування, анкетування;

2) вторинні – де містяться аналітико-синтетичні і логічні матеріали, які вже оброблені на основі первинних документів. На основі цих документів формується вторинна інформація. Вторинна інформація – це результат аналітико-синтетичної переробки первинної інформації.

Види первинних та вторинних джерел наукової інформації, що можуть бути використані у наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку, наведено у табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Види первинних і вторинних джерел наукової інформації

Види джерел наукової інформації	Первинні	Вторинні
Книжки, брошури	Монографії, довідники, матеріали конференцій, конгресів, посібники, підручники	Бібліографічні, реферативні, оглядові видання, енциклопедії, словники, довідники
Періодичні видання	Журнали, бюлетені, газети, відомості	Бібліографічні (картотека), реферативні (збірники), експрес-інформація, офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги
Спеціальні видання	Нормативно-технічні документи, нормативно-виробничі довідки, патентно-ліцензійні	Показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів
Рукописні видання	Наукові звіти, наукові доповіді, дисертації, автореферати дисертацій	Бюлетені реєстрації науково-дослідних розробок, збірники рефератів науково-дослідних розробок, реєстраційні та інформаційні картки

Одними із найважливіших джерел первинної наукової інформації є посібники, підручники, наукові монографії, брошури, дисертації та їх

автореферати, а також періодичні видання. Оскільки, більшість бухгалтерських наукових досліджень мають прикладний характер, важливим джерелом інформації для їх реалізації є документи.

Документом називається матеріальний об'єкт, що містить зафіксовану інформацію для її збереження і використання у науці і практиці.

Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів. У повсякденній діяльності під документом розуміють будь-який папір, що має юридичну силу, щось засвідчує, надає якісь права чи обов'язки. Документ у науці – це матеріальний об'єкт з інформацією про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людей, яка закріплена створеним людиною способом передачі та зберігання у часі і просторі.

Документи класифікують за багатьма критеріями:

1) за способом фіксації: письмові, друковані та електронні;

2) за видами: нормативні документи; бухгалтерські документи.

3) спектр нормативних документів: Закони України; Постанови Кабінету Міністрів України; накази Міністерства фінансів України; внутрішні документи підприємства.

У свою чергу, бухгалтерські документи поділяють на: 1) первинні (акт приймання сировини, розрахунково-платіжна відомість, накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів); 2) звіти матеріально-відповідальних осіб (товарний звіт, матеріальний звіт, звіт касира); 3) реєстри аналітичного і синтетичного обліку (реєстр депонованої заробітної плати, відомість аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками, Головна книга); звітність.

Новим джерелом інформації кінця ХХ ст. став Інтернет – всесвітнє об'єднання регіональних і корпоративних мереж, що створюють єдиний інформаційний простір завдяки використанню стандартних протоколів передачі інформації. Інтернет змінив основи створення, розповсюдження і використання наукових знань у світі.

Джерела інформації Інтернет класифікують на:

1) пошукові системи:

– глобальні пошукові системи Google (<http://www.google.com>), Yahoo (<http://www.yahoo.com>);

– національні пошукові системи META (<http://meta.ua/>); Rambler (<http://www.rambler.ru/>) та Yandex (<http://www.yandex.ru/>);

2) спеціальні бази даних:

- загальнодоступна інформаційна база даних Держкомісії з цінних паперів і фондового ринку (<http://www.stockmarket.gov.ua/ua/>);
  - база даних обов'язкової до оприлюднення інформації фондового ринку України Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку (<http://www.smida.gov.ua/>);
- 3) сайти-довідники, енциклопедії, інформація про компанії, організації:
- Вікіпедія (<http://wikipedia.org/>);
  - ЛІГА.Досьє (<http://file.liga.net/>);
  - Кореспондент.net (<http://files.korrespondent.net/>);
- 4) безкоштовні та платні ресурси з нормативно-правовою інформацією:
- Верховної Ради України (<http://zakon.rada.gov.ua/>);
  - ЛІГА.Закон (<http://www.ligazakon.ua/>);
- 5) офіційні сайти органів влади, політичних і громадських організацій:
- Верховна Рада України (<http://portal.rada.gov.ua/>);
  - Кабінет Міністрів (<http://www.kmu.gov.ua/>);
  - Президент України (<http://www.president.gov.ua/>);
- б) форуми, чати, блоги тощо:
- Українська правда (<http://forum.pravda.com.ua/>);
  - ЛІГАБізнесІнформ (<http://forum.liga.net/>);
  - Кореспондент.net (<http://forum.korrespondent.net/>);
- 7) сайти інформгентств, повністю відкриті для користувачів:
- УНІАН (<http://www.unian.net/>);
  - РБК-Україна (<http://www.rbc.ua/>).

Слід зазначити, що з розвитком електронних засобів інформації актуальність документальних джерел не знижується і потреба в них не зменшується.

5.3. Методика пошуку джерел наукової інформації

Наукове дослідження завжди передбачає пошук джерел інформації з метою їх опрацювання та використання у науковій роботі. Проте дослідник шукає не будь-яку інформацію, не будь-які відомості, факти, ідеї, а тільки ті, які є найбільш цінними й актуальними для його напряму наукового дослідження. Тому актуальним залишається питання використання правильної методики пошуку необхідних джерел інформації, яка, з одного боку, забезпечить швидкість отримання результатів, а з другого – їх глибину та корисність для науковця.

Пошук джерел інформації для проведення наукових досліджень є одним із ключових етапів наукового дослідження. У галузі бухгалтерського обліку такий пошук вимагає дотримання низки критеріїв:

- визначення кола питань, що будуть вивчатись;
- хронологічні межі пошуку необхідних джерел інформації;
- уточнення можливості;
- використання зарубіжних джерел інформації;
- уточнення видів джерел інформації (книги, статті, дисертації тощо);
- визначення ступеня відбору джерел інформації – усі з певного питання чи тільки окремі матеріали.

При пошуку джерел інформації слід дотримуватись певних принципів щодо їх змісту, а саме:

1) принцип актуальності – інформація має реально відображати стан об'єкта дослідження в кожен момент часу;

2) принцип достовірності – доказ того, що названий результат є істинним, правдивим;

3) принцип об'єктивності – інформація має точно відтворювати справжній стан і розвиток об'єкта;

4) принцип інформаційної єдності, тобто подання інформації у такій системі показників, за якої виключалась би ймовірність суперечностей у висновках і неузгодженість первинних і одержаних даних;

5) принцип релевантності даних, тобто одержання інформації за запитом користувача, виключаючи роботу з даними, які не стосуються дослідження.

Дотримання цих принципів дає змогу виключити дублювання наукових досліджень. За підрахунками американських спеціалістів, від 10 до 20 % науково-дослідних робіт можна було б не проводити, якби правильно була підібрана наукова інформація з проблеми, яка вивчається.

Пошук потрібної інформації з кожним роком ускладнюється, тому всі наукові працівники мають знати основні методи інформаційного пошуку.

Методи пошуку інформації – це сукупність операцій, спрямованих на пошук джерел інформації, які потрібні для розробки наукової теми.

Виділяють такі методи пошуку джерел інформації:

- ручний – здійснюється за бібліографічними картками, картотеками, друкованими вказівниками;
- за допомогою Інтернет – інформацію отримують з Web-сайтів;
- аналіз рукописних та друкованих джерел – опрацьовують науково-практичні джерела інформації у галузі дослідження;

- автоматизований – використовують комп'ютери для аналізу електронних бібліотек і баз даних.

Існує обмежений перелік способів пошуку джерел інформації для наукового дослідження:

- особисті контакти із спеціалістами з обраної проблеми;
- участь у роботі тематичних семінарів і конференцій;
- вивчення архівних документів, статистичних даних, нормативних документів, посібників, підручників, монографій, дисертацій, періодичних видань тощо;
- пошук інформації в Інтернеті;
- вивчення бухгалтерських документів на підприємстві.

У процесі наукового дослідження в галузі бухгалтерського обліку найпопулярнішими є три основних способи пошуку інформаційних джерел:

- 1) у бібліотеці;
- 2) в Інтернет;
- 3) на підприємстві.

Найбільш доступними, не враховуючи мережі Інтернет, є, звичайно, наукові бібліотеки. У них дослідник має можливість користуватися фондами джерел первинної інформації – книгами, журналами, газетами, нормативними документами, аудіовізуальними матеріалами, і фондами джерел вторинної інформації – бібліотечними каталогами, бібліографічними картками тощо.

Для будь-якого науковця важливо вміти користуватися джерелами вторинної інформації, оскільки вони є тією ланкою, яка зв'язує дослідника з книжковим фондом бібліотеки. Скажімо, алфавітний каталог як інформаційно-пошукова система дає змогу швидко дізнатися про те, які книги того чи іншого автора є в бібліотеці і чи є тут книга, автор і назва якої відомі користувачеві. Те саме стосується періодичних видань.

Систематичний каталог як інформаційно-пошукова система дає можливість швидко зорієнтуватися, чи є в бібліотеці книги або інші джерела інформації з тієї галузі науки, яка цікавить дослідника. Пошук потрібних джерел інформації може здійснюватися за допомогою звичайних бібліотечних карток, що є у відповідному каталозі бібліотеки, або за допомогою комп'ютера.

Використання Інтернет дає можливість переглядати різноманітні документи в різних частинах країни чи світу, наприклад, за лічені секунди зазирнути на українську сторінку сервера Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ) і переглянути інформаційні джерела з наукової періодики чи електронні наукові фахові видання, тематичні зібрання за темою,

що цікавить науковця. Інтернет дає змогу переходити від однієї сторінки до іншої звичайним натисканням кнопки миші комп'ютера. При цьому кожне ключове слово з'єднується з відповідними інформаційними файлами через гіпертекстові зв'язки. Це те саме, що посилання в статті енциклопедії, що починаються словами “див. також...”, але для того щоб гортати сторінки книги, достатньо лише клацнути мишкою на потрібному ключовому слові (для зручності воно виділяється кольором або підкреслюється рисою), і через секунди чи хвилини (залежно від швидкості завантаження даних у мережі та кількості користувачів, що знаходяться на тому ж сервері) перед науковцем з'являється потрібна інформація. За допомогою Інтернет достатньо швидко можна одержати інформацію та відповідний доступ до неї, що знаходиться на десятках і сотнях тисячах комп'ютерів у всьому світі.

На сьогодні не існує більш швидкого способу отримання масивів інформації, ніж за допомогою Інтернет.

Інформацію в мережі шукають:

- за тематичними каталогами;
- за допомогою пошукових систем (машин).

На сьогодні найбільш потужним засобом пошуку інформації мережі Інтернет є пошукова система Google. Окрім неї, використовують також інші – Meta, Ukrnet, Atlas, Рамблер, Яндекс, Yahoo, Excite, Hotbot тощо.

Для пошуку інформації за допомогою пошукових систем потрібно ввести адресу такої системи (наприклад www.ukrnet.ua) в адресний рядок програми-браузера, наприклад, Інтернет Explorer. Після цього завантажиться головна сторінка пошукової системи. Пошук потрібної інформації можна здійснити за допомогою ключових слів або Web-каталогів.

Як свідчить практика, пошукові системи дають можливість здійснити найбільш повний пошук у рамках заданої теми. Робота пошукової системи проводиться у три етапи. На першому – сканується інформаційний простір і збираються копії веб-ресурсів. На другому – бази даних, складені за результатами сканування, систематизують, щоб у них можна було проводити прискорений пошук. А на третьому етапі пошукова машина приймає запит від користувача і після цього проводить пошук у своїх базах та відображає веб-сторінку з оформленими результатами пошуку.

Зважаючи на прикладний характер більшості наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку, доцільно використовувати під час їх здійснення документи системи бухгалтерського обліку підприємств, що виступають як база наукових досліджень. Така методика дасть змогу глибше вивчити

практичну складову проблеми, що досліджується, й відповідно зробити актуальні пропозиції та рекомендації щодо її вирішення.

Основними завданнями, які необхідно виконати під час збору інформації на підприємстві у межах здійснення наукового дослідження, є:

- 1) вивчення структури фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання та його системи управління;
- 2) встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності умов діяльності суб'єкта господарювання та облікового процесу;
- 3) вивчення основних положень облікової політики суб'єкта господарювання;
- 4) ознайомлення з діючою формою організації бухгалтерського обліку, вивчення особливостей документообігу;
- 5) відбір документації, яку використовують в облікових процесах за обраним напрямом наукового дослідження.

Планування обстеження базового підприємства має передбачати підготовку переліку питань, які треба з'ясувати за кожним елементом обстеження, розробку та підготовку необхідної кількості примірників листків опитування, анкет, за якими планують проводити власні спостереження окремих сторін діяльності підприємства, а також бланків первинних документів, облікових реєстрів та форм фінансової, статистичної, податкової звітності для їх заповнення, копіювання чи аналізу.

Поєднання пошуку інформації у бібліотеці, Інтернет та на підприємстві забезпечує високу ефективність наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку.

5.4. Аналіз, інтерпретація та узагальнення наукової інформації

Після збору необхідних джерел інформації починають наступний етап бухгалтерського наукового дослідження – аналіз, інтерпретація та узагальнення отриманої інформації, що міститься в них (рис. 5.2).

Отримавши ті чи інші джерела інформації, дослідник починає працювати з ними. Опрацювання джерела інформації є одним з найважливіших етапів наукового дослідження.

Аналіз джерел наукової інформації дозволяє:

- 1) виявити здобутки науки бухгалтерського обліку, її досягнення і недоліки;
- 2) визначити основні тенденції у поглядах фахівців на обрану проблему з огляду на те, що вже досягнуто в науці;

- 3) визначити актуальність і рівень вивченості проблеми;
- 4) обрати напрям дослідження;
- 5) забезпечити достовірність висновків і наукових результатів дослідника.

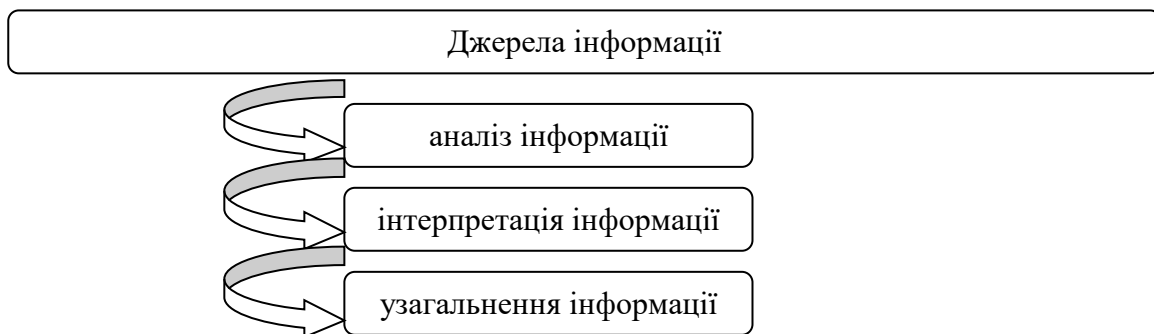

Рис. 5.2. Порядок аналізу, інтерпретації та узагальнення інформації у бухгалтерському науковому дослідженні

Цілі аналізу зібраної інформації можуть бути різними. Так, метою наукової роботи з джерелом інформації може бути:

- ознайомлення з його структурою;
- швидкий перегляд, читання окремих розділів;
- пошук відповідей на певні запитання, вивчення окремих матеріалів;
- реферування деяких уривків або всього тексту;
- розв’язання прикладів і задач, виконання контрольних тестів;
- заучування матеріалу напам'ять.

Необхідно переглянути всі види літературних джерел, зміст яких пов’язаний з темою наукового дослідження. Якщо такий перелік виявиться дуже великим, слід обмежити параметри бібліографічного пошуку. Коли з певного питання існує бібліографічний довідник, його треба використати, водночас перевіривши його повноту.

Вивчати літературу бажано в оригіналі й одразу робити повний бібліографічний опис. Знайдену інформацію треба ретельно відібрати, осмислити й оцінити, адже саме це стане основою для здобуття нового знання у процесі вирішення обраної наукової проблеми.

Зазвичай у наукових дослідженнях використовують не всю інформацію, що міститься у певному джерелі, а тільки ту, яка безпосередньо стосується проблеми і є найбільш цінною та корисною. Критерієм оцінювання вивченого є можливість використання його в науковій роботі.

Огляд літератури за темою дослідження демонструє вміння дослідника систематизувати джерела, критично їх розглянути, виділити суттєве, оцінити

зроблене раніше іншими дослідниками, визначити головне в сучасному стані вивчення теми.

У процесі аналізу інформації дослідник має багаторазово опрацювати зібрані джерела інформації в доступному для нього темпі і в строки, визначені програмою наукового дослідження.

Робота дослідника зводиться, як правило, до двох дій:

- ознайомлювального читання джерела;
- творчого дослідження його змісту.

На першому етапі дослідник занотовує назву джерела, авторський склад, назву видавництва і рік видання, знайомиться з анотацією, змістом і передмовою автора. Варто звернути увагу й на те, чи є у науковій праці довідково-бібліографічний апарат. Досвідченому досліднику інколи достатньо такого загального ознайомлення, щоб зробити висновок: варто читати джерело інформації чи ні. Якщо прийнято рішення читати, то робити це доцільно двічі.

При першому читанні варто якимось чином відмічати ті найважливіші висловлювання, категорії, висновки, до яких дослідник має намір повернутися. Водночас тут доцільно фіксувати свої думки, які спонтанно виникли як реакція (контраргумент, антитеза) на прочитане.

Мета другого читання – зрозуміти логіку джерела інформації, виокремити всі найбільш важливі положення, встановити зв'язки і взаємозалежності між ними і цим самим поглибити свої знання щодо обраної проблеми наукового дослідження. При другому читанні записи треба робити обов'язково.

Важливим етапом наукового дослідження є інтерпретація інформації – це дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змістової сторони наукового твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілістю вищого порядку. Зміст досліджуваного наукового явища в інтерпретації виявляється через відповідний контекст на фоні сукупностей вищого порядку.

Предметом інтерпретації можуть бути:

- будь-які елементи наукового твору (фрагменти, мотиви, алегорії, символи і навіть окремі речення та слова), співвіднесені з відповідним контекстом твору або позатекстовою ситуацією;
- науковий твір як цілість, коли у творі й поза ним відшукують те завуальоване, приховане, що з'єднує усі компоненти в одне ціле й робить твір неповторним;
- наукова цілість вищого порядку, ніж науковий твір, наприклад, творчість науковця, наукова школа, науковий напрям, науковий період.

Процедура інтерпретації має відповідати певним вимогам:

– характер оцінки та інтерпретації мають визначатися в загальних рисах уже на стадії розробки програми та концепції дослідження, де окреслюються принципові характеристики досліджуваного об'єкта;

– слід максимально повно визначити об'єкт та відповідний предмет наукового дослідження;

– треба пам'ятати про багатозначність отриманої інформації і потребу її інтерпретації з різних позицій.

Процедура інтерпретації – це насамперед перетворення певних даних на логічну форму у процесі доказування гіпотез, які визначаються ще на стадії розробки програми дослідження, а включаються в роботу дослідника лише на стадії інтерпретації. Характер поведінки гіпотез залежить від типу дослідження. До яких би статистичних і математичних методів аналізу отриманої інформації не вдавався науковець, вирішальна роль в інтерпретації емпіричних даних належить концепції наукового дослідження, науковій ерудиції дослідника, тобто залежить від того, наскільки він зможе правильно, глибоко і всебічно інтерпретувати отриманий результат.

Результати аналізу та інтерпретації джерел інформації мають бути узагальнені дослідником. Узагальнення наукової інформації дає можливість орієнтуватися в різноманітті об'єктів, ідентифікувати конкретний об'єкт у їх різноманітті, структурувати і групувати об'єкти й бути рішенням для визначених проблем. Узагальнення наукової інформації має кілька видів, і для того щоб визначити, за допомогою якого саме виду узагальнення буде відбуватися вирішення визначених проблем, розглянемо існуючі класифікації видів узагальнення.

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку можуть бути використані різні види узагальнення отриманої наукової інформації:

- за допомогою переходу від конкретних висловлювань до пропозицій, що містять змінні;
- за допомогою введення нових понять, правил, операцій, законів;
- за допомогою аналізу змісту деяких тверджень, що виникають у ході розвитку науки;
- як перенесення закономірностей, дійсних для однієї галузі, на нові предметні галузі;
- за допомогою індукції, тобто перехід від суджень, теорій, що мають часткове значення, до загальних закономірностей;
- за допомогою поєднання двох або декількох закономірностей в одну більш загальну закономірність.

Крім того, розрізняють узагальнення наукової інформації емпіричні й теоретичні.

В основі емпіричного узагальнення наукової інформації лежить операція порівняння. Проводячи порівняння однієї групи предметів, можна виділити їхні зовнішні, однакові загальні властивості, які можна позначити яким-небудь словом, яке в результаті може стати поняттям про цю групу предметів.

Теоретичне узагальнення наукової інформації здійснюється шляхом аналізу даних про який-небудь один предмет з метою виділення істотних внутрішніх зв'язків, які визначають цей предмет як цілісну систему.

Якщо для емпіричного узагальнення наукової інформації характерне тривале порівняння багатьох вихідних фактів для їхнього поступового узагальнення, то для теоретичного цього не потрібно.

Теоретичне узагальнення наукової інформації будується на рефлексії, яка полягає в розгляді студентами підстав власних дій і їх відповідності умовам завдання, і на аналізі змісту завдання з метою виділення принципу або загального способу її розв'язання.

Тема 6

Методика проведення бухгалтерських наукових досліджень

План лекційних питань

6.1. Порядок акумулювання наукових фактів та їх використання

6.2. Характеристика типових методів наукових досліджень

6.3. Вибір та застосування найбільш використовуваних методів бухгалтерського наукового дослідження

6.1. Порядок акумулювання наукових фактів та їх використання

Наукове дослідження передбачає здатність критично осмислити наукову інформацію, оцінити її переваги і недоліки, знайти власні рішення, генерувати нові ідеї, провести експерименти, накопичити й проаналізувати необхідні факти, узагальнити їх, систематизувати, теоретично пояснити й оформити у вигляді наукової роботи. Однак, у науковому дослідженні важливо не лише встановити новий факт, а й дати йому пояснення з позицій сучасної науки, з'ясувавши його теоретичне, пізнавальне й практичне значення. Для цього основним є акумулювання наукових фактів з наступним їх використанням.

Наукові факти, здобуті дослідниками у галузі бухгалтерського обліку, повинні мати такі характеристики:

- новизна;
- точність;
- об'єктивність;
- достовірність.

Новизна наукового факту свідчить про встановлення принципово нового, невідомого дотепер предмета, явища чи процесу. Це не обов'язково наукове відкриття, проте це нові знання про те, чого ми досі не знали.

Точність наукового факту визначається об'єктивними методами та характеризує сукупність найбільш суттєвих ознак предметів, явищ, подій, їх кількісних та якісних визначень.

Відбір наукових фактів має бути науково об'єктивним. Не можна відкидати факти тільки тому, що їх важко пояснити або знайти їм практичне застосування.

Достовірність наукового факту характеризує його безумовне реальне існування, яке підтверджується за аналогічних ситуацій. За відсутності підтвердження немає факту. Достовірність інформації, її цільове призначення і характер дають підставу для достовірності наукових фактів. Достовірність наукових фактів залежить і від достовірності першоджерел, від їх цільового призначення і характеру їхньої інформації. Саме тому слід з'ясувати характер першоджерела, науково-професійний авторитет його автора.

Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – завжди творчий процес, в основі якого лежать задум автора та його ідея. Відбір наукових фактів – це процес, який потребує цілеспрямованої праці та зусиль. Віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів – це складові елементи основ наукового знання.

У бухгалтерському науковому дослідженні важливим є все. Концентруючи увагу на основних або ключових питаннях теми, що вивчається, не можна не зважати на побічні факти, які на перший погляд здаються малозначущими. Проте саме такі факти можуть приховувати в собі початок важливих відкриттів. Наприклад, побудова транспортної задачі як моделі обліку транспортних витрат дає можливість вивчити вплив інших факторів на формування собівартості перевезень.

Для дослідника недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення.

Накопичення наукових фактів є первинною ланкою в процесі пізнання – накопичення знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена, які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень.

Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними.

Зміст поняття – це сукупність поєднаних у ньому ознак та властивостей. Розкриття змісту поняття називається визначенням.

Абстракція – це одна з основних операцій мислення, метод наукового дослідження, який полягає в тому, що суб'єкт, відокремлюючи які-небудь ознаки об'єкта, що вивчається, відволікається від інших, не враховуючи його неістотних сторін і ознак. Найбільш загальні абстракції: поняття про форму і зміст явища – у філософії; товарна вартість – у політекономії тощо.

Однією із форм втілення наукових фактів є цитати. Органічно вплетені у текст, вони стають невід'ємною його частиною. Цитати відіграють важливу роль у процесі аналізу і синтезу наукової інформації, а також слугують підтвердженням окремих результатів. Відштовхуючись від їх змісту, дослідник створює систему переконливих доказів, необхідних для об'єктивної характеристики предмета, явища чи процесу, які вивчаються. Кількість цитат визначається потребами теми, що досліджується.

Цитати використовують для того, щоб без перекручувань передати думку автора першоджерела, для ідентифікації поглядів при зіставленні різних поглядів і т.д. Вони слугують необхідною опорою авторові в процесі аналізу і синтезу інформації. Відштовхуючись від їхнього змісту, можна створити систему переконливих доказів, необхідних для об'єктивної характеристики певного наукового явища. Цитати можуть бути використані і для підтвердження окремих суджень здобувача. В усіх випадках кількість використовуваних цитат має бути оптимальною, тобто визначатися потребами розробки наукової теми.

Авторові потрібно встановити, чи доречно застосувати цитати у конкретному контексті, чи немає в них перекручувань змісту аналізованих джерел. Причини перекручувань можуть бути різними. В одних випадках з першоджерела можуть бути узяті слова, що не визначають основної суті поглядів його автора. В інших – цитати обмежуються словами, що містять тільки частину думки, наприклад, ту, яка більше відповідає інтересам науковця.

Іноді в цитаті викладається погляд не на той предмет, що розглядається в даному контексті.

Поряд із прямим цитуванням часто вдаються до переказу тексту першоджерела. У цьому разі також не виключена ймовірність перекручування змісту, тому текст переказу треба ретельно звіряти з першоджерелом. Науковець має ретельно стежити за правильністю цитування. Неповна, неправильна, навмисне перекручена і підігнана під цілі науковця цитата зовсім не прикрашає його роботу і перекручує зміст цитованого джерела.

6.2. Характеристика типових методів наукових досліджень

Під час проведення наукових досліджень свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову здобуття нових знань на основі віднайдених наукових фактів. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом “спроб і помилок”.

Звісно, що точні і правильні методи – не єдині компоненти, що забезпечують успішність наукового дослідження. Методи не можуть, наприклад, замінити творчу думку дослідника, його здатність аналізувати наукові факти, робити висновки і передбачення. Але застосування правильних методів спрямовує хід думок дослідника, відкриває перед ним найкоротший шлях до досягнення мети і забезпечує таким чином можливість раціонально витратити енергію і час.

Метод наукового дослідження – шлях наукового дослідження або спосіб пізнання будь-якої реальності.

Наявність визначених мети, гіпотези та завдань наукового дослідження є передумовою обґрунтованого вибору методів, потрібних для його здійснення.

Складність методологічної структури сучасних досліджень вимагає класифікації основних методів наукового дослідження (табл. 6.1).

Залежно від рівнів методологічного аналізу виділяють загальнонаукові методи, методи сходження від абстрактного до конкретного, діалектичні методи, методи суміжних галузей науки, методи окремих галузей науки.

Загальнонаукові методи – це методи, які використовують в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до

інтерпретації матеріалу, що вивчається. До загальнонаукових методів дослідження належать: історичний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), метод моделювання та ін.

Таблиця 6.1

Основні методи наукових досліджень

Класифікаційна ознака	Групи методів
Рівні методологічного аналізу	<ul style="list-style-type: none"> – загальнонаукові; – сходження від абстрактного до конкретного; – діалектичні; – методи суміжних галузей науки; – методи окремих галузей науки
Види дослідження	<ul style="list-style-type: none"> – емпіричні: спостереження, експеримент, тестування; моделювання; – теоретичні: аналогія, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аксіоматика, узагальнення; – метатеоретичні: методи системного і комплексного аналізу, термінологічний підхід, періодизація
Сфера застосування методів	<ul style="list-style-type: none"> – організаційні: порівняльний, лонгітюдний, комплексний; – емпіричні: спостереження, діагностичні, експериментальні, праксометричні; – методи обробки даних: кількісні – кореляційний аналіз, факторний аналіз, регресивний аналіз, дисперсійний аналіз, кластерний аналіз; – якісні: класифікація, диференціація, категоризація

Сходження від абстрактного до конкретного – згідно з цим методом рух від абстрактного до конкретного в пізнанні означає сходження від неповного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного і всебічного знання. Термін “сходження” фіксує ту обставину, що всі попередні поняття в русі не втрачаються, а зберігаються, входять у наступні.

Діалектичні методи – це методи пізнання природи, суспільства і мислення, розглянуті в єдності з логікою і теорією пізнання. Вони є фундаментальними науковими методами дослідження багатопланової і

суперечливої дійсності в усіх її проявах. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності.

Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має величезну пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретних наукових методів, що пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності і несуперечності в методології.

Методи суміжних галузей науки – методи наукового дослідження, які є спільними для суміжних галузей науки. Наприклад, науки економічний аналіз, бухгалтерський облік, контроль та аудит можуть використовувати один метод дослідження – аналіз і синтез.

Методи окремих галузей науки – це методи наукового дослідження, які використовують лише в окремо взятій галузі науки. Наприклад, бухгалтерський облік як наука використовує метод калькулювання.

Залежно від видів дослідження вирізняють три підгрупи наукових методів: емпіричні, теоретичні й метатеоретичні.

До емпіричних методів належать такі.

Спостереження – систематичне, цілеспрямоване вивчення об'єкта. Наприклад, отримання бухгалтером підтвердженої відповідними документами інформації про здійснення певних господарських операцій. Аби бути продуктивним, спостереження мусить відповідати таким вимогам:

- сплановане наперед (проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планомірність (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованість (спостерігаються лише певні сторони явища, що викликають інтерес при дослідженні);
- активність (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси, явища);
- систематичність (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Експеримент – це такий метод вивчення об'єкта, за яким дослідник активно й цілеспрямовано впливає на нього завдяки створенню штучних або використанню природних умов, необхідних для виявлення відповідної

властивості. Наприклад, впровадження робочого плану рахунків на однакових підприємствах різних галузей економіки.

Переваги експериментального вивчення об'єкта порівняно зі спостереженням такі:

- у процесі експерименту можна вивчати явище "у чистому вигляді", звільнившись від побічних факторів, які затінують основний процес;
- в експериментальних умовах можна дослідити властивості об'єктів;
- повторюваність експерименту: можна проводити досліди стільки разів, скільки це необхідно.

Тестування – спеціалізований метод психологічного дослідження, застосовуючи який, можна отримати точну кількісну або якісну характеристику розвитку певних психічних явищ за допомогою порівняння їх показників з еталонними. Наприклад, тестування випускників університету спеціальності “облік і оподаткування” з дисципліни “Теорія бухгалтерського обліку”.

Моделювання – метод опосередкованого пізнання, вивчення об'єкта шляхом штучного створення й дослідження його аналога (моделі), що адекватно відображає оригінал принаймні з певних сторін, що цікавлять дослідника. Наприклад, у результаті моделювання дістаємо модель організаційної структури бухгалтерської служби підприємства.

До теоретичних методів належать:

Метод аналогії – метод наукового дослідження, за допомогою якого здобувають знання про предмети і явища на підставі того, що вони схожі з іншими. Ступінь імовірності (вірогідності) умовиводів за аналогами залежить від кількості подібних ознак у порівнюваних явищах (що їх більше, то більшу ймовірність має достовірний висновок). Аналогія тісно пов'язана з моделюванням або модельним експериментом. Наприклад, саме за аналогією складають облікові номенклатури запасів і необоротних активів, здійснюють розрахунки з кредиторами.

Аналіз і синтез. Аналіз – метод пізнання, який дає змогу поділити предмети дослідження на складові частини (природні елементи об'єкта або його властивості та відношення). Наприклад, поділ предмета організації бухгалтерського обліку за етапами та напрямом їх вивчення в межах єдиного облікового процесу. Синтез, навпаки, передбачає з'єднання окремих частин предмета в єдине ціле. Наприклад, складання наказу про облікову політику підприємства, що поєднує в собі інформацію про окремі напрями організації облікового процесу та праці в обліковій службі і виступає об'єктом вивчення для виконавців облікових робіт як план раціональної організації обліку.

Аналіз і синтез взаємопов'язані, являють собою єдність протилежностей.

Індукція – перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину явища робиться висновок стосовно нього у цілому. Наприклад, дослідження уподобань окремих працівників бухгалтерської служби з метою визначення критеріїв облаштування робочих кабінетів. Існує кілька варіантів установлення наслідкового зв'язку методами наукової індукції:

- метод єдиної подібності. Якщо два чи більше випадків досліджуваного явища мають лише одну загальну обставину, а решта обставин різні, то саме ця обставина є причиною явища, яке розглядається;

- метод єдиної розбіжності. Якщо випадок, у якому досліджуване явище настає, і випадок, в якому воно не настає, у всьому подібні й відрізняються тільки однією обставиною, то саме ця обставина, наявна в одному випадку і відсутня в іншому, є причиною явища, що досліджується;

- об'єднаний метод подібності та розбіжності – комбінація двох перших методів;

- метод супутніх змін. Коли виникнення або зміна одного явища викликає певну зміну іншого явища, то обидва вони перебувають у причинному зв'язку один з одним;

- метод решти. Якщо складне явище викликане складною причиною, яка являє собою сукупність певних обставин, і відомо, що деякі з них є причиною частини явища, то решта цього явища викликається обставинами, котрі залишилися.

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який умовивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні – доведення або виведення твердження (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер. За дедуктивного висновку наслідок міститься у посиланнях приховано, тому посилання мають бути одержані на основі застосування методів логічного аналізу.

Наприклад, вибір та розробка централізованої облікової політики бухгалтерії, що обслуговує усі підприємства, розташовані у межах певної одиниці адміністративного поділу.

Аксіоматичний метод – метод побудови наукової теорії, за якого деякі твердження приймаються без доведень, а всі інші знання виводяться з них відповідно до певних логічних правил. Наприклад, бухгалтерські аксіоми

можна використовувати принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Узагальнення – це метод наукового пізнання, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального. Наприклад, узагальнення даних поточного бухгалтерського обліку відбувається щоквартально шляхом складання фінансової звітності. Здобуття узагальненого знання означає більш глибоке відображення дійсності, проникнення в її сутність. На думку С. І. Ожегова, узагальнити – означає зробити висновок, відобразити основні результати в загальному положенні, надати узагальненого значення будь-чому.

Вирізняють два види наукового узагальнення:

- виділення будь-яких ознак (абстрактно-загальні);
- виділення суттєвих ознак (конкретно-загальні).

Узагальнення не може бути безкінечним. Його кінцевим результатом є філософські категорії, які не мають родового поняття, тому узагальнити їх неможливо.

До метатеоретичних методів належать такі.

Системний аналіз – науковий метод дослідження, що є послідовністю дій з установаження структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Цей метод спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів. Єдиної методики системного аналізу у наукових дослідженнях поки що немає. Наприклад, здійснення системного економічного аналізу витрат на підприємствах з метою оптимізації їх рівня.

Комплексний аналіз – це метод, за допомогою якого виробляється стратегія і тактика наукового дослідження. Його використовують для наукового дослідження об'єктів як систем, що складаються із структурованих та функціонально організованих елементів. Наприклад, дослідження економіки підприємств певної галузі як відносно відособленої системи в межах економічної системи.

Термінологічний підхід передбачає вивчення історії термінів і означуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, установаження взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на якій ґрунтується дослідження.

Періодизація – ефективний метод аналізу та впорядкування матеріалу. Через періодизацію можна більш ґрунтовно показати співвідношення розвитку

історичного процесу в цілому і окремих його аспектів. Вона має великий евристичний потенціал, додає логічності теорії, багато в чому структурує її.

Залежно від сфери застосування методи наукових досліджень поділяють на три групи:

- організаційні;
- емпіричні;
- методи обробки даних.

До організаційних методів відносять такі.

Порівняльний метод – метод наукових досліджень, який використовують для виявлення загального й особливого в історичних явищах, пізнання різноманітних історичних щаблів розвитку певного явища або різних співіснуючих явищ, визначення тенденцій їх розвитку. Формами порівняльного методу є порівняльно-логічний, порівняльно-історичний, порівняльно-генетичний методи.

Лонгітюдний метод передбачає вивчення різних стадій розвитку певного явища протягом тривалого часу – 5-10 років і більше. Лонгітудне наукове дослідження є найбільш ефективним, коли воно базується на дослідженні різних можливих варіантів розвитку.

Комплексний метод – одночасно використовує методи різних наук – наприклад, економіки, бухгалтерського обліку, менеджменту, маркетингу.

Емпіричні методи наукових досліджень описані у попередній класифікації.

До методів обробки даних відносять такі.

Кореляційний аналіз – це процедура вивчення співвідношення між незалежними змінними. Зв'язок між цими величинами виявляється у взаємній погодженості спостережуваних змін. Обчислюється коефіцієнт кореляції. Чим вищим коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших.

Факторний аналіз дає можливість установити багатомірні зв'язки змінних величин за кількома ознаками. На основі парних кореляцій, отриманих у результаті кореляційного аналізу, одержують набір нових, укрупнених ознак – факторів. У результаті послідовної процедури отримують фактори другого, третього та інших рівнів.

Регресійний аналіз дає змогу вивчити залежності однієї або декількох середніх величин від інших. Поняття регресійного аналізу запровадив Ф. Гальтон, який установив факт певного співвідношення між зростом батьків і їх дорослих дітей. Він помітив, що у батьків найнижчого зросту діти були трохи

вищими, а у батьків найвищого зросту – трохи нижчими. Такого роду закономірність він назвав регресією. Регресійний аналіз застосовують переважно в емпіричних наукових дослідженнях при розв'язанні завдань, пов'язаних з оцінюванням будь-якого впливу (наприклад, впливу витрат на собівартість).

Дисперсійний аналіз призначений для виявлення впливу окремих незалежних один від одного ознак, які називаються факторами (А, В, С . . .) на певну досліджувану ознаку У.

Головне призначення кластерного аналізу – розподіл множин об'єктів, що розглядаються, на однорідні групи, або кластери. Широкого застосування кластерний аналіз набув у маркетингових наукових дослідженнях.

У більшості випадків методи наукових досліджень застосовуються комплексно та обираються науковцем у кожному окремому випадку залежно від поставлених завдань наукового дослідження.

6.3. Вибір та застосування найбільш використовуваних методів бухгалтерського наукового дослідження

Наукове дослідження у галузі бухгалтерського обліку є процесом цілеспрямованого вивчення об'єкта з використанням певних наукових методів. Під час здійснення наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку можуть бути використані як загальнонаукові, так і специфічні методи.

З емпіричних методів у дослідженнях з бухгалтерського обліку найчастіше використовують спостереження та експериментальні методи.

Як і більшість досліджень, бухгалтерські наукові дослідження починаються зі спостереження. Дослідник використовує результати спостереження для розробки та підтвердження гіпотези.

Спостереження у бухгалтерських наукових дослідженнях поділяють на види: первинне; вторинне; третинне.

Щоб вивчати й досліджувати об'єкти бухгалтерського обліку і мати змогу узагальнювати та порівнювати дані про об'єкти, потрібно організувати первинне спостереження, тобто реєстрацію даних про ці об'єкти.

Спостереження здійснюють безпосередньо або за допомогою різних приладів (автоматично, без участі людей). У будь-якому разі факт первинного спостереження має бути зафіксований на матеріальному носії даних об'єктів. Такий носій оформляють згідно з юридичними нормами так, аби дістати доказовий, повноцінний у правовому розумінні документ.

Процес первинного спостереження у бухгалтерських наукових дослідженнях відбувається в чотири етапи (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Етапи процесу первинного спостереження у бухгалтерських наукових дослідженнях

Отримання інформації передбачає накопичення обліково-аналітичних даних за допомогою обраного способу.

Сприйняття інформації означає розуміння науковцем отриманої інформації виходячи із здібностей власного розумового апарату.

Вимірювання здійснюють у двох вимірниках: натуральних та (або) грошових. У бухгалтерському обліку всі об'єкти господарювання – господарські факти, явища й процеси, які первинно дістали кількісну характеристику в натуральних показниках, обов'язково у кінцевому підсумку повинні мати також вартісну характеристику. Застосування грошового вимірника дає змогу зробити узагальнення й порівняти різні об'єкти господарювання. Трансформацію натуральних показників у грошові називають оцінюванням.

Вартісне оцінювання не завжди можна здійснити в момент господарського факту. Існує чимало господарських фактів, які для оцінювання потребують виконання різних обчислювальних процедур. Наприклад, витрати на придбання матеріалів складаються з вартості цих матеріалів за договірними або іншими цінами і транспортних, заготівельних та інших витрат, пов'язаних з постачанням. Для повного оцінювання таких витрат необхідно виконати певні розрахунки, які називають калькулюванням. Собівартість готової продукції та багато інших об'єктів бухгалтерського обліку можуть бути подані у вартісному вираженні також лише за допомогою калькуляції.

Реєстрація передбачає документальне оформлення результатів первинного спостереження. Наприклад, дослідник установив, що реєстрація прибуткових і видаткових касових ордерів на підприємстві здійснюється у Журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових ордерів, проте застарілої форми.

Після виконання первинного спостереження, а саме – отримання і сприйняття інформації, її вимірювання та реєстрації, у бухгалтерських наукових дослідженнях виконується вторинне спостереження. Воно передбачає різноманітні способи (прийоми) реєстрації, систематизації та групування даних:

- подвійне відображення стану господарських фактів, явищ і процесів – балансове рівняння;
- відображення зміни стану господарських фактів, явищ і процесів за допомогою подвійного запису;
- групування господарських фактів, явищ і процесів у системі бухгалтерських рахунків;
- інші способи систематизації господарських фактів, явищ і процесів за певний період часу (день, місяць, квартал, рік) з метою їх узагальнення.

Наприклад, дослідник установив, що відображення операцій з обліку витрат на підприємстві здійснюється частково помилковими бухгалтерськими проводками.

Наукові дослідження потребують періодичного узагальнення зібраної інформації та її інтерпретації для подальшого опрацювання та використання отриманих результатів. Таке узагальнення називається третинним спостереженням, що передбачає аналіз даних у їх динаміці (з виділенням стадій, критичних моментів, суперечностей тощо), а також структурний, системний метод, який передбачає встановлення зв'язків між усіма елементами досліджуваного об'єкта. На цьому етапі, поряд із спостереженням, використовуються й інші загальнонаукові та специфічні методи бухгалтерських наукових досліджень.

Отримані за результатами такого спостереження наукові факти використовують як обґрунтування висунутих дослідником наукових гіпотез. Наприклад, узагальнення зібраної інформації під час наукового дослідження у бухгалтерському обліку на підприємствах можна подати системою основних техніко-економічних показників.

У бухгалтерських наукових дослідженнях, окрім спостереження, також широко використовують інші емпіричні експериментальні методи, до яких належать проектний, графічний, анкетування, розрахунковий, експертних оцінок тощо.

Проектний прийом, який називають ще методом проектування, є основним, коли у наукових дослідженнях йдеться про організацію бухгалтерського обліку. Загалом метод проектування передбачає побудову перспективних моделей предмета дослідження. Наприклад, проектний метод дістає відображення у наказі про облікову політику підприємства.

Сутність графічного методу полягає у вивченні залежностей між досліджуваними явищами та процесами у вигляді рисунків. Графічне зображення економічних даних здійснюють за допомогою геометричних площинних даних: крапок, ліній, площин, фігур та їх комбінацій.

Графічні зображення поділяють:

- за загальним призначенням: аналітичні, ілюстративні, інформаційні;
- за функціонально-цільовим призначенням: графіки групувань, рядів розподілу, графіки рядів динаміки, графіки взаємозв'язку і графіки порівняння;
- за видом поля: діаграми і статистичні карти;
- за формою графічного образу: крапкові, лінійні, площинні, просторові і зображувальні.

Анкетування у більшості випадків передбачає вивчення громадської або професійної думки з приводу предмета наукового дослідження або його частини за допомогою спеціально складеного переліку запитань – *анкети*. При цьому отримані відповіді узагальнюють та використовують для розробки науково-практичних рекомендацій. Цей прийом, порівняно з попереднім, активніший, оскільки передбачає участь двох сторін: опитувачів, які складають анкети, і опитуваних, які на них відповідають.

Використання розрахункового методу у наукових бухгалтерських дослідженнях передбачає обробку даних за допомогою математичних операцій, у результаті виконання яких знаходять числове значення певного показника. Цим прийомом користуються, розраховуючи, скажімо, норми часу, чисельності чи виробітку працівників. Наприклад, розрахункова формула витрат на 1 грн. реалізованої продукції – це відношення повної собівартості ($Pc/сть$) реалізованої продукції до її вартості в оптових цінах підприємства:

$$Z_{1PII} = \frac{Pc/сть}{TII(PII)} \text{ або } Z_{1PII} = (\sum q*z) / (\sum q*p),$$

де q – кількість продукції в натуральних одиницях;

z – витрати на 1 грн. продукції, грн.;

p – ціна за одиницю продукції, грн.

Один з основних методів науково-технічного прогнозування, який ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна побудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Експертне оцінювання полягає у виборі оптимального варіанта управлінського рішення шляхом проведення опитування фахівців-експертів.

Наприклад, експертне оцінювання методики використання комп'ютерних технологій під час автоматизації облікового процесу, залежить від:

- кваліфікації експертів (експертам можуть запропонувати схему проведення, а можуть довірити самим її розробити);
- рівня стартової (наявної) представленої інформації (підприємство надає інформацію повністю, частково або не надає зовсім);
- мети експертизи (підтвердити реальність наявної інформації, відхилити інформацію як нереальну, доповнити інформацію новими даними частково; збір, оброблення та експертні висновки здійснюють і експерти);
- методів оцінювання.

Окрім емпіричних, наукові бухгалтерські дослідження передбачають використання різноманітних кількісних та якісних методів обробки даних.

До кількісних методів належать, приміром, визначення середніх величин, коефіцієнтів кореляції, факторний аналіз, побудова графіків, гістограм, схем, таблиць, матриць тощо. Якісний метод передбачає аналіз і синтез отриманих даних, їх систематизацію та порівняння з результатами інших досліджень.

Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей.

Поряд із загальнонауковими та специфічними науковими методами бухгалтерський облік як самостійна прикладна наука має свої специфічні методи (прийоми), зумовлені сутністю самого предмета й технологією обліку.

Метод бухгалтерського обліку – це сукупність спеціальних прийомів, за допомогою яких вивчають його предмет.

Бухгалтерський облік вивчає свій предмет за допомогою таких методів:

- хронологічного і систематичного спостереження;
- вимірювання господарських засобів і процесів;
- реєстрації та класифікації даних з метою їх систематизації;
- узагальнення інформації з метою прийняття управлінських рішень.

Перелічені методи дають змогу формувати бухгалтерську інформацію для зовнішніх і внутрішніх користувачів. При цьому облікові дані формуються за допомогою таких інструментів – елементів методу, як:

- документування;
- інвентаризація;
- оцінка;
- калькулювання;
- рахунки;
- подвійний запис;
- бухгалтерський баланс;
- звітність.

Методу спостереження відповідають прийоми документування та інвентаризації; вимірювання здійснюють шляхом оцінки і калькулювання; реєстрацію та класифікацію (поточне групування) проводять на рахунках за допомогою подвійного запису; узагальнення інформації у бухгалтерському балансі та фінансовій звітності.

Наведені інструменти-елементи методу бухгалтерського обліку забезпечують технологію облікового процесу – трансформацію даних про окремі господарські операції в різноманітну інформацію для управління.

Документування – це спосіб первинного спостереження і відображення господарських операцій у первинних бухгалтерських документах (рахунках, накладних, чеках, ордерах тощо). Це початок і основа облікового процесу, без якого бухгалтерський облік неможливий. Кожна господарська операція фіксується за допомогою документа, заповненого з дотриманням певних вимог, що надають йому юридичної сили.

Інвентаризація – це метод підтвердження достовірності даних бухгалтерського обліку. Інвентаризацію проводять шляхом описування, підрахунку, виміру, зважування й оцінки всіх залишків засобів і коштів у натурі, виявлення фактичної наявності й стану залишків майна підприємства і зіставлення їх з даними бухгалтерського обліку. Це метод контролю наявності та руху майна, заборгованості, роботи матеріально відповідальних осіб.

Оцінка – є способом грошового вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку. За його допомогою натуральні й трудові вимірники (характеристики) господарських засобів перераховують у вартісні. У бухгалтерському обліку оцінка об'єктів обліку ґрунтується переважно на показнику фактичних витрат на їх створення чи придбання (історичної собівартості). Майно та господарські операції оцінюють у національній валюті України сумуванням понесених витрат.

Калькулювання – це метод обчислення собівартості виготовлення продукції або виконаних робіт, наданих послуг. Суть методу полягає в тому, що

обґрунтовують, визначають і розподіляють витрати, які належать до того чи іншого об'єкта калькулювання (виробу, процесу, замовлення тощо). Облік обігу капіталу ґрунтується на трьох основних калькуляціях: собівартості придбання (постачання, закупівлі), виробничої собівартості та повної собівартості реалізованої продукції.

Бухгалтерські рахунки – спосіб поточного групування у встановленому порядку. Рахунок – це локальна інформаційна система для групування економічно однорідних об'єктів обліку. Рахунок відображає стан і рух засобів, їх джерел і господарських процесів.

Подвійний запис – метод відображення господарської операції на рахунках; техніка бухгалтерського обліку. Подвійний запис є продуктом кругообігу господарських засобів та відображає подвійність господарських процесів. Суть його полягає у подвійному відображенні в бухгалтерському обліку кожної господарської операції: за дебетом одного і кредитом іншого рахунка в одній і тій же сумі. Подвійний запис є важливим не тільки технічним, а й контрольним прийомом.

Бухгалтерський баланс – це метод узагальнення даних через рахунки і подвійний запис. Баланс показує склад майна суб'єкта діяльності за видами (складом і використанням) і джерелами утворення на певну дату в узагальненому вартісному вимірнику. Бухгалтерський баланс також містить дані для аналізу фінансового стану та ліквідності підприємства. Бухгалтерський баланс відображає залишки на рахунках, які характеризують, з одного боку, майно суб'єкта господарювання, а з другого – його власний і залучений капітал. Бухгалтерський баланс є однією з основних форм бухгалтерської звітності.

Звітність – метод підсумкового узагальнення й одержання підсумкових показників за звітний період. Це впорядкована система взаємопов'язаних економічних показників господарської діяльності підприємства за звітний період. Звітність складають за певними правилами і стандартами на підставі даних рахунків бухгалтерського обліку з певною системою їх групування.

Інструменти методу бухгалтерського обліку взаємопов'язані, доповнюють один одного і в сукупності становлять одне ціле – метод бухгалтерського обліку. Вибір конкретних методів бухгалтерського наукового дослідження залежить від характеру фактичного матеріалу, умов і мети цього дослідження. Методи є впорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

Під час проведення бухгалтерських наукових досліджень може бути використано декілька методик або ж комплексів методів, які постійно вдосконалюються під час наукової роботи.

При виборі методів бухгалтерського наукового дослідження перш за все необхідно враховувати, що:

- вибір методу залежить від того, як поставлене питання дослідження, яка основна його ідея і як сформульована гіпотеза. Необхідно визначити, чи дійсно вибрані методи забезпечать вивчення сутності проблеми;
- необхідно враховувати реальні можливості застосування методу на практиці;
- потрібно віддавати перевагу бездоганним методам з погляду бухгалтерського обліку. Тому існує певний ризик при застосуванні деяких методик;
- варто зважати, яким об'ємом знань і умінь, а також яким досвідом володіє дослідник.

Тема 7

Відображення й презентація результатів наукових досліджень

План лекційних питань

7.1. Загальний порядок оформлення наукової роботи

7.2. Порядок формування окремих елементів наукової роботи

7.3. Оформлення списку використаних джерел

7.4. Плагіат у наукових публікаціях: види та сервіси перевірки тексту на унікальність

7.1. Загальний порядок оформлення наукової роботи

При написанні наукових робіт доцільно використовувати науковий стиль викладу думки. Основна функція наукового стилю – передача логічної інформації та доказів її істинності, а також новизни та цінності. Другорядною функцією наукового стилю, що впливає з його основної функції, вважають активізацію логічного мислення читача.

Є три різновиди (підстили) наукового стилю (табл. 7.1).

Науковий стиль реалізують у такі способи:

- 1) усно: реферативне повідомлення, лекція, доповідь;

2) письмово: стаття, монографія, підручник, реферат, анотація тощо.

Лексика наукового стилю складається із 3 основних пакетів:

- загальнонавчальна лексика;
- загальнонаукові слова;
- терміни.

Таблиця 7.1

Структура та характеристика різновидів наукового стилю

№ з/п	Різнovid наукового стилю	Характеристика наукового стилю
1	Науковий підстиль (монографія, дисертація, доповідь)	Використовують у наукових працях для викладу, результатів наукової дослідницької діяльності. Метою наукового підстилю є повідомлення, пояснення, тлумачення досягнутих наукових результатів, відкриттів. Найпоширеніша форма власне наукового підстилю – монографічна праця
2	Науково-навчальний підстиль	Поєднує в собі риси безпосередньо наукового й науково-популярного викладу. Із науковим підстилем його поєднує термінологічність, системність у подачі даних, логічність, доказовість. З науково-популярним – доступність, насиченість ілюстративним матеріалом. До видів науково-навчального підстилю належать: навчальний посібник, лекція, відповідь тощо
3	Науково-популярний підстиль	Характерними ознаками є: 1) інформація подається вибірково, не в повному обсязі, без аргументації; 2) наводяться лише факти, положення, які непідготовлений читач (слухач) сприймає як істинні; 3) якщо читач має певну підготовку, науковість викладу переважає над популярністю

У будь-якому науковому тексті загальнонавчальна лексика – основа викладу результатів досліджень. При цьому у першу чергу відбирають слова з узагальненим значенням. Потім за допомогою загальнонаукових слів описують явища й процеси у галузі бухгалтерського обліку.

Щодо часових форм, використовуються переважно форми теперішнього часу в позачасовому значенні, що вказує на постійний характер процесу. Переважають безособові предикативні форми (можна стверджувати, був розроблений проект), що сприяє об'єктивності викладу матеріалів.

У науковому стилі має місце книжковий, логічний синтаксис. Типовими є ускладнені і складні конструкції, розповідні речення, прямий порядок слів. Логічна визначеність досягається за допомогою підрядних сполучників (тому що, оскільки...), вставних слів (по-перше, таким чином). Серед простих речень широко вживаними є конструкції з великою кількістю залежних, послідовно перелічуваних іменників.

Мова наукової праці – це формально-логічний спосіб викладу матеріалу, вживання спеціальної термінології, використання якої вимагає особливої точності, наявності власних думок, обґрунтування висновків.

Вимоги до мови друкованих наукових робіт можуть бути:

- технічними (наприклад, форматування тексту, оформлення таблиць або рисунків тощо);
- змістовими (логіка дослідження, використані методи, інструменти та ін.).

Основні вимоги до мови наукової праці такі:

- стислість, лаконічність викладу матеріалу;
- логічна послідовність, змістовий і стилістичний взаємозв'язок між розділами, підрозділами, окремими абзацами;
- змістова завершеність, цілісність, взаємопов'язаність думок;
- аргументація кожного положення роботи достатньою кількістю фактичного матеріалу, акцентування на головних думках;
- правильне оформлення цитат і виносок;
- стилістична, орфографічна, пунктуаційна грамотність.

Загальні вимоги до оформлення наукової роботи в Україні, у тому числі й у галузі бухгалтерського обліку, регламентуються нормами ДСТУ 3008:2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання (чинний з 01.07.2017 р.), прийнятого на заміну ДСТУ 3008-95. Цей стандарт затверджено і введено в дію наказом ДП «УкрНДНЦ» № № 61 від 22 червня 2015 р. Він відповідає міжнародному стандарту ISO 5966:1982 «Documentation-Presentation of scientific and technical reports», який використовують у своїй роботі фахівці таких найбільш передових і розвинених країн, як США, Японія, Франція, ФРН, Канада, Нідерланди, Бельгія та ін.

Цей стандарт поширюється на звіти про дослідження або окремі етапи робіт, що виконуються у сфері науки і техніки. Стандарт установлює загальні вимоги до побудови, викладу і оформлення звітів. Стандарт може бути застосований також до таких документів, як дисертації, річні звіти, посібники тощо.

Вимоги до оформлення наукових робіт у межах правил, визначених згаданим державним стандартом, можуть варіювати залежно від видів наукових

робіт. Проте можна узагальнити загальні підходи до оформлення наукової документації.

Наукову роботу друкують машинописним способом або на комп'ютері з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210×297 мм) через два міжрядкових друкованих інтервали або 1,5 інтервали у текстовому редакторі (до тридцяти рядків на сторінці). Мінімальна висота шрифту 1,8 мм.

Текст наукового документу друкують, залишаючи відступи таких розмірів: лівий – не менш як 20 мм, правий – не менш як 10 мм, верхній – не менш як 20 мм, нижній – не менш як 20 мм.

Шрифт друку має бути чітким з однаковою щільністю тексту, стрічка – чорного кольору середньої жирності.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності, виявлені в процесі написання наукового документу, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту (фрагменту малюнка) машинописним способом. Допускається не більше ніж два виправлення на одній сторінці.

Текст основної частини наукової роботи може бути поділений на розділи, підрозділи, пункти та підпункти.

Заголовки структурних частин наукової роботи зазвичай мають такі назви: „ЗМІСТ”, „ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ”, „ВСТУП”, „РОЗДІЛ”, „ВИСНОВКИ”, „СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ”, „ДОДАТКИ”. Їх друкують великими літерами симетрично до тексту.

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу розрядкою в підбір до тексту.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) і текстом має дорівнювати 2 друкованим міжрядковим інтервалам. Кожен розділ наукової роботи починають з нової сторінки. Всі сторінки елементів наукової роботи нумерують. Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, рисунків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою наукової роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок, не проставляючи його номера. Наступні сторінки нумерують у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці. Такі структурні частини роботи, як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел не мають порядкового номера.

Не нумерують заголовки структурних частин роботи, тобто не можна друкувати: “1. ВСТУП” або “Розділ 5. ВИСНОВКИ”. Номер розділу ставлять після слова “РОЗДІЛ”, після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Приклад оформлення основної частини наукової роботи наведено на рис. 7.1.

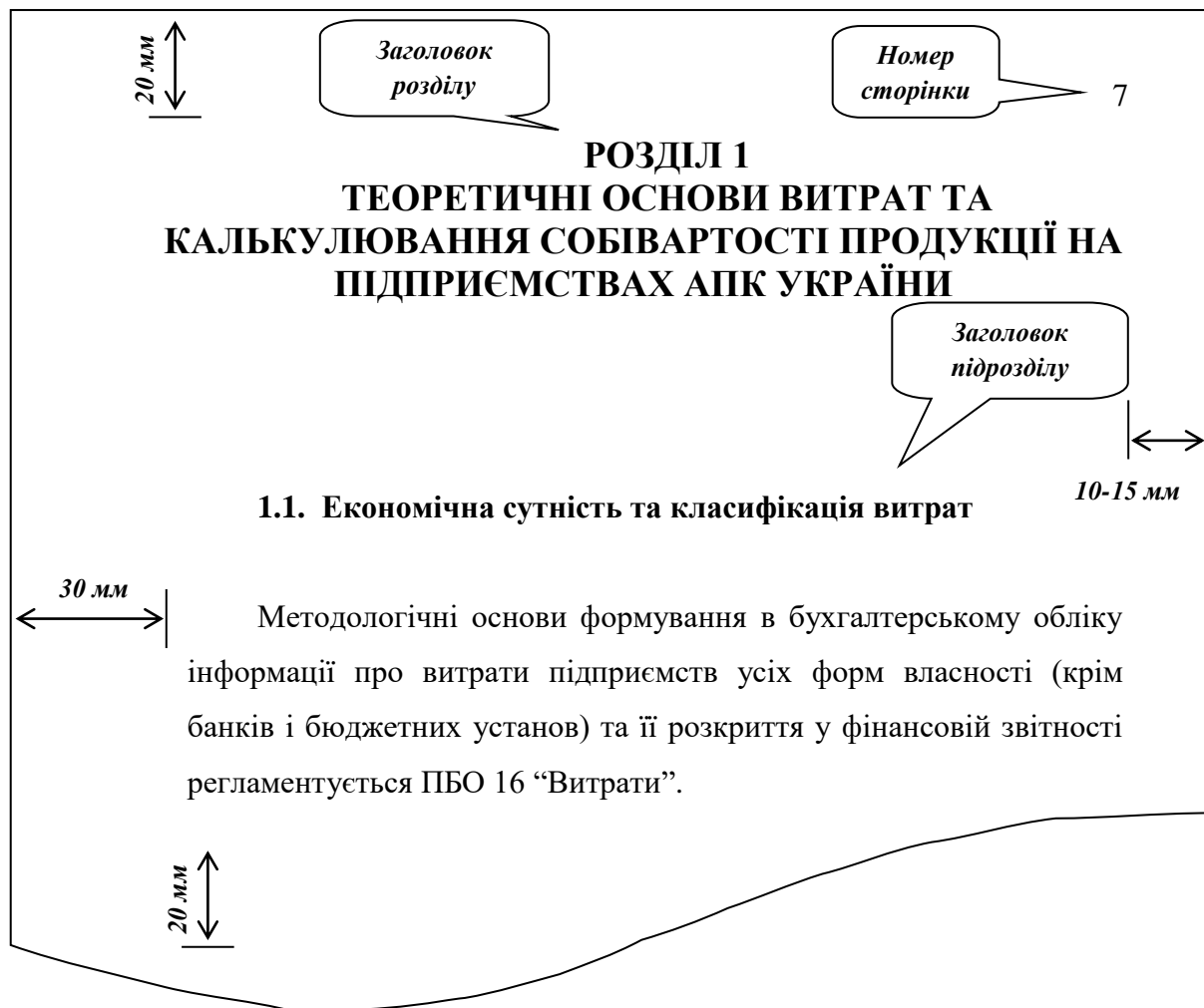

Рис. 7.1. Приклад розміщення тексту в науковій роботі

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу ставлять крапку, наприклад: “2.3.” (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Наукову роботу виконують державною мовою. В окремих випадках, за попереднім погодженням, робота може бути виконана і захищена тією іноземною мовою, якою автор краще володіє.

7.2. Порядок формування окремих елементів наукової роботи

Основними структурними елементами наукової роботи є ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки), таблиці, переліки, примітки, виноски, формули, рівняння, посилання та додатки.

Ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки) слід розміщувати у науковій роботі безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. При цьому на всі ілюстрації обов'язково мають бути посилання в науковій роботі.

Якщо ілюстрації створені не автором наукової роботи, необхідно при поданні їх дотримуватись вимог чинного законодавства про авторські права – робити посилання. Креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, розміщені у звіті, мають відповідати вимогам стандартів “Єдина система конструкторської документації” та “Єдина система програмної документації”.

Ілюстрацію позначають словом “Рис. __”, яке разом з назвою ілюстрації розміщують після пояснювальних даних, наприклад (рис.7.2).

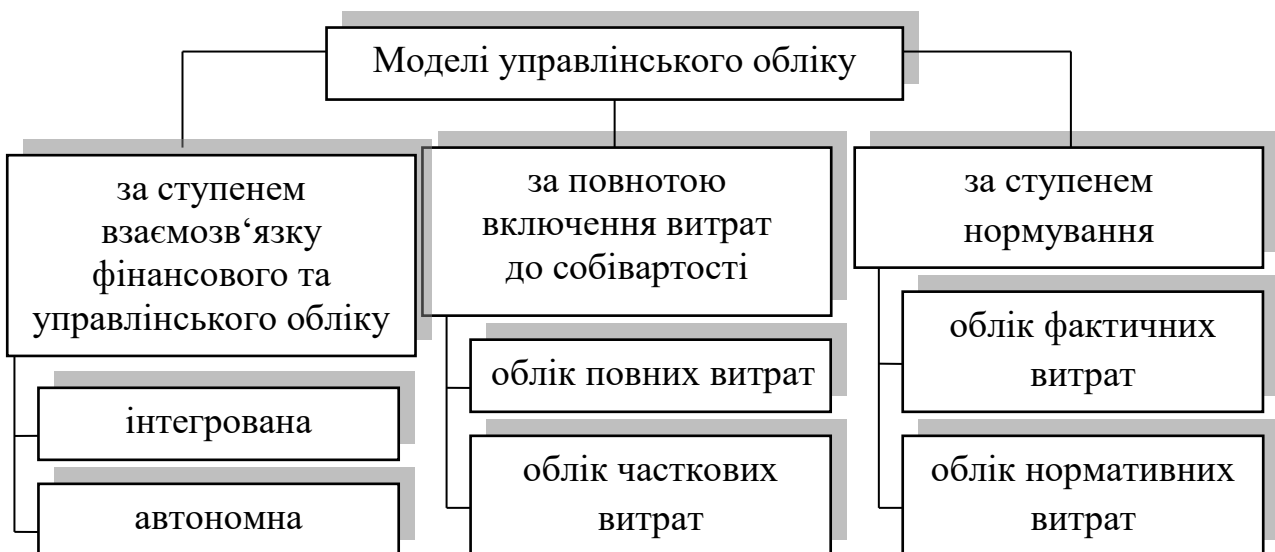

Рис. 7.2. Класифікація моделей управлінського обліку

Ілюстрації слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією у межах розділу, за винятком ілюстрацій, наведених у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, відокремлених крапкою, наприклад, рисунок 7.2 означає другий рисунок сьомого розділу.

Якщо ілюстрація не вміщується на одній сторінці, можна переносити її на інші сторінки, вміщуючи назву ілюстрації на першій сторінці, пояснювальні дані – на кожній сторінці і під ними – “Рисунок __, аркуш __”. Ілюстрації, за

необхідності, можуть бути перелічені у змісті із зазначенням їх номерів, назв і номерів сторінок, на яких вони розміщені.

Цифровий матеріал, як правило, подають у вигляді таблиць. Горизонтальні й вертикальні лінії, які розмежують рядки таблиці, а також лінії зліва, справа і знизу, що обмежують таблицю, можна не проводити, якщо їх відсутність не ускладнює користування таблицею.

Таблицю слід розміщувати безпосередньо після тексту, у якому вона згадується вперше, або на наступній сторінці. На всі таблиці мають бути посилання у тексті наукової роботи. Таблиці слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією у межах розділу, за винятком таблиць, що наводяться у додатках, наприклад (табл. 7.2).

Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці, відокремлених крапкою, наприклад, таблиця 7.2 – друга таблиця сьомого розділу. Таблиця може мати назву, яку друкують малими літерами (крім першої великої) і вміщують над таблицею. Назва має бути стислою і відображати зміст таблиці.

Таблиця 7.2

Тенденції поведінки постійних витрат виробництва

Обсяг виробництва продукції, одиниць	Сукупні витрати на освітлення цеху, грн.	Постійні питомі витрати на одиницю продукції, грн.
500	500	1,00
1000	500	0,50
1500	500	0,33
2000	500	0,25
2500	500	0,20

Якщо рядки або графи таблиці виходять за межі формату сторінки, таблицю поділяють на частини, розміщуючи одну частину під іншою або поруч, або переносять частину таблиці на наступну сторінку, повторюючи в кожній частині таблиці її шапку і (або) бокову частину.

При поділі таблиці на частини можна шапку або бокові частини замінити відповідно номерами граф чи рядків, нумеруючи їх арабськими цифрами у першій частині таблиці. Слово “Таблиця __” вказують один раз зліва над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть: “Продовження таблиці __” із зазначенням номера таблиці. Заголовки граф таблиці починають з великої літери, а підзаголовки – з малої, якщо вони становлять одне речення із

заголовком. Підзаголовки, що мають самостійне значення, пишуть з великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставлять. Заголовки і підзаголовки граф указують в однині. Таблиці, за необхідності, можуть бути перелічені у змісті із зазначенням їх номерів, назв (якщо вони є) та номерів сторінок, на яких вони розміщені.

Переліки за потреби можуть бути наведені всередині пунктів або підпунктів. Перед переліком ставлять двокрапку. Перед кожною позицією переліку слід ставити малу літеру української абетки з дужкою, або, не нумеруючи, – дефіс (перший рівень деталізації).

Для подальшої деталізації переліку слід використовувати арабські цифри з дужкою (другий рівень деталізації). Наприклад, для розрахунку кошторису загальновиробничих витрат вихідними даними є:

- а) структура організації управління підрозділами, їх штатні розклади;
- б) норми витрат:
  - палива й енергії для опалення;
  - освітлення;
  - інших загальновиробничих потреб;
- в) норми амортизаційних відрахувань;
- г) розрахунок витрат на охорону праці.

Переліки першого рівня деталізації друкують малими літерами з абзацного відступу, другого рівня – з відступом відносно місця розташування переліків першого рівня.

Примітки за необхідності містять пояснення змісту тексту, таблиці або ілюстрації. Їх розміщують безпосередньо після тексту, таблиці, ілюстрації, яких вони стосуються. Одну примітку не нумерують. Слово “Примітка” друкують з великої літери з абзацного відступу, не підкреслюють, після слова “Примітка” ставлять крапку і з великої літери у тому ж рядку подають текст примітки.

Наприклад:

Примітка. До непрямих витрат згідно з П(С)БО 16 “Витрати” належать витрати, які неможливо віднести безпосередньо на конкретний об’єкт калькулювання собівартості.

Декілька приміток нумерують послідовно арабськими цифрами з крапкою. Після слова «Примітки» ставлять двокрапку і з нового рядка з абзацу після номера примітки з великої літери подають текст примітки. Наприклад:

Примітки:

1. Прямі витрати – витрати, що відносяться на конкретний вид продукції

2. Непрямі витрати – витрати, які неможливо віднести на конкретний вид продукції.

Пояснення до окремих даних, наведених у тексті або таблицях, допускається оформляти виносками.

Виноски позначають надрядковими знаками у вигляді арабських цифр (порядкових номерів) з дужкою. Нумерація виносок – окрема для кожної сторінки. Знаки виноски проставляють безпосередньо після того слова, числа, символу, речення, до якого дають пояснення, та перед текстом пояснення. Текст виноски вміщують під таблицю або в кінці сторінки й відокремлюють від таблиці або тексту лінією завдовжки 30-40 мм, проведеною в лівій частині сторінки. Текст виноски починають з абзацного відступу і друкують за машинописного способу через один інтервал, за машинного способу – з мінімальним міжрядковим інтервалом.

Наприклад, цитата в тексті: “Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) формується відповідно до ПБО 16 “Витрати”^{*}”.

Відповідне подання виноски:

^{*}Згідно із П(С)БО 16, собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, розподілених загальнопромислових та наднормативних виробничих витрат.

Формули та рівняння розміщують безпосередньо після тексту, в якому вони згадуються, посередині сторінки. Вище і нижче кожної формули або рівняння потрібно залишити не менш як один вільний рядок.

Формули і рівняння у науковій роботі (за винятком формул і рівнянь, наведених у додатках) слід нумерувати порядковою нумерацією у межах розділу. Номер формули або рівняння складається з номера розділу і порядкового номера формули або рівняння, відокремлених крапкою, наприклад, формула (7.1) – перша формула сьомого розділу.

Номер формули або рівняння зазначають на рівні формули або рівняння в дужках у крайньому правому положенні на рядку. Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів, що входять до формули чи рівняння, слід наводити безпосередньо під формулою у тій послідовності, в якій вони наведені у формулі чи рівнянні.

Пояснення значення кожного символу та числового коефіцієнта слід давати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають з абзацу словом «де» без двокрапки. Наприклад:

$$Z_{\text{ТП}} = (\sum q \times z) / (\sum q \times p), \quad (7.1)$$

де q – кількість продукції в натуральних одиницях;

z – витрати на одну гривню продукції, грн.;

p – ціна за одиницю продукції, грн.;

Z_{1TP} – затрати на 1 грн. реалізованої продукції, грн.

Переносити формули чи рівняння на наступний рядок можна тільки на знаках виконуваних операцій, повторюючи знак операції на початку наступного рядка. Коли переносять формули чи рівняння на знакові операції множення, застосовують знак “ $\times$ ”. Формули, що йдуть одна за одною й не розділені текстом, відокремлюють комою.

Посилання в тексті наукової роботи на джерела слід позначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками. Можна наводити посилання на джерела у виносках, при цьому оформлення посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань із зазначенням номера. Наприклад: «Згідно концепції таргет-костингу: 1) ринкова ціна трактується як «цільова ціна» (target price); 2) очікувана (бажана) норма прибутку визнається «цільовим прибутком» (target profit); 3) собівартість продукту, розрахована за залишковим принципом, носить назву «цільова собівартість» (target cost) [3, с. 312]”.

Відповідний опис у переліку посилань:

3. Бруханський Р. Ф., Скирпан О.П. Бухгалтерський облік: навч. пос. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 444 с.

або відповідне подання виноски:

---

[3] Бруханський Р. Ф., Скирпан О.П. Бухгалтерський облік: навч. пос. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 444 с.

При посиланнях на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, ілюстрації, таблиці, формули, рівняння, додатки зазначають їх номери.

При посиланнях слід писати: “... у розділі 4 ...”, “... дивись 2.1 ...”, “... за 3.3.4...”, “... відповідно до 2.3.4.1 ...”, “... на рис. 1.3 ...” або “... на рисунку 1.3 ...”, “...у таблиці 3.2 ...”, “... за формулою (3.1) ...”, “... у рівняннях (1.23)”, “... у додатку Б ...”.

Додатки слід оформляти як продовження наукової роботи на її наступних сторінках або у вигляді окремої частини, розміщуючи додатки в порядку появи посилань на них у тексті самої роботи. Кожен додаток треба починати з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований вгорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині

рядка над заголовком малими літерами з першої великої повинно бути надруковано слово “Додаток __” і велика літера, що позначає додаток.

Якщо додаток (додатки) оформлюють як окрему частину наукової роботи, такий додаток (додатки) повинен мати титульний аркуш. Титульний аркуш такої частини оформлюють так: після номера частини мають бути надруковані великими літерами слово “ДОДАТОК __” та його назва (якщо є) або слово “ДОДАТКИ”.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ъ, наприклад, додаток А, додаток Б і т. д. Один додаток позначають як додаток А. Додатки повинні мати спільну з рештою наукової роботи наскрізну нумерацію сторінок.

За необхідності текст додатків може бути поділений на розділи, підрозділи, пункти і підпункти, які слід нумерувати в межах кожного додатку. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатку (літеру) і крапку, наприклад, А.2 – другий розділ додатку А; Г.3.1 – підрозділ 3.1 додатку Г; Д.4.1.2 – пункт 4.1.2 додатку Д; Ж. 1.3.3.4 – підпункт 1.3.3.4 додатку Ж.

Ілюстрації, таблиці, формули та рівняння, що є в тексті додатку, слід нумерувати в межах кожного додатку, наприклад, рисунок Г.3 – третій рисунок додатку Г; таблиця А.2 – друга таблиця додатку А; формула (А.1) – перша формула додатку А.

Якщо в додатку одна ілюстрація, одна таблиця, одна формула, одне рівняння, їх нумерують, наприклад, рисунок А.1, таблиця А.1, формула (В.1).

7.3. Оформлення списку використаних джерел

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, що містить бібліографічні описи використаних у науковому дослідженні джерел, який подається після висновків.

Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами.

Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим (архівним, електронним тощо) твором або виписують із каталогів і бібліографічних покажчиків без пропусків будь-яких елементів, недоцільних скорочень тощо.

Джерела у списку використаних джерел розміщують одним із способів:

1) у порядку появи посилань у тексті (вважається найбільш зручним для користування та рекомендований при написанні дисертацій і монографій);

2) в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

Правила складання бібліографічного опису в Україні з метою адаптації до світових стандартів періодично змінюються.

Згідно наказу ДП «УкрНДНЦ» від 22 червня 2015 року № 61 (наказом ДП «УкрНДНЦ» від 04 березня 2016 року № 65 змінено дату чинності) з 1 липня 2016 року правила складання бібліографічного опису регламентує стандарт ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (введено вперше).

ДСТУ 8302:2015 встановлює основні види бібліографічних посилань, загальні положення їхнього складу й структури, а також правила складання та розміщення в документах.

ДСТУ 8302:2015 містить посилання на ряд інших стандартів:

- ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять»;
- ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять»;
- ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила» (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ);
- ДСТУ 6095:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Правила скорочення заголовків і слів у заголовках публікацій» (ГОСТ 7.88-2003, MOD);
- ДСТУ 7093:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами» (ГОСТ 7.11-2004, MOD; ISO 832:1994, MOD);
- ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості»;
- ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» (ГОСТ 7.1-2003, IDT);
- ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання» (ГОСТ 7.80-2000, IDT).

Згідно п. 4.4. ДСТУ 8302:2015 елементи бібліографічного запису (заголовки і бібліографічний опис) та знаки пунктуації в бібліографічному посиланні,

незалежно від його призначення та виду, подають згідно з ДСТУ ГОСТ 7.80 і ДСТУ ГОСТ 7.1 з урахуванням таких особливостей:

- у заголовку бібліографічного запису подають відомості про одного, двох чи трьох авторів, при цьому імена цих авторів у бібліографічному описі у відомостях про відповідальність (за навскісною рисою) не повторюють;
- за потреби у заголовку бібліографічного запису позатекстового посилання можна зазначати більше ніж три імені авторів;
- замість знака «крапка й тире» («. – »), який розділяє зони бібліографічного опису, в бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати знак «крапка» (при цьому в межах одного документа застосування в бібліографічних посиланнях розділових знаків уніфікують);
- відомості, запозичені не з титульної сторінки документа, дозволено не брати у квадратні дужки;
- після назви дозволено не зазначати загального позначення матеріалу («Текст», «Електронний ресурс», «Картини», «Ноти» тощо – перелік згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1);
- у складі вихідних даних дозволено не подавати найменування (ім'я) видавця;
- у складі відомостей про фізичну характеристику документа можна зазначати або його загальний обсяг (наприклад: 285 с.), або номер сторінки, на якій подано об'єкт посилання (наприклад: С. 19);
- дозволено не наводити відомостей про серію та Міжнародний стандартний номер (ISBN, ISMN, ISSN).

Згідно п. 4.4. ДСТУ 8302:2015 в усіх елементах бібліографічного опису (за винятком основної назви документа й відомостей, що належать до назви та містять одне слово) дозволено скорочувати окремі слова та словосполучення згідно з ДСТУ 3582, ДСТУ 6095, ДСТУ 7093, ГОСТ 7.12.

Згідно п. 7.4.4.3 ДСТУ 8302:2015 для позначення електронної адреси електронного ресурсу віддаленого доступу в примітці дозволено замість слів «Режим доступу» (чи «Доступ») або їхнього еквівалента іншою мовою (наприклад, «Available from») застосовувати аббревіатури «URI» (Uniform Resource Identifier – Уніфікований ідентифікатор ресурсу) або «URL» (Uniform Resource Locator – Уніфікований покажчик ресурсу).

Якщо електронний ресурс має ідентифікатор DOI (Digital Object Identifier – Ідентифікатор цифрового об'єкта) або інший постійний ідентифікатор, замість електронної адреси ресурсу рекомендовано зазначати його ідентифікатор.

Приклад оформлення бібліографічного опису списку джерел наукової роботи наведено у табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Приклад оформлення бібліографічного опису
списку джерел наукової роботи

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Один автор	Бруханський Р. Ф. Бухгалтерський облік : підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 475 с.
Два автори	Бруханський Р. Ф., Скирпан О. П. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 444 с.
Три автори	Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень : навч. посіб. К. : ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
Чотири автори	Герасим П. М., Журавель Г. П., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. Первинний та аналітичний облік на підприємстві : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2005. 464 с.
П'ять і більше авторів	Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій : колект. моногр. / Р. Ф. Бруханський, П. Р. Пуцентейло, І. М. Белова [та ін.]. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. 388 с.
Книга за редакцією	Бруханський Р. Ф., Железняк Н. В., Хомин І. П. Фінансово-облікова проблематика відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія / за наук. ред. Р. Ф. Бруханського. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 452 с.
Без автора під назвою твору	Наукові здобутки кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 75 с.
Монографії	Бруханський Р. Ф. Облік і аналіз у системі стратегічного менеджменту аграрного підприємництва : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 384 с.
Частина з монографії	Бруханський Р. Ф. Передумови та причини виникнення стратегічного управлінського обліку. Problems of accounting, analysis and audit: the institutional dimension : Monograph. Nürnberg : Verlag SWG imex GmbH, 2015. P. 37-44.

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Закони України	Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. <i>Відомості Верховної Ради України</i> . 1999. № 40. С. 365.
Інші нормативні документи	Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i> . 2017. № 20. С. 136-141.
Стандарти	ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання [Уведено вперше; чинний від 2016.07.01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с.
Патенти	Сонячний двигун: пат. 103860 Україна: МПК F24J 2/42 (2006.01) F24J 3/06 (2006.01) F01K 25/02 (2006.01); заявл. 02.01.2013 ; опубл. 25.11.2013, Бюл. № 22. 8 с.
Словники	Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
Методичні рекомендації	Бруханський Р. Ф. Методичні вказівки та завдання до виконання практичних занять, самостійної й індивідуальної роботи з дисципліни «Вступ до спеціальності». Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 42 с.
Конспекти лекцій	Бруханський Р. Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін : конспект лекцій. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 114 с.
Дисертації	Бруханський Р. Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.09. Київ, 2015. 468 с.
Автореферати дисертацій	Бруханський Р. Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи : автореф. дис. ... доктора екон. наук : 08.00.09. Київ, 2015. 37 с.
Збірники	Обліково-аналітичне та правове забезпечення інституційних секторів економіки України в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку: зб. наук. праць. Тернопіль, 2017. 220 с.

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Статті у періодичних виданнях	Бруханський Р. Ф. Варіанти взаємодії облікового забезпечення різних рівнів управління підприємством: стратегічний аспект. <i>Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації</i> . Тернопіль : Крок, 2014. Вип. 2. С. 13-16.
Статті у зарубіжних виданнях	Бруханський Р. Ф. Стратегічний управлінський облік на основі ланцюжка вартості: теоретичні аспекти. <i>Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences</i> . 2014. Vol. II(6), Issue 36. P. 16-19.
Матеріали конференцій, конгресів	Бруханський Р. Ф. Стратегічні пріоритети оптимізації контрольно-ревізійних процедур в АПК України. <i>Облік і контроль на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку</i> : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 10-11 жовтня 2008 року. К.: КНЕУ, 2008. С. 28-30.
Електронні ресурси	Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. URL: https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf

7.4. Плагіат у наукових публікаціях: види та сервіси перевірки тексту на унікальність

Плагіат (від лат. *plagium* – викрадаю) – це привласнення авторства на чужу наукову працю, твір літератури чи мистецтва або на чуже відкриття, винахід, а також використання у власних працях чужого твору без посилання на автора.

Юридичне визначення цього терміну вперше з'явилося в українських нормативних документах лише в липні 2001 року в новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права».

У науковій діяльності плагіат найчастіше виражається в публікації під власним іменем чужого тексту або у запозиченні фрагментів чужого тексту без зазначення джерела запозичення.

Плагіат можна поділити на чотири основні види:

- копіювання чужої наукової роботи, чи декількох робіт та оприлюднення результату під своїм іменем;
- поєднання власного авторського тексту і запозиченого наукового тексту без належного цитування джерел;
- рерайт (від англ. rewrite – переписування) – перефразування чужої праці без згадування оригінального автора;
- компіляція (від лат. compilatio – грабіж) – неоригінальна і несамоцїйна праця, сформована на основі використання фрагментів інших праць.

Зважаючи на передбачену законодавством України відповідальність за плагіат, доцільно акцентувати увагу на необхідності цитування, яке повинно використовуватись у всіх випадках наведення у науковій праці інформації із сторонніх джерел. Існують наступні правила цитування:

- при відображенні думки дослівно – її необхідно взяти в лапки;
- при цитуванні значного текстового масиву – його можна в лапки не брати, але виділити певним способом (іншим кеглем, шрифтом тощо);
- при наведенні скороченої цитати – застосовуються квадратні дужки з заміною втраченого тексту розділовим знаком «три крапки»;
- при перефразуванні цитати – лапки не використовуються, але обов'язково в квадратних дужках вказується посилання на джерело (його порядковий номер у списку використаної літератури).

Оригінальність тексту – поняття, протилежне плагіату. Із збільшенням питомої ваги плагіату в тексті, його оригінальність зменшується. Вказана залежність ілюструється формулою: % плагіату + % оригінальності = 100 %.

Перевірити текст на унікальність можна кількома способами:

- 1) за допомогою спеціальних програм, наприклад:
  - Advego Plagiat <http://advego.ru/plagiat/>
  - Etxt Antiplagiat <http://www.etxt.ru/antiplagiat/>
- 2) за допомогою сайтів, які надають такі послуги, наприклад:
  - <http://www.content-watch.ru/text/>
  - <http://www.antiplagiat.ru/>
  - http://text.ru/text_check

Тема 8

Параметри професійної майстерності викладача облікових дисциплін

План лекційних питань

8.1. Компоненти професіоналізму вузівського викладача

8.2. Параметри професійної активності викладача

8.3. Професійні можливості викладача вищої школи

8.4. Сутність і предмет методики викладання облікових дисциплін

8.5. Етика ділового спілкування викладача

8.1. Компоненти професіоналізму вузівського викладача

Професіоналізм вузівського викладача виражається в умінні формувати педагогічні задачі на основі моніторингу й аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх вирішення.

Для ефективного виконання педагогічних функцій викладачеві важливо усвідомлювати: 1) структуру педагогічної діяльності; 2) її основні компоненти; 3) фахові вміння; 4) психологічні параметри. Викладач у певному розумінні є головною фігурою, йому належить стратегічна роль у розвитку особистості студента у процесі професійної підготовки.

Основний зміст діяльності викладача включає виконання певних функцій: 1) навчальної; 2) виховної; 3) організаційної; 4) дослідницької. Найбільш специфічним для викладача вузу є поєднання виховної і навчальної діяльності.

Педагогічні цілі викладання повинні ініціювати глибоке узагальнення і систематизацію матеріалу, ретельне формулювання основних ідей та висновків, формулювання уточнюючих питань, генерування гіпотез.

Усіх вузівських викладачів можна умовно поділити на три групи:

- 1) викладачі з переважаючою педагогічною спрямованістю;
- 2) викладачі з переважаючою дослідницькою спрямованістю;
- 3) викладачі з паритетною спрямованістю.

Якщо педагогічна діяльність не підкріплюватиметься науковою роботою, професійна педагогічна майстерність мінімізуватиметься. Саме професіоналізм і виражається в умінні бачити і формулювати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічної ситуації і знаходить оптимальні способи їх розв'язання.

Професійна діяльність викладача формується з трьох компонентів: 1) педагогічна діяльність; 2) педагогічне спілкування; 3) особистість.

8.2. Параметри професійної активності викладача

Професійна активність викладача визначає власне ефективність його педагогічної діяльності. Основними компонентами професійної активності є:

- 1) гностична – вирішує задачу отримання і накопичення нових знань;
- 2) проєктована – пов'язана з проєктуванням цілей викладання курсу та шляхів їх досягнення;
- 3) конструктивна – включає дії з відбору і композиційної побудови змісту курсу, форм і методів проведення занять;
- 4) організаційна – вирішує задачі реалізації запланованого;
- 5) комунікативна – включає дії, пов'язані з встановленням педагогічно доцільних взаємовідносин між суб'єктами педагогічного процесу.

У процесі реалізації функцій педагогічної діяльності вирішуються наступні групи задач:

1. Проєктування:

- формування і конкретизація цілей навчального курсу з урахуванням вимог, які пред'являються педагогічною діяльністю;
- планування навчального курсу з урахуванням поставлених цілей;
- облік етапів формування розумових цілей;
- передбачення можливих труднощів у студентів при вивченні курсу та шляхів їх подолання.

2. Конструювання:

- відбір матеріалу для конкретного заняття з урахуванням можливостей студентської аудиторії до його сприйняття;
- відбір і розробка системи завдань, виходячи з поставлених цілей;
- вибір раціональної структури занять залежно від цілей, змісту і рівня розвитку студентів;
- планування змісту занять з урахуванням міжпредметних зв'язків;
- розробка завдань для самостійної роботи студентів;
- вибір системи оцінки і контролю навчання студентів.

3. Організація:

- організація активних форм навчання: дискусій, ділових ігор, тренінгів,;
- використання педагогічних методів, адекватних даній ситуації;
- організація самостійного вивчення предмета студентами;
- використання технічних засобів при передаванні інформації;
- логічний і зрозумілий виклад матеріалу;
- виділення основних термінів, закономірностей, побудова висновків;

- створення тестів з курсу вивчення;
- викладання відібраного матеріалу у вигляді проблемної лекції.

4. Соціально-психологічне регулювання:

- стимулювання студентів до постановки питань, проведення дискусій;
- дисциплінованість студентів;
- установа атмосфери співробітництва;
- оцінка рівня розвитку групи;
- визначення лідерів у студентській;
- ідентифікація неформальної структури групи;
- конструктивне вирішення конфліктів;
- управління психологічним станом суб'єктів педагогічного впливу;
- активізація пізнавальної діяльності студентів;
- саморегулювання психологічного стану;
- установа та підтримка ділових відносин з колегами, студентами та адміністрацією навчального закладу.

8.3. Професійні можливості викладача вищої школи

Професійні можливості кожного викладача підлягають диференціації на елементарні та складні, які в свою чергу поділяються на загальні і приватні.

Елементарними загальними можливостями є властиві усім індивідам можливості (здатність до суджень, уява, спостережливість, емоціональна пам'яті). Ці можливості вважаються вродженими. Елементарними приватними називають можливості, що складають окремі можливості на основі індивідуального своєрідного узагальнення відповідних психологічних процесів елементарних, але не для всіх властивих (доброта, порядність, чесність, толерантність, емоційна стійкість, доброзичливість).

Складними загальними є соціально обумовлені можливості, що виникають на основі елементарних (здатність до праці, спілкування, навчання і виховання). Вони властиві не всім людям однаковою мірою. Складні приватні – можливості до конкретної спеціальної діяльності, у т.ч. педагогічної, здібності до науки тощо. Хоча професійні можливості проявляються в діяльності спеціаліста вузу нерівномірно, але їх прийнято розглядати як комплекс, а також як структуру можливостей особистості, яка співвідноситься з певною діяльністю. Крім складних приватних можливостей значну роль відіграють і елементарні загальні, наприклад, спостережливість, стиль викладу матеріалу, мислення, уява, які відносять до необхідних у педагогіці

Ефективне управління процесом навчання можливе при виконанні певних вимог: – формування цілей навчання; – установлення вихідного рівня (стану) управляючого процесу; – розробка програми дій, що передбачає основні перехідні стани процесу навчання; – отримання за відповідними параметрами інформації про стан процесу навчання (зворотний зв'язок); – переробка інформації, отриманої по каналу зворотного зв'язку, вироблення та внесення у навчальний процес коригуючих впливів.

Виокремлюють наступні властивості особистості, структура яких складає власне педагогічні можливості:

- здатність зробити навчальний матеріал доступним;
- педагогічний такт;
- творчість у роботі;
- педагогічний вплив на студентів;
- здатність організувати колектив студентів;
- змістовність мовлення, образність і переконливість;
- здатність пов'язати навчальний предмет з життям;
- спостережливість;
- педагогічна вимогливість.

До супутніх можливостей особистості педагога відносять: працездатність, організованість, самовладання, допитливість, активність, наполегливість, зосередженість та розподіл уваги.

Таким чином, професійна діяльність вузівського викладача багатогранна і містить декілька взаємопов'язаних аспектів – педагогічний, організаційний, методичний, науковий, виховний, які відповідають комплексу компонентів можливостей – гносеологічний, конструктивно-проектований, організаційний, комунікативний і перцептивно-рефлексивний.

Володіння сукупністю цих можливостей допомагає досягти викладачу вищої школи високого рівня майстерності і здійснювати ефективний вплив на формування особистості студента, його власних можливостей, що дають змогу самореалізації у сучасному динамічному суспільстві.

8.4. Сутність і предмет методики викладання облікових дисциплін

Ефективність освітнього процесу багато в чому визначається методикою викладання. Широке застосування уніфікованих методів і перехід на виключно письмовий контроль за оволодінням студентами предметів вивчення формально знижує роль викладача у процесі навчання. Попри це рівень підготовки й

ефективність навчання знаходяться у прямій залежності від взаємодії ланки „викладач – студент”.

У навчальному процесі обидві сторони повинні відігравати творчу роль. Важливо уникати так званого трафаретного навчання, спрямованого на розв’язання студентами певного типу задач, в результаті розвиток їхнього економічного мислення стає жертвою їхньої кількості. Студент повинен навчитися розбиратися не лише у змодельованих, а й реальних економічних процесах. Суттєву роль у підготовці студентів виконує їхня самостійна робота, особливо розвиток навиків самостійного пошуку при виконанні рефератів, курсових та інших дослідницьких робіт. Використання навчальної літератури матиме більший ефект, якщо активно впроваджувати у навчальний процес Інтернет-присутність. За таких умов межі спілкування студентів з викладачем розширюватимуться як у просторі, так і та часі.

Поняття «методика» має древньогрецьке коріння та перекладається як шлях дослідження, теорія, вчення. Тобто, методика у загальному розумінні – галузь педагогічної науки, що досліджує закономірності навчання певного навчального предмета. Методика виокремилася з теорії навчання – дидактики. У вузькому розумінні методика викладання – це оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів і засобів навчання. Ці прийоми і засоби застосовуються в таких формах навчання, як лекції, семінари, практичні заняття, науково-дослідна робота, курсова робота, реферат, практика, дипломна робота тощо. Методику навчання окремої дисципліни доцільно розглядати як спосіб організації практичної й теоретичної діяльності учасників навчального процесу, зумовлений закономірностями та особливостями змісту дисципліни.

Викладання – процес передачі знання від однієї особи (викладач) до тієї, яка бажає вчитися (студент).

У загальній схемі процесу навчання, методика викладання розглядається як система різних методичних прийомів та засобів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності тих, хто вчиться. При цьому важливо підкреслити, що в економічному навчанні необхідна не тільки система знань та навичок, а й певний досвід творчої діяльності, соціально-економічного спілкування. В комплексі це повинно стимулювати спрямованість особистості на самоосвіту та вміння використовувати нові знання в нових ситуаціях. Таке завдання потребує широкого використання в практиці вивчення обліково-економічних дисциплін ігрових методик навчання як сучасних форм активізації навчальної діяльності.

Предмет методики викладання – процес навчання студентів та його закономірності.

На основі вивчених закономірностей методика розробляє, з одного боку, засоби, способи та організаційні форми навчально-виховального процесу, а, з іншого – нормативні вимоги до діяльності викладача. Звідси очевидним є висновок про багаторівневий характер методики: 1-й рівень – це наука, що підпорядковує собі весь педагогічний процес на основі діалектичної взаємодії та взаємопроникнення педагогіки (теорії освіти) і дидактики (теорії навчання); 2-й рівень – вчення про методи навчання і виховання, типові закономірності навчання; 3-й рівень – консолідація прийомів і організаційних заходів щодо вивчення конкретної навчальної дисципліни.

Методика, будучи вченням про методи навчання і виховання, є частиною загальної теорії освіти і навчання – дидактики, що розробляє весь комплекс питань щодо змісту, методів і форм навчання. Дидактика ж виступає як органічна складова частина педагогіки, предметом вивчення якої є освіта, навчання та виховання людей. Методика покликана забезпечити реалізацію принципів дидактики, а саме:

- зв'язок теорії з практикою;
- систематичність і послідовність у підготовці фахівців;
- свідомість, активність і самостійність студентів у навчанні;
- поєднання індивідуального пошуку знань з колективним навчанням;
- поєднання абстрактного мислення з наочністю у викладанні;
- міцність засвоєння знань;
- доступність наукових знань;
- єдність навчання і виховання у всіх формах навчального процесу.

Наукові основи методики пронизують усі ланки навчально-виховної роботи. Ні одна з існуючих у вузівській практиці форм навчального процесу (лекції, семінари, самостійна робота, консультації, заліки, іспити, форми поза аудиторної роботи) не може бути визнана універсальною, здатною замінити інші. Тому з методичної точки зору не можна штучно роз'єднувати окремі ланки навчального процесу, необґрунтовано замінюючи їх іншими.

Оригінальна, добре розроблена методика викладання – це одна з форм інтелектуальної власності, яка охороняється законом так само, як інші її форми.

8.5. Етика ділового спілкування викладача

Професійна етика викладача – це складова частина загальної ділової етики, яка відображає особливості функціонування моралі в умовах цілісного навчально-виховного процесу, наука про спектр морально-етичної діяльності

викладача. Предметом етики викладача є закономірності застосування моралі у свідомості, поведінці, відносинах і професійній діяльності.

До змістовних структурних компонентів етики викладача відносять: 1) моральну свідомість; 2) моральну діяльність; 3) моральні відносини.

Основними елементами ділової професійної етики викладача є: принцип законності; принцип партнерства; принцип справедливості; принцип гендерної рівності; принцип домінування інтересів студента; принцип відповідальності; принцип чесності; принцип незалежності; принцип компетентності; принцип сумлінності; принцип порядності; принцип культури спілкування.

Норми етичної поведінки викладачів вищої школи стосовно професії: 1) підвищувати якість надання освітніх послуг; 2) посилювати престиж науково-педагогічної діяльності; 3) ініціювати розробку і впровадження нових освітніх технологій; 4) підвищувати і удосконалювати професійний рівень; 5) сфера професійного викладання повинна домінувати над іншими видами діяльності; 6) здобувати і поглиблювати наукові знання.

Норми етичної поведінки викладачів стосовно студентів: 1) викладач приймає на себе особисту морально-етичну відповідальність за професійний розвиток студентів; 2) викладач розвиває у студентів віру в свої сили, віру в людей, віру в суспільство; 3) викладач сприяє реалізації права студента на здобуття ним сучасних, всебічних знань, необхідних умінь і навичок в галузі майбутньої професії; 4) викладач виховує у студентів відповідальне ставлення до професії та чесне і благородне ставлення до оточуючого світу, до інших людей, до себе; 5) викладач поважає автономію студента, психофізичну та духовну цілісність, моральні ідеали, честь і гідність; 6) викладач забезпечує конфіденційність інформації про студента; 7) викладач не має права відмовити студенту у наданні освітніх послуг, примушувати до надання додаткових платних освітніх послуг; 8) викладач не втручається у приватне життя своїх студентів без вагомих причин; 9) викладач сприяє встановленню із студентом відносин взаємного співробітництва та співтворчості; 10) викладач розглядає навчальний процес як відкритий процес соціального партнерства, якому притаманна особиста відповідальність усіх учасників; 11) викладач виявляє професійний такт і високу культуру в спілкуванні та роботі із студентом.

Норми етичної поведінки викладачів стосовно колег: 1) викладач поважає права інших викладачів як особистостей і фахівців; 2) взаємини між викладачами будуються на основі колегіальності, рівноправності, чесності, справедливості, порядності та довіри, а також готовності поділитися своїми професійними знаннями та досвідом; 3) викладачі допомагають один одному у

подоланні труднощів та у складних життєвих ситуаціях; 4) обов'язок кожного викладача – неупереджено аналізувати як власні помилки, так і помилки своїх колег; 5) виявлення незгоди з думками чи діями колег, критика на їх адресу повинні бути об'єктивними, аргументованими і необразливими; 6) спроби завоювати авторитет шляхом дискредитації колег є неетичними; 7) моральний обов'язок викладача – протидіяти практиці безчесних і некомпетентних колег; 8) обговорення діяльності колег у присутності студентів є неприпустимим; 9) викладач усвідомлює межі між професійним і приватним спілкуванням під час виконання ним своїх професійних обов'язків.

Тема 9

Методологія викладання облікових дисциплін з врахуванням специфіки форм навчального процесу

План лекційних питань

9.1. Ідентифікація навчального процесу та спектру методів навчання

9.2. Лекція як базова організаційно-методична форма навчання

9.3. Сутність і особливості проведення практичних занять

9.4. Значення самостійної роботи студентів у навчальному процесі

9.5. Методика контролю у навчально-виховному процесі

9.1. Ідентифікація навчального процесу та спектру методів навчання

Навчання – цілеспрямоване, попередньо спроектоване спілкування, в процесі якого здійснюються освіта, виховання й розвиток студента.

Навчання як процес характеризується спільною діяльністю викладача і студентів з метою розвитку студентів, формування у них знань, вмінь, навиків. Викладач проводить діяльність, позначену терміном «викладання», студент приймаючи у ній безпосередню участь, задовольняє свої пізнавальні потреби. Процес навчання значною мірою породжується мотивацією. Навчання можна охарактеризувати як процес активної взаємодії між студентом і викладачем, у результаті якого у студента формуються певні знання та вміння, навички на основі його власної активності. Викладач створює для активності студента необхідні умови, спрямовує його, контролює, надає для нього необхідні засоби та інформацію.

Найпростіший варіант навчання полягає у спілкуванні викладача і студента, спрямованого до відтворення діяльності свого викладача, викладач

кваліфікує діяльність студента як вірну чи невірну. Мета навчання успішно та раціонально досягається, якщо застосовуються методи навчання.

Метод навчання – це спосіб спільної діяльності викладача і студента спрямований на досягнення освітніх цілей. Складова частина методу – прийом. Оволодіти прийомами – значить знайти шлях реалізації методу, послідовність навчальних дій, що закріплюються у навиках і звичках.

У загальному виді прийоми поділяються на:

- логічні (постановка проблеми, виявлення ознак, порівняння, висновки, узагальнення);
- організаційні (запис плану, відповідь за планом, відповідь біля дошки, демонстрація, спостереження за планом, розподіл роботи за операціями);
- технічні (питання на дошці, анкети, прикріплення рисунків на дошку, використання таблиць, постановлення питань).

Метод повинен цілеспрямовано розвивати поняття (знання), практичні вміння і навички на основі розумової діяльності тих, хто навчається. Тому важливо знати шлях методу. Шлях методу – це логічна побудова викладення матеріалу, що веде до пізнання, яке розвиває поняття.

Кожний метод має два шляхи: 1) дедуктивний; 2) індуктивний.

Дедуктивний шлях мислення або викладення полягає у русі від загальних положень, принципів до роз'яснення окремих фактів чи підтвердження загальних положень фактами. Дедукція застосовується при аналізі та тісно пов'язана з ним.

Індуктивний шлях – від фактів до узагальнення. Індукція пов'язана із синтезом, вона дозволяє будувати узагальнюючі висновки.

Дедуктивний та індуктивний шляхи є у кожному педагогічному методі. Завдання педагога полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних методів і прийомів вести тих, хто навчається від конкретно-образного до конкретно-понятійного та абстрактно-понятійного мислення.

Систематизація методів навчання відбувається за різними ознаками:

I. За джерелом передачі знань розрізняють: 1) словесні методи (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія); 2) наочні методи (ілюстрація матеріалу за допомогою плакатів, таблиць, картин, макетів, карт, демонстрації досвіду, телепередач, комп'ютерних програм); 3) практичні методи (вправи, лабораторні роботи, дидактичні ігри).

II. За ступенем участі суб'єктів освітнього процесу у створенні навчального матеріалу виділяють наступні методи: 1) академічний, за якого знання, навички передаються від викладача до студента у готовому вигляді,

тиражуються; 2) активний означає «здобування» знань за допомогою самостійної роботи студента; 3) інтерактивний, коли отримання нових навчальних знань відбувається за допомогою спільної роботи учасників пізнавального процесу.

III. За способом передавання інформації у навчальному процесі розрізняють: 1) пряме навчання – викладач у доступній формі послідовно викладає основні поняття, закони та принципи предмета; 2) дослідження припускає залучення студентів у проблемну ситуацію та самостійний пошук відповідей; 3) моделювання представляє собою участь у схематичному поданні реальних життєвих ситуацій; 4) спільне навчання означає роботу студентів у групах над конкретною частиною матеріалу.

Ще одна класифікація – класифікація методів за характером (ступенем самостійності та творчості) діяльності студентів. З цих міркувань виділяють п'ять методів навчання, при чому у кожному з наступних ступінь активності та самостійності у діяльності студентів зростає:

1. Пояснювально-ілюстраційний метод. Студенти здобувають знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, мультимедійним шляхом у «готовому» виді. Сприймаючи та осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються у рамках репродуктивного (відтворювального) мислення. У вузі даний метод знаходить найбільш широке застосування для передавання великого масиву інформації.

2. Репродуктивний метод. До нього відносять застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкцією, правилами в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях.

3. Метод проблемного викладу. Використовуючи найрізноманітніші джерела і засоби, викладач, перед тим як викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальну задачу, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленої задачі. Студенти ніби стають свідками та співучасниками навчального пошуку.

4. Частково-пошуковий метод. Полягає в організації активного пошуку розв'язання пізнавальних задач під керівництвом викладача. Процес мислення набуває продуктивного характеру.

5. Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і задач та короткого усного чи письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, проводять розрахунки, виконують інші дії пошукового характеру.

Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються у дослідницькій діяльності найбільш повно.

9.2. Лекція як базова організаційно-методична форма навчання

Лекція – це логічно структурований, системний, глибокий і зрозумілий виклад навчального матеріалу. Лекція має визначену тему. Метод лекції передбачає ознайомлення студентів з її планом, що дає змогу слідкувати за послідовністю розкриття теми. Важливим є занотовування основних тез, положень з теми (конспектування за викладачем). Призначення лекції у навчальному процесі не в тому, щоб надати усю інформацію за темою, а щоб допомогти освоїти фундаментальні проблеми курсу, опанувати методи наукового пізнання, запропонувати новітні досягнення наукової думки.

Лекції бувають навчальними і публічними. Головні вимоги до лекції: науковість, доступність, єдність форми і змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять. У навчальному процесі лекція виконує методологічну, організаційну та інформаційну функції.

У деяких випадках лекція є основним джерелом інформації, наприклад, за відсутності підручників, навчальних посібників з нових курсів. Лекція розкриває понятійний апарат конкретної області знання, її проблеми, дає цілісне уявлення про предмет, показує взаємозв'язок з іншими дисциплінами.

Розрізняють наступні види лекцій:

- вступні;
- тематичні;
- заключні;
- оглядові.

Особлива роль належить вступній лекції, оскільки вона готує студента до сприйняття методології і предмета конкретної дисципліни. Методично така лекція має будуватися таким чином, щоб збуджувати інтерес до даної сфери знання і давати про неї цілісне уявлення. Слід описати актуальність, практичну значимість, мету, завдання курсу, навести список інформаційних джерел.

Тематичні лекції призначені для послідовного, систематичного викладу змісту курсу. Викладач пропонує осмислений і методично освоєний матеріал упродовж тривалого періоду часу. Він зобов'язаний побудувати логічну концепцію знань з тез і доповідей, повідомлень і аргументів, причин і наслідків.

У заключних лекціях міститься огляд ключових ідей та навчальних цілей. Така лекція дозволяє зробити висновок про досягнення поставлених цілей.

Оглядові лекції присвячені якійсь проблемі і дають систематизований виклад питань у певному логічному зв'язку. Найчастіше лектор зупиняється на найбільш складних проблемах, теоріях, методах.

Усі види лекцій логічно взаємопов'язані, вони є частинами єдиного курсу та орієнтовані на різний ступінь проникнення у матеріал, послідовність у реалізації освітніх цілей.

У структурі лекції виділяють 3 частини:

- вступ;
- основний зміст;
- заключну частину.

У вступі встановлюється зв'язок теми з пройденим матеріалом, визначаються цілі, завдання лекції, формулюється план. Список інформаційних джерел можна запропонувати у вступі, а можна представити в кінці лекції. Лектор має бути стислим і виразним. На вступ відводиться 5-8 хвилин.

У основному змісті лекції відбиваються ключові ідеї, теорія питання. По можливості викладаються різні точки зору. Подаються оціночні судження лектора. Формулюються висновки після кожної логічної частини.

У третій частині лекції, робляться узагальнення і висновки в цілому за темою. Відбувається презентація майбутнього лекційного матеріалу. Викладач визначає напрями самостійної роботи студентів.

9.3. Сутність і особливості проведення практичних занять

Навіть найблисучіша лекція не може повною мірою навчити. Вчитися будь-чому людина може тільки сама. Джерелом творчих знань є тільки особисті практичні вправи, під час яких студент сам може зробити те, чому його навчили на лекції. Практичні вправи дають можливість проробити самому розумову теоретичну роботу.

Семінар як організаційна форма навчання орієнтує студента на виявлення більшої самостійності у навчально-пізнавальній діяльності, тому що в ході семінару поглиблюються, систематизуються та контролюються знання, отримані в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою. Часто тема семінару є загальною для всієї групи студентів, і кожний з них робить повідомлення з окремого питання. Іноді викладач розподіляє загальну тему між декількома студентами заздалегідь. Повідомлення або доповіді семінару обговорюються, студенти виступають з доповненнями і зауваженнями. Таким чином, семінари навчають

студентів вмінню чітко викладати свої думки, аргументувати власні судження, вести наукову полеміку, враховувати точку зору опонентів. Крім цього, в ході семінару виявляються недостатньо зрозумілі й освоєнні питання, положення. Таким чином, семінарські заняття означають дискусію з окресленої проблеми.

Дискусія – одна з найдавніших форм організації навчання. Умовами проведення дискусії є такі: усі учасники дискусії мають бути готовими до неї; кожен учасник повинен мати чіткі стислі тези свого виступу; дискусія має бути спрямована на з'ясування істини, а не на словесне змагання учасників.

Практичне заняття – це форма організації навчального процесу, що припускає виконання студентами по завданню і під керівництвом викладача однієї чи декількох практичних робіт. І, якщо на лекції основна увага студентів зосереджується на роз'ясненні теорії конкретної навчальної дисципліни, то практичні заняття служать для навчання методам її застосування. Як правило, практичні заняття ведуться паралельно із читанням усіх основних курсів. Головною метою практичних занять є засвоєння методу використання теорії, придбання професійних вмінь, а також практичних вмінь, необхідних для вивчення наступних дисциплін.

Різновидом практичних занять є тренінг, що представляє собою систему вправ, спрямованих на розвиток та удосконалення певних навиків, необхідних для безпомилкового виконання конкретних видів практичної діяльності.

Проведення практичних занять може відбуватися з використанням різних методик “мозкового штурму”, заснованих на ефекті колективної активації розумової діяльності, та спрямованих на формування творчої групи студентів, яким ставиться мета – вирішити завдання за певний час.

Колоквіум – вид навчально-теоретичних занять, що представляє собою групове обговорення під керівництвом викладача досить широкого кола питань, наприклад, стосовно самостійно великого розділу лекційного курсу. Колоквіум проходить, як правило, у формі дискусії, у ході якої студентам надається можливість висловити свою точку зору на розглядувану проблему, вчитися аргументовано відстоювати свою думку, і в той самий час демонструвати глибину й усвідомленість засвоєння вивченого матеріалу. Одночасно – це й різновид масового усного опитування, що дозволяє викладачеві у порівняно невеликий проміжок часу, виявити рівень знань студентів цілої академічної групи за конкретним розділом курсу.

Практикум – вид навчальних занять, що передбачає розв'язання комплексних навчальних задач, які вимагають від студента застосування як науково-теоретичних знань, отриманих при вивченні різних навчальних курсів,

так і практичних навиків, придбаних на практичних і лабораторних заняттях. Головна відмінність практикуму від інших форм навчальних занять – це його міждисциплінарний та комплексний характер. Проводиться практикум, як правило, в умовах, наближених до умов майбутньої професійної діяльності.

9.4. Значення самостійної роботи студентів у навчальному процесі

Основне завдання вищої освіти – формування творчої особистості фахівця, здатного до саморозвитку, самоосвіти, інноваційної діяльності. Досягнення цієї мети не можливе тільки шляхом передачі знань у готовому вигляді від викладача до студента. Необхідно перевести студента з пасивного споживача знань в активного їх творця, який вміє сформулювати проблему, проаналізувати шляхи її вирішення, знайти оптимальний результат і довести його правильність.

Сучасний навчальний процес емігрує від парадигми навчання до парадигми самоосвіти. У цьому плані слід визнати, що самостійна робота студентів є не просто важливою формою освітнього процесу, а має стати його основою. Це передбачає орієнтацію на активні методи оволодіння знаннями, розвиток творчих здібностей студентів, перехід від поточного до індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб і можливостей особистості. Посилення ролі самостійної роботи студентів означає принциповий перегляд організації навчально-виховного процесу вузу, який має будуватися так, щоб розвивати вміння вчитися, формувати у студента здатності до саморозвитку, творчого застосування здобутих знань, способів адаптації до професійної діяльності у сучасному світі.

Самостійна робота студентів – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або поза ними за завданням викладача, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Найбільш поширені види: робота з підручником, навчальними посібниками, персональним комп'ютером, розв'язування задач, виконання вправ, написання рефератів, курсових робіт, самостійні спостереження, науково-дослідницька діяльність.

Самостійна робота студентів реалізується: 1) безпосередньо в процесі аудиторних занять – на лекціях, практичних заняттях; 2) поза межами розкладу – на консультаціях, в ході творчих контактів, при ліквідації заборгованостей, при виконанні індивідуальних завдань; 3) у бібліотеці, вдома, у гуртожитку, на кафедрі при виконанні студентом навчальних і творчих завдань.

За дидактичною метою самостійну роботу студентів доцільно диференціювати на:

- підготовчу;
- спрямовану на засвоєння нових знань, тренувальну;
- узагальнюючо-повторювальну;
- контрольну роботу.

Кордони між цими видами робіт досить розмиті, а самі види самостійної роботи студентів перетинаються. Завдання для самостійної роботи студентів можуть бути фронтальними та індивідуальними.

9.5. Методика контролю у навчально-виховному процесі

Невід'ємною частиною складного процесу навчальної роботи є контроль, який дозволяє встановити: 1) якість теоретичних знань, практичних вмінь та навиків студентів; 2) способи навчальної діяльності студентів; 3) ступінь розумового розвитку студентів; 4) рівень педагогічної майстерності викладача.

Види контролю залежать від функцій у навчальному процесі:

1) попередній контроль зазвичай проводять на початку навчального року, модуля, семестру, на перших заняттях нового розділу навчальної дисципліни. Функціональне призначення попереднього контролю полягає в тому, що викладач має на меті вивчити рівень готовності студентів до сприйняття нового матеріалу, тобто перевірка тут відіграє діагностичну роль – встановити, якою мірою сформовані у студентів розумові можливості для повноцінного сприйняття нової навчальної дисципліни;

2) поточний контроль. Основне його призначення, по-перше, для викладача – безперервне відстеження для отримання інформації про якість окремих етапів навчального процесу і, по-друге, для студента – зовнішній стимул, що спонукає його систематично займатися;

3) тематичний контроль проводиться по завершенню вивчення великої теми. Призначення тематичного контролю – систематизація й узагальнення матеріалу всієї теми; шляхом повторення і перевірки знань попередити забування, закріпити його як базу, необхідну для вивчення наступних розділів навчальної дисципліни. Особливість перевірочних питань і завдань у цьому випадку полягає в тому, що вони розраховані на виявлення знань всієї теми, на установлення зв'язків зі знанням попередніх тем, міжпредметних зв'язків, на вміння перенесення знань на інший матеріал, на пошук висновків;

4) підсумковий контроль проводиться наприкінці навчального курсу, модуля, семестру або року. Це – контроль, що завершує значний відрізок навчального часу;

5) заключний контроль має на меті атестацію студента з дисципліни на завершальному етапі навчання у навчальному закладі при його закінченні. Це – державні іспити, захист дипломних робіт, які приймають відповідні комісії.

За способом взаємодії викладача і студента методи контролю знань, вмінь і навиків, рівня розвитку студентів можна поділити на такі: 1) усні; 2) письмові; 3) графічні; 4) практичні; 5) програмовані; 6) тести. Методи контролю часто використовуються в об'єднаному вигляді, вони в реальному навчальному процесі доповнюють один одного. Кожен метод включає в себе сукупність прийомів контролю. Один і той самий прийом може бути використаний у різних методах контролю.